

valóság

A TARTALOMBÓL

Póczik Szilveszter: A 2015. évi menekültválság mélyebb okairól

Pető Zoltán: „Isten és a filozófus” – Molnár Tamás vallásfilozófiája

Pánczél Hegedűs János: A molnári jobboldal ösvényein. Molnár Tamás politikai filozófiai alapvetései a jobboldalnak

Kollarik Tamás: A film mint stratégiai ágazat
A filmtámogatás gazdasági és jogfejlesztő hatása Magyarországon

Wesselényi-Garay Andor: A papír tere
Az építészeti kiállítás mediális lehetőségeiről

Jarjabka Ákos – Kuráth Gabriella:
A művészeti alkotások szerepe
Avagy egy jubileumi projektnek lehet
hosszú távú hatása a felsőoktatásban?

Vörös Boldizsár: Nevek, számok, szimbólumok
Áldozatok és megőrkítők a Nemzet
Vértanúinak Emlékművén 1929–1945

Turbucz Péter: Kóbor Tamás analízise
bolsevizmusról és fehérterrorról

Havasi János: Párizsi jegyzetek

Kapronczay Károly: Fájó Trianon

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
2
1

6

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2021. június LXIV. évfolyam 6. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf.176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja a Tudományos
Ismeretterjesztő Társulat

Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértes Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatónk:
Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia,
Innovációs és Technológiai Minisztérium

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI
MINISZTERIUM

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Tellér Gyula

Főszerkesztő

Kucsera Tamás Gergely

Tökéczki László (1994–2018)

Szerkesztők

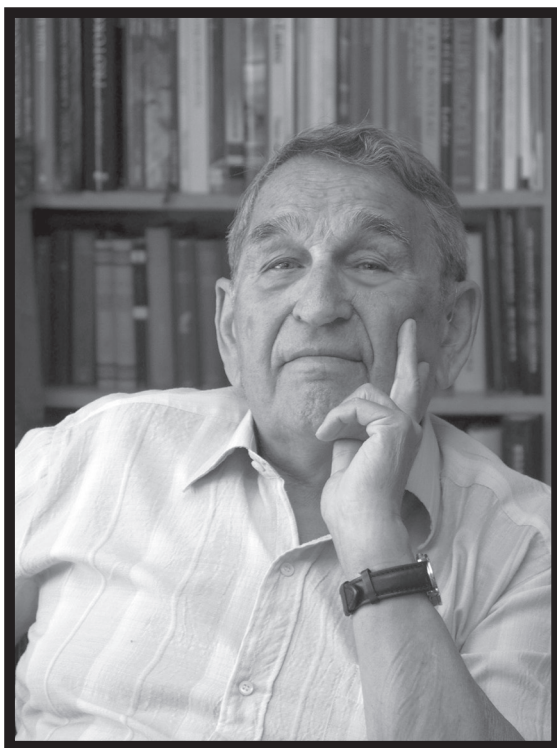
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető

Kiss-Nemeskéri Zsuzsanna

Búcsú Hámori József akadémikus úrtól, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökétől

Életének 90. évében – 2021. május elsején – elhunyt dr. Hámori József Széchenyi-díjas biológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnöke, a Magyar Művészeti Akadémia Társadalmi Tanácsadó Testületének tagja. Hámori József 1992–1994 között a Janus Pannonius Tudományegyetem rektora, 1993–1994-ben a Magyar Rektori Konferencia elnöke, 1998–1999 között a nemzeti kulturális örökség minisztere, 2002–2008 között az MTA alelnöke volt. Professzor úr 2000 és 2017 között a Magyar Örökség Díj Bizottságának elnökéként a magyar kulturális életben korszakos érvényű társadalmi feladatot vállalt és végzett el. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulathoz régi szálak fűzték, hiszen évtizedek óta segítette az Élet és Tudomány hetilap munkáját a tudományos tanácsadó testület tagjaként; rendszeres szerzője volt a TIT lapjainak, és örömmel nyilatkozott aktuális tudományos kérdésekről, s tartott ismeretterjesztő előadásokat a Társulat felkérésére; 2015-től töltötte be Társulatunk elnöki tisztét.

Hámori József munkássága az agyi idegek kutatása területén vált jelentőssé. Az idegrendszer és az idegelemek közötti kapcsolatok funkciók szerkezetének neves kutatója volt. Először Szentágothai János tanítványaként dolgozott az anatómiai kutatásokon, és mellette kezdett az aggyal foglalkozni. Ugyancsak Szentágothai volt, aki a kultúrára, azon belül különösen az irodalomra és a képzőművészetre felhívta a figyelmét. A zene is meghatározó volt gyermekkorától: a családjában szinte mindenki muzsikált. Hámori József akadémikus számos alkalommal megvallotta, hogy a kultúra és a tudomány mélyen összefüggő, egymás nélkül nem létező terület. Ezt közéleti szerepvállalásaival, előadásaival is képviselte.

Hámori József több hazai egyetemen tanított, az ELTE díszdoktora, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professor emeritusa volt, felvették a londoni Európai Akadémia (Academia Europaea), és az Európai Tudományos és Művészeti Akadémia tagjai sorába. Többek között a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjének birtokosa, Budapest díszpolgára.

Korábban is találkoztunk, de 1999-ben – minisztersége idején – ismertem meg közelebbről. Egy – az 1848–49-es forradalom és szabadságharc évfordulójához kötődő – főiskolásoknak és egyetemistáknak kiírt pályázat díjátadójára hívtam meg, átadni az

elismeréseket. A fiatalok a pezsgős koccintáskor feszengetek. Hámosi József miniszter letette a poharat, leült a teremben lévő zongorához, elkezdett játszani, majd kisvártatva felnézett, mosolygott, s kikacsintott. A fesztelen és okos beszélgetések másfél órája következett...

Mindig érdeklődő, s figyelmes volt a környezetével.

2019-ben a Nemzet Művésze Díj díszvacsoráján egymás mellett ültünk. Mondta, szinte felszólított: Találd ki, miképpen lehetnek a nem MMA-tag díjazottak az elismerés birtokában a művészeti köztestület akadémikusai is! Az este közepén kérdésére válaszként felvázoltam elképzelésemet, tetszett neki, s mosolyogva, ültében meglapogatott: Tudtam, hogy kitalálsz – mondta. S egy év múlva – tavaly karácsony előtt – felhívtam, tájékoztatva, hogy a vonatkozó törvényi rendelkezésben is átvezetetté lett az akkori felvetésére-kérdésére adott válasz.

De ugyancsak tavaly történt, hogy hosszú idő után közös cikkpályázatot hirdett meg a Doktoranduszok Országos Szövetsége és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. Elnök úr fontosnak tartotta, hogy meghívja a doktoranduszok képviselőit, akik a partnerszervezet vezetőjéhez érkeztek, de másfél óra múlva már a szellemi útravalót adó egyetemi tanártól köszöntek el.

Fájó szívvel búcsúszom Hámosi József professzor úrtól, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökétől, folyóiratunk munkatársai, Szerkesztőbizottsága és szerkesztői nevében!

Adjon az Úr örök nyugodalmat, tisztelt Elnök Úr!

Budapest, 2021. május 19.

Kucsera Tamás Gergely
a Valóság főszerkesztője

A 2015. évi menekültválság mélyebb okairól

Az alábbi tanulmány részben a közel-keleti és észak-afrikai népesség nagyarányú kivándorlása mögött meghúzódó gazdasági-politikai folyamatokat mutatja be. Kitér az éghajlatföldrajzi, politikai és társadalmi okokra, részletesen tárgyalja a demográfiai folyamatok és a migráció összefüggését, végül a háborút a migrációs döntésben ultima ratióként határozza meg. Az itt tárgyalt nagyrégió gazdasági és társadalmi fejlődésének gyengeségei hozzájárultak az Európát sújtó migrációs nyomás kialakulásához. A hetvenes éveket követően a térség államai fokozatosan szembesültek versenyképességük korlátaival. Számos országot a kétezres évek reformjai ellenére sem sikerült tartós növekedési pályára állítani, ahogy ezt az „arab tavasz” eseményei is mutatták. A sikertelenség kihatott az uralkodó rezsimek politikai legitimitációjára, több országban a korábbi politikai berendezkedést megdöntve új politikai erők kerültek hatalomra. A gazdasági és politikai felfordulás a térségben a migrációs nyomás erősödéséhez vezetett. Az arab/muszlim világ nemcsak belsőleg fragmentált, hanem külső hatalmak erőterében mozgó átláthatatlan konfliktushalmaz is. Észak-Afrika és a Közel-Kelet vízhiánnyal és termőföldjeinek sivatagosodásával küzd, ami a rapid népességnövekedéssel párhuzamosan folyamatosan súlyosbodik. A katonai konfliktusok népességmozgató ereje vitathatatlan. A katonai fejlesztések növelték a hadseregek művelési képességeit, de jelentős forrásokat vontak el a gazdaságfejlesztéstől és szociálpolitikától. Korábban a muszlim nagyrégióban a munkaerő a gazdag olajtermelő arab országok irányába vándorolt, a szíriai háború azonban már menekülők millióit készített vándorlásra. Ez pedig cunamiszerű globális migrációs hullámot indított el. A migránsok különböző származási országokból érkeznek, etnikai, vallási és szociális sokféleségük kihívást jelent a befogadó országokban.

(A tömeges migráció gazdasági háttere az arab világban) A Közel-Kelet egésze, benne az egykori Oszmán Birodalom és a fennhatósága alatt álló arab országok már a 15. századtól kezdtek a világ gazdasági perifériára szorulni. A 19. században Nagy-Britannia és Franciaország átvette a térség országai feletti befolyást. A második világháború után a volt gyarmattartók jóvoltából többé-kevésbé függetlenné vált országok más fejlődő országhoz hasonló modellek alapján igyekeztek hatékonyan működő gazdasági struktúrát kialakítani. A gazdasági stabilizálást, a gazdasági és szociális reformokat, valamint a hatékony civil és rendészeti igazgatást, nem utolsósorban pedig a katonai kiadásokat fedezni kellett. Tehát a növekvő állami kiadásokat ellensúlyozandó feltétlenül szükségük volt bevételeik növelésére. A horribilis politikai és katonai költségigényt – most ne vitassuk, alappal vagy alap nélkül – indokolta az 1973-as arab–izraeli háború, illetve azt követően a visszavágás igénye az arab országok részéről. Ez a revansizmus, valamint a Nyugatról való kulturális és gazdasági elszakadás vágya is tüzelte például az antikapitalista elemekkel tarkított 1979. évi iráni iszlám forradalmat. E tényezők együttes hatása idézte elő az 1970-es évek elejétől több hullámban föltoluló és olajárrobbanás-ként ismert globális pénzügyi hatást. Az olajár először 1971-ben indult jelentős emelkedésnek. A kőolaj világpiaci ára 1971-ben a hordónkénti 1,60 US dolláros árról 3,2 dollárra nőtt, majd 1973-ban hirtelen hordónként 10 dollár fölé ugrott, ezt követően 1979-ben az úgynevezett második olajárrobbanás során a 30 dolláros árat is túllépte.

Azt történt ugyanis, hogy 1971-ben a dollár megszűnt aranyalapú valutának lenni, ez pedig véget vetett a Bretton Woods-i pénzügyi rendszernek. A dollár attól fogva úgynevezett lebegő valuta jellegűt öltött, a korábban értékálló dollárban elszámolt, hordónként három

dollárba kerülő olaj ára reálértékben sokat veszített, a kitermelők profitja pedig gyorsan csökkent. A jóm kippúri háborút megelőző években az USA és más nyugati országok súlyos vitákat folytattak a Kőolaj-exportáló Országok Nemzetközi Szervezete, az OPEC¹ országaival az olajárról. A 12-ből hét arab OPEC-tagállam már az 1973-as konfliktus előtt tervezte politikai céljaik érdekében az „olajfegyver” bevetését, végül egyoldalú lépésre szánták el magukat. Miután Egyiptom és Szíria 1973. október 6-án megtámadta Izraelt és vereséget szenvedett, válaszul a Perzsa-öböl hat olajtermelő országa október 16-án 70%-kal megemelte a nyersolaj árát, másnap pedig a teljes tagság bojkottot hirdetett Izrael támogatói, az Egyesült Államok, Hollandia és Japán, valamint számos más állam, köztük például Rhodesia és Portugália ellen. Az OPEC a termelés csökkentését is kilátásba helyezte, amíg Izrael ki nem vonja katonáit az 1967-es hatnapos háborúban megszállt területekről. A decemberben tartott teheráni konferencián az OPEC-országok gazdasági miniszterei az árak további 130%-os emeléséről döntöttek. Az globális olajválság a fejlődő országokra igen negatív hatást gyakorolt, hiszen technikailag szerény, de rendkívül energiaigényes iparuk rosszul viselte az energiahordozók drágulását, és máig tartó adósságspirálba sodorta őket. Az 1973-as válság napjainkig ható érvénnyel előtérbe tolta az atomenergia, majd egyre inkább a megújuló energiaforrások kiaknázását (Tarján, 1973). Bár 1974 márciusában az OPEC-államok Líbia kivételével feloldották az olajembargót, az olajár nem esett vissza, sőt az 1979. évi második olajválsággal addig elképzelhetetlen magasságokba szökött.

Eközben a globális hatalmi pozícióján, nem utolsósorban pedig nyersanyagainak magas árán éberen örökődő Szovjetunió, valamint a regionális pozíciójukat őrizni vagy javítani igyekvő gazdag Öböl menti államok, főként Szaúd-Arábia, jelentős támogatásokat nyújtottak az Izraellel szembenálló arab országoknak. Ezzel szemben a békepolitikára törekvő Egyiptom a 80-as évek elejétől egyaránt számíthatott az USA, Törökország és Izrael támogatására. Mindez jelentős jövedelmi erősödést jelentett a feltörekvő régiós államok és polgáraik esetében. Egyes kutatók e korszak kapcsán aranykor jellegű időszakról beszélnek (Szigetvári, 2016:141). A 70-es és 80-as évek fordulóján a térség országainak gazdasági növekedése Kelet-Ázsia új tigriseinek szintjéhez közelített. Rohamos modernizáció vette kezdetét, amelyet intenzív infrastrukturális és védővamos protekcionizmus, valamint az ipari termelő beruházásokban magas állami tulajdoni hányad jellemezett. Különösen igaz volt ez az alacsony népességű és olajban gazdag országokban, mint Kuvait, Katar, Bahrein, Egyesült Arab Emírátsok, Szaúd-Arábia és Líbia. Az olajexportból származó jövedelmekből kiépítették a kitermelés magas technikai szintű infrastruktúráját, és nagyszámú, főként külföldi arab vendégmunkást alkalmaztak. Ezek az országok, köztük, Irán, Irak, Algéria és Szíria, miközben egyes kelet-ázsiai és latin-amerikai államok importpótló iparosítást és strukturális gazdasági reformokat tűztek célként maguk elé, rendkívüli ingyenes szociális kedvezményeket osztogattak, modernizálták hadseregeiket szerkezetileg és technikailag, a fennmaradó összegeket pedig külföldi befektetésekben helyezték el.

Az olajár azonban a 80-as évek közepétől fokozatosan visszakorrigált a 11-12 dolláros szintre, és a 90-es években sem küszört tartósan 20 dollár fölé, kivéve 1990 augusztusát, amikor Irak lerohanta Kuvaitot, és az olaj ára 40 dollár fölé ugrott. Az olaj-országok bevételének visszaesése visszahatott a többi arab államra is, hiszen a gazdaságba áramoltható belső források hiányoztak, a külföldre szegődött vendégmunkások hazautalásai és az arab államközi segélyek csökkentek, a cserearányromlás miatt pedig az amúgy is alacsony állami és vállalati megtakarítások, valamint beruházási pénztartalékok jelentős része külföldre áramlott (Nagy–Sebestyenné, 2016). Az ásványkitermelés területétől eltekintve a vállalatokban az állami tulajdoni túlsúlya, az elburjánzott bürokrácia és korrupció, valamint a súlyos politikai kockázatok, végül pedig az alacsony munkakultúra elriasztották a

külföldi működő tőkéét. Az olajkitermelés fellendülése felértékelte az országok valutáját, ezzel viszont egyéb termékeik elveszítették versenyképességüket mind a bel-, mind a külpiacokon (Szigetvári, 2002:871). A termelési tényezők ára a munkanélküliség ellenére magas maradt, struktúrája aluldiverzifikált, a belső piac viszont a protekcionista vámpolitika miatt elszakadt a világgpiactól. Nehéz helyzetbe kerültek az importőrök, a beruházók és az importárakat használó termelők. Így a rapid népességnövekedés miatt az egy főre jutó nemzeti jövedelem stagnálni, majd csökkenni kezdett, miközben a népesség és a gazdaság gyors növekedése növelte az élelmiszer- és egyéb importcikkre iránti keresletet, valamint az egészségügyi és egyéb infrastruktúrák iránti tömegigényt.

Az arab országok a 90-es évek elejére egyensúlyjavító reformokra kényszerültek, termelési szerkezetüket és bevételi forrásaikat diverzifikálták. A kis népességű gazdag államok, például Líbia és az Öböl-államok tartalékokat képeztek, az élelmiszerimportra szoruló nagynépességű Algéria, Szíria és Irán kénytelen volt átalakítani bevételi szerkezetét. A kőolajból kevésbé profitáló országok, főként Jordánia, Egyiptom, Tunézia és Marokkó hajtotta végre a legjelentősebb reformokat az IMF iránymutatása alapján. Privatizálták az állami tulajdonban álló termelő kapacitásaikat, liberalizálták gazdasági külkapcsolataikat, szabadkereskedelmi megállapodásokat kötöttek, és nyitottak az európai gazdasági együttműködések felé. Egyiptomban a 90-es évek szerkezeti reformjai 2004-ben új lendületet vettek. Csökkentek a vámok és adók, javult az üzleti környezet, elkezdődött az állami vállalatok magánosítása. Ennek hatására a külföldi tőke kezdett beáramlani, a gazdasági növekedés 2005 után 6-7%-ra emelkedett. A Mubarak-kormányzat kumulált gazdasági mutatói azonban romlottak, a korrupció növekedett, a privatizáción nyertő állami/gazdasági elit és a vesztes tömegek közti feszültség nőtt. A szegénység és társadalmi egyenlőtlenség szintje emelkedett, a lakossági ártámogatások csökkentése elégedetlenséget szült, az életszínvonal szerény maradt (WGI, 2010 és HDI, 2020).

Tunéziában a termelékenység emelkedése javította az ország versenyképességét, nőttek a külföldi befektetések, de fokozódott a társadalmi feszültség a fiatalok tömeges munkanélkülisége miatt. Jordániában is sikeres volt a szerkezetátalakítás. Az ország 2010-re évi közel 7%-os GDP-növekedést produkált, ami a nagyarányú külföldi, részben külső arab tőkebeáramlás eredménye volt. Marokkó a gazdasági reformok mellett jelentősen modernizálta tudásalapú szektorait, csökkentette a mezőgazdaság részesedését a nemzetgazdaságban, a 2000-re elért 4-5%-os növekedés ellenére mégis komoly társadalmi feszültségekkel kellett szembenéznie. A gazdasági reformok hatékonyságát csökkentették egyes világgazdasági folyamatok is, főként az élelmiszerek és az olaj világgpiaci áremelkedése. Globális szinten az élelmiszerárak 2008-ban hirtelen megduplázódtak, ezt követően a keresletcsökkenés miatt visszazuhanak, majd 2009-től ismét nekilódultak. Ezt ellensúlyozandó, a legtöbb arab ország erősen szubvencionálta az élelmiszerárakat. Tudni kell, hogy az arab világ együttesen a Föld legnagyobb gabonaimportőre. Az élelmiszer- és olajimportőr országok helyzete a legnehezebb. Importkiadásaik legnagyobb tétele a gabonaárak behozatalából adódik. A legnagyobb élelmiszer-áremelkedés Egyiptomban (2010-ben 18%) és Szíriában (14%) lépett fel.

A Közel-Kelet államai mind jövedelmi, mind egyéb szempontból igen kiegyensúlyozatlan képet mutatnak. Az Öböl-országokban világszinten is kiemelkedő az egy főre jutó jövedelem: az elmúlt évtized közepén 93 és 25 ezer dollár GDP/fő értékek között mozgott. Ez azonban össze sem hasonlítható a muszlim régió keleti végein elhelyezkedő afgán, pakisztáni, és bangladesi mutatókkal vagy Afrika átlagával. Az országok többsége persze az alsó közepes jövedelmű csoportba tartozik 3 és 11 ezer dollár között mozgó év/fő jövedelemmel (IMF, 2015). Az utóbbi évtizedekben az arab országok jelentős pénzeket

fordítottak oktatásra. A felnőttek körében sikerült is 20% alá szorítani az írástudatlanság szintjét, a nők azonban kisebb arányban vesznek részt az oktatásban, és a népességrobbanás is nehezíti az ingyenes közoktatás biztosítását. Jelentős a műszaki oktatásban részeseülők aránya, de az oktatás minősége és gyakorlati értéke európai mércével mérve nem túl magas. A (bel)háborús övezetekben gyakran szünetel az oktatás valamennyi formája.

E feszültségek és egyensúlytalanságok miatt 2010-re a kényes politikai egyensúly a térség szinte összes országában többé-kevésbé megingott, végül az arab tavaszként ismert eseménysorozatba torkollott.

(A tömeges migráció éghajlatföldrajzi okai) Egész Észak-Afrika és a Közel-Kelet folyamatosan súlyosbodó vízhiánnyal és termőföldjeinek sivatagosodásával, valamint ezzel párhuzamosan rapid népességnövekedéssel küzd. E nagyrégió édesvízforrásai szűkösek, éves édesvíz-hozamuk helyenként nem éri el a még biztonságos 1000 m³/fő mennyiséget sem. A klímaváltozás során éghajlata tovább melegszik és egyre szárazabbá válik. A vízhiány korlátozza az édesvíz közel 90%-át felvevő agrár- és agráripari termelést, fokozza az importigényt, a gazdasági kitettséget és függőséget. Különösen az exportálható agrártermékek, a primőrök és gyümölcsök termelése esett vissza Jordániában, Egyiptomban és Marokkóban. A leginkább fenyegetett országok, például Algéria, Líbia és Egyiptom komoly lépéseket tettek a probléma megoldására. Az ENSZ-alapokra, az Európai Unió és kisebb mértékben az USA és Kína által nyújtott fejlesztési forrásokra támaszkodva megkezdtek vízvezeték- és csatornarendszerük felújítását és fejlesztését, vízgazdálkodásuk fenntartható pályára állítását. Kairó számára elsődleges fontosságú a Nílus vízhozamának biztosítása, ami külpolitikai okokból nem könnyű, hiszen Egyiptom kilenc országgal osztozik a teljes lakosságának vízellátását biztosító Níluson. Kadhafi, korábbi líbiai elnök az országa déli részén feltárt felszín alatti víztartalékok kiaknázásával igyekezett megoldani vízgondjait. Ez azonban Egyiptom tiltakozását váltotta ki, ugyanis a líbiai felszín alatti vízbázis kitermelése kihat a Nílus vízszintjére is (Glied, 2009:48). A folyamatosan fennálló és újabb potenciális konfliktusok élességét a nagy etióp duzzasztógát körül kirobbant és máig megoldatlan diplomáciai vita is jelzi (MTI, 2020.06.18).

(A tömeges migráció politikai és társadalmi okai) Az arab világ nem csak belsőleg fragmentált. Nehezen átlátható konfliktusai külső hatalmak erőterébe ágyazódnak, amelyben az USA, Oroszország, Franciaország, Nagy-Britannia, Szaúd-Arábia, Irán, Törökország, Izrael és az EU törekszenek érdekeik érvényesítésére. Az arab és iszlám világ a 19. században az európai gyarmatosítók növekvő befolyása, majd erőszakos fellépései nyomán szembesült gazdasági és technikai/technológiai elmaradottságával és annak politikai, illetve katonai következményeivel. Ez erősítette fel a társadalmi és gazdasági reformok iránti igényt. Megoldásként két reformirányzat lépett fel: egyik a modernizmus, amely a nyugati minták, demokrácia, kapitalizmus, szocializmus átvételét követelve propagálta a felzárkózást, a másik a politikai iszlám volt, amely maga is konzervatív fundamentalista és modernista, illetve militáns irányzatokra bomlott szét (Póczik, 2011). Konzervatív irányzata tradicionalista reformmozgalom, amely az eredeti muszlim elvekhez való visszatérést hirdette a társadalmi megújulás feltételeként. Mindkét nagy irányzat éle a gyarmatosítók, majd pedig a velük kooperáló helyi politikai vezetők ellen irányult, akik az ilyen vagy olyan modernizációs intézkedéseket megkezdték, végrehajtották vagy éppen elmulasztották. A részleges és részérdekek mentén megvalósuló gazdasági modernizációt autoriter elitek vezényelték le, ezek társadalmi legitimitációja azonban vagy teljesen hiányzott, vagy nagyon korlátozott maradt.

A korábban úgy-ahogy működő, egyensúlyra törekvő politikai és társadalmi modellek 2010/2011 fordulójára meggyengültek vagy össze is omlottak. Az élelmiszer- és energiaárak emelkedésének hatásait már nem lehetett kivédeni. A vezető rétegek pedig a piacgazdasági átmenet negatív hatásaira reagálva már nem tömegbázisuk szélesítésében gondolkodtak, hanem inkább szűk klientúrát szerveztek maguk köré. Ezt gazdasági befolyáshoz juttatták, ami azonban tovább szűkítette legitimitásukat. A korábban hatékony hangulatjavító intézkedések, szerény béremelés, szociális juttatások és állami árszubszenciák emelése már nem működtek. Algéria, Marokkó, de még Tunézia is viszonylag kis erőfeszítéssel átvészelte a társadalmi nyugtalanság hullámain, Egyiptomban azonban mind a retorziók alkalmazása, mind a gazdasági és politikai engedmények keveréke kudarcot vallott: az elégedetlenség nyomán rövidéletű iszlamista kormány vette át a hatalmat, amelyet katonai diktatúra követett.

Irakban, Líbiában és Szíriában – a Nyugat, az Öböl menti államok, valamint Izrael és Irán beavatkozása nyomán – polgárháború robbant ki. Mint látható, a tömegek egyfelől, ha demokratikus választás keretében lehetőséget kapnak rá, az autoriter rezsimeket leváltó iszlamista erőket támogatják, másfelől – ezek hatalomra kerülése esetén, ahogy az Iszlám Állam létrejötte példázta – tömegesen kénytelenek menekülni az extrémista vallási terror elől. Az „arab tavasz” hamarosan arab télbe fordult (Besenyő, 2011). A fundamentalista versus modernista iszlám ellentétét tovább tetézi a szunniták és síiták politikai és katonailag egyaránt mobilizálható és instrumentalizálható ellentéte. Ehhez járulnak még az erős etnikai feszültségek és az etnikai határokat átmetsző államhatárok, amelyek ráadásul ellentétes hatalmi érdekek metszéspontjaiban helyezkednek el. A konfliktustömeg, a többoldalú üldözöttség olykor potenciális, máskor nagyon is valóságos veszélye erősítette a kivándorlási hajlandóságot.

(A háború, mint ultima ratio a migráció motivációi között) Az arab tavaszt megelőző években két jelentős háborúra került sor a térségben, az iraki és a libanoni háborúra. Az állandó katonai fenyegetettség, az arab tavasz felfordulása és a terrorizmus elleni harc a régió minden államában előtérbe tolta a katonai és rendészeti biztonság kérdését, és szükségessé tette a haderők és a velük átfedésben lévő rendészeti erők megerősítését. Ennek ellenére ezek a nagy tömegmegmozdulások kezelésében nem voltak sikeresek, hiszen Egyiptomban, Tunéziában és Jemenben az ellenzék hatalomra került. Líbiában a Kadhafi uralmát megdőntő mozgalom egymással is harcban álló fegyveres csoportokra bomlott, ennek eredménye pedig kilátástalan, befagyott polgárháború lett, amely nem mellesleg elárastotta fegyverekkel a szomszédos országok feketepiacait. Ezzel szemben a szír kormány hadereje – bár csak komoly emberi és technikai veszteségek árán – egységes, műveletképes és hatékony maradt. A régió valamennyi haderejét bevonták a terrorizmus elleni harcba. Egyiptom a Sínai-félszigeten Operation Eagle, majd Operation Sinai néven terrorellenes műveletet indított. Az iraki haderő 2013 után az Iszlám Állam nevű terrorszervezet erőivel került szembe, amelyeket 2017-re a kurd Pesmerga² támogatásával sikerült leverni. Tunéziát 2014-ben terrortámadások érték a Chambi hegyekben. A libanoni hadsereg megütközött a palesztin gerillákkal, az algériai hadsereg a 90-es években nagy sivatagi hadműveleteket folytatott iszlamista lázadók ellen, majd 2013-ban In Amenasban az olajlétesítmények védelmében. A Szaúd-Arábia és az Emírségek légereje Irakban, Líbiában és Jemenben, Jordániáé pedig Szíriában került bevetésre. Algéria és Egyiptom kivételével az arab haderők nem rendelkeztek sem műveleti tapasztalatokkal, sem valós képességekkel a városi, hegyi és sivatagi körülmények közötti aszimmetrikus műveletekben. Tunézia kénytelen volt a haderő költségvetését jelentősen, mintegy 20%-kal megnövelni. Szíriában

és Líbiában a polgárháború a rövidebb enyhülési periódusok ellenére máig folytatódik. Irakban és a korábban nagyszámú menekültet befogadó Libanonban sem csökkentek a vészterhes belpolitikai kockázatok. Libanont a politikai és gazdasági összeomlás egyaránt fenyegeti (Kis-Benedek, 2020:207–235). Nem célunk itt részleteiben tárgyalni az érintett nagyrégióban dúló vagy fenyegető összes katonai jellegű konfliktust, ezek kára és népeségmozgató ereje azonban vitathatatlan. Annál is inkább, mivel a katonai fejlesztések növelték ugyan a hadseregek technikai felszereltségét, hírszerzési és preventív képességeit, de jelentős forrásokat vontak el a gazdaságfejlesztéstől és a szociálpolitikától csakúgy, mint az infrastrukturális beruházásoktól.

(Demográfiai okok és migrációs trendek 2015 előtt) A 20. század közepétől 2000-ig Észak-Afrika és a Közel-Kelet mutatta fel a világon a legnagyobb népességnövekedést. A Közel-Kelet lakossága ez idő alatt 100 milliőről 350 millió fölé nőtt, 2050-re pedig várhatóan eléri a 700 milliót. Az ENSZ 2015. évi demográfiai prognózisa szerint Egyiptom lakossága 90 milliőről 150 millióra, Iraké 36 milliőről 83 millióra, Szíriáé 18 milliőről 34 millióra nő (UNO, 2015). A termékenységi ráta több országában 3 és 4 között mozog, Irakban 4,65, Jemenben 4,35, Jordániában 3,5, Egyiptomban 3,4, Szíriában 3. Eközben más országokban gyors a visszaesés, de a korábbi gyors, majd hirtelen lecsengő népességbővülés okán ezekben is igen magas a fiatalok aránya, az átlagéletkor 20 és 25 év között mozog. A kommunikációs eszközök forradalma a fiatalok számára széles globális kitekinést nyújtott, a hazájuk által kínált szomorú jövőkép, a munkalehetőségek hiánya, valamint a bizonytalan gazdasági és politikai helyzet erősíti mobilitási hajlandóságukat.

A muszlim nagyrégióban és benne az arab világban érvényesülő migráció korábban elsősorban a munkaerő vándorlását jelentette a gazdag olajtermelő arab országok irányába. Egyiptomból, Tunéziából, Líbiából és a palesztin területekről előszeretettel indultak a fiatalok, főként férfiak az Öböl-országokba munkát vállalni. Az utóbbiak viszont tartva a külföldi arabok, különösen a rendkívül mobilis palesztinok gyors társadalmi integrációjától, intenzív gazdasági és hatalmi aspirációitól, valamint a velük érkező potenciális szubetnikai és felekezeti konfliktusoktól, helyettük egyre inkább más nemzetiségű külföldi, főként dél-ázsiai, például fülöp-szigeteki muszlim munkaerőt kerestek. Aggodalmuk nem volt alaptalan, hiszen Jordániában, Libanonban és Szíriában több millió elűzött palesztin és ezek utódgenerációja él, de az iraki háború elől is milliók vándoroltak ki a közeli arab országokba, és jelentős befolyást gyakorolnak a befogadó államok politikai életére.

A migráció tekintetében a szíriai belháború, illetve a nemzetközivé terebélyesedő katonai konfliktus fordulatot hozott. Több mint négymillióan hagyták el az országot. Ma Törökországban az integrációjukat könnyítő intézkedések ellenére mintegy kétmillió szír menekült él táborokban. Libanonba több mint egymillió, Jordániába 650 ezer ember menekült, miközben a már korábban is menekülttáborokban élő palesztinok ellátása is súlyos problémát jelentett. Szíriában, néhány más országgal egy sorban, összetett gazdasági és társadalmi okokból – már a háború előtt is erős kivándorlási hajlandóság mutatkozott, de ekkor Európa még nem látszott elsődleges célterületnek. A diplomások mintegy harmada fontolgatta a kivándorlást, bár nem tett megfelelő előkészületeket. Ezzel szemben az iraki és észak-afrikai fiatalok már 2015 előtt is tömegesen és tudatosan készültek az emigrációra. Különösen a magasabb iskolai végzettségűek, hiszen 2015-ös adat szerint a kivándorlásra vállalkozók körében viszonylag magas, 20–40% között mozgott a közép vagy felsőfokú végzettségük aránya (OECD, 2015).

(A végkifejlet) Összegzésként elmondható, hogy az arab tavaszként ismert társadalmi és politikai folyamatokban évtizedek óta halmozódó regionális, nemzetközi, gazdasági, társadalmi és politikai feszültségek váltak manifeszt jelenségekké, erősödtek fel és sülték ki. Már az 1987–1993 közötti világszintű társadalmi változások is jól tükröződnek a nemzetközi migrációs trendekben, és ezekhez nagyon hasonló mintázat válik felismerhetővé 2011-től a globális migrációs válság kirobbanásának időpontja felé haladva. Az OECD-országokban, az EU-ban és Németországban regisztrált menekültkérelmek száma 1980–2014 között szinte hibátlan párhuzamosságot mutat. A 2011-től induló emelkedés arra is rámutat, hogy a 2015. évi migrációs válság nem volt váratlan vagy előzmény nélküli esemény, hanem számszerűségében is jól látható trendet képviselt, amely mögött tisztán kontúrozott világpolitikai, gazdasági és belpolitikai mozzanatok sora húzódott meg. A szíriai háború és az annak nyomán kibontakozó menekülthullám áttörést jelentett, de nem egyedülálló a migráció történetében. Bár a menekültválság első időszakában az Európába menekülők nagy része szír volt, a menekülők származás szerinti összetétele rövid idő alatt erősen átalakult. 2014-ben az Európai Unióban a menedékkérők fő származási területei Szíria (21%), Koszovó (9,6%), Eritrea (6,4%) és Irak (2,6%) voltak. 2015-ben Szíria, Eritrea és Irak származási országként a menedéki kérelemnek harmadát képviselte. Hazai tekintetben, a 2016–2017 időszakában a határzár illegális átlépésével kapcsolatos bünyügyi akták alapján végzett saját kutatásom megerősítette azt a tapasztalatot, hogy a belépni igyekvők többsége – mérésem szerint 68%-uk – már régen nem háborús területről érkezik. A legjelentősebb kibocsátó országok Pakisztán és Afganisztán, tehát azok a területek, ahol a szegénység mellett a militáns iszlám fundamentalizmus is gyökeret eresztett. A második legnépesebb migráncsoport származási országa a politikailag magára hagyott, a szegénység, munkanélküliség, korrupció, és a szervezett bűnözés miatt jószerével élhetetlenné vált Koszovó volt. A menekülők számában csupán 10-es nagyságrendet felmutató származási országnak mutatkozott Irán, Szíria, Szomália és Banglades. A törökországi származásúak megjelenése a menedékkérők között részben a török belpolitikai változások, részben a kurdokkal szembeni belháború rovására írható (Póczik, 2018:21).

A migráncok különböző származási országokból, illetve régiókból érkeznek, és kultúrájuktól, valamint kapcsolatrendszerüktől függően különböző célországok felé igyekeznek. Összetételük is gyorsan változik. Németországban 2015 első hat hónapjában Koszovó és Szíria adta a menedékkérők 20%-át, őket Albánia (15%) követte. Svédországban a szírek 27%-ot tettek ki, őket az eritreaiak és az afgánok követték. Franciaországba elsősorban Koszovóból érkeztek (10%), őket a Kongói Demokratikus Köztársaság és az Orosz Föderáció követte. Az Olaszországban menedéket kérők származási országai sorában Gambia járt az élen, őt követte Szenegál és Nigéria. Az Egyesült Királyságban a pakisztániak és eritreaiak álltak a sor elején, őket Irán követte. A korábbi menekült- és migrációs válságoktól, illetve hullámoktól eltérően az EU szomszédos országaiból származó állampolgárok kevésbé vannak jelen a menekültek és bevándorlók között. Sokan igen nagy távolságokat tesznek meg, hogy menedékjogot kérjenek Európában. A célország és a származási ország közötti átlagos távolság ma 20%-kal hosszabb, mint az a 1990-es évek elején volt, de Olaszországban megháromszorozódott, míg Ausztria és Svédország esetében több mint 50%-kal nőtt meg. Minél nagyobb az egyes célországokban a bevándorlók száma és aránya, annál nagyobb körökben az etnikai, vallási, szociális sokféleség és az interetnikai feszültségeket fokozó politikai nézetek divergenciája. Mivel a származási országaikhoz fűződő szoros nyelvi, történelmi, kulturális, családi és azon keresztül gazdasági kapcsolataik és kötődéseik még hosszú ideig, akár több generáció időtartamára fennmaradnak, beillesztésük

a befogadó országok társadalmi rendjébe jelentős biztonsági kockázatokat és számos kihívást tartogat, illetve eltérő követelményeket állít az egymástól sokban különböző bevándorló csoportok tekintetében (OECD, 2015:3).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Besenyő János (2011) „Arab tavasz” – politikai rendszerváltás az észak-afrikai arab államokban. Kül-Világ. 4. szám. <http://real.mtak.hu/83776/1/besenyo.pdf>
- Glied Viktor (2009): Kiszáradó Afrika, a szomjazó kontinens – Afrikai vízproblémák. In uő (szerk.): Vízkonfliktusok – küzdelem egy pohár vízért. Publikon Kiadó, Pécs, 2009, 41–66. o. http://publikon.hu/application/essay/537_1.pdf
- HDI (2020) - Human Development Index. Várható élettartam, oktatás, GDP. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
- IMF (2015) World Economic Outlook Database, Washington DC, April 2015. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/>
- Kis-Benedek József (2020) A katonai biztonság összefüggései az észak-afrikai és közel-keleti térségben, az arab tavasz tükrében. Akadémiai nagydoktori értekezés. Budapest, kézirat. http://real-d.mtak.hu/12177/dc_1617_18_doktori_mu.pdf
- MTI (2020.06.18.) Mi legyen a Nagy Etióp Reneszánsz Duzzasztógáttal. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200618/megy-a-vita-mi-legyen-a-nagy-etioop-reneszansz-duzzasztogattal-437540>
- Nagy Zoltán – Sebestyenné Szép Tekla (2016): A csökkenő olajárak vesztesei. Az olajexportáló országok sebezhetőségének változásai. Külügyi Szemle, 3. szám (2016. ősz), 65–93. o. https://www.researchgate.net/publication/315516772_A_csokkeno_olajarak_vesztesei_Az_olajexportalo_oroszagok_sebezhetosegenek_valtozasai
- OECD (2015) Is this refugee crisis different? OECD Migration Policy Debates. <http://www.oecd.org/migration/Is-this-refugee-crisis-different.pdf>
- Póczik Szilveszter (2011) Az iszlám forradalom. Publikon kiadó, Pécs. Változatlan elektronikus másodközlés, Budapest, 2016: http://okri.hu/images/stories/kutatok/poczikszilveszter/ekonyvek/az_iszlam_forradalom.pdf
- Póczik Szilveszter (2018) A határárral kapcsolatos bűncselekmények elkövetőinek szociológiai vizsgálata a Csongrád megyei büntetőeljárások alapján. Kriminológiai Tanulmányok, 55. szám, 10–28. o. http://www.okri.hu/images/stories/KT/KT55_2018/kt55_sec.pdf
- Szigetvári Tamás (2002): A Közel-Kelet és Afrika világgazdasági kilátásai az ezredfordulón. Magyar Tudomány, 7. szám, 870–885. o. <http://www.matud.iif.hu/02jul/szigetv.html>
- Szigetvári Tamás (2016): A migráció politikai-gazdasági háttere a Közel-Keleten. Regio, 2. szám, 140–157. o. DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i2.116>
- Tarján M. Tamás: 1973. október 17. Kirobban az első olajválság. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1973_oktober_17_kirobban_az_első_olajvalsag/
- UNO (2015) United Nations: World Population Progress. New York. http://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf
- WGI (2010) Worldwide Governance Indicators, <http://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators>

JEGYZETEK

- 1 Az OPEC szervezete 1960 szeptemberében, 2 A Pesmerga (szó szerint: ’akik szembenéznek a Bagdadban alakult meg azzal a céllal, hogy az olajtermelő államoknak jelentőségüknek megfelelő súlyt biztosítson a világgazdaságban. Az OPEC 12, többségében akkor még harmadik világbeli, többé-kevésbé elmaradott vagy fejlődő államot tömörített, amelyek kezükben tartották a Föld olajkészletének döntő hányadát.
- 2 A Pesmerga (szó szerint: ’akik szembenéznek a halállal’) a Kurdisztáni Autonóm Régió hadserege. Nem egységes haderő, ugyanakkor 2003-ban Szaddám Husszein elfogásával, 2014-ben az Al-Kaida vezetőknek kézre kerítésében, majd 2014 után az Iszlám Állam elleni harcban is kulcsszerepet játszottak.

A Valóság cikkpályázat – 2021 eredményhirdetése

Lapunk – az időről időre felélesztett hagyományainak megfelelően – december végén ismét meghirdette az elkövetkező évre szóló cikkpályázatát, mely áprilisi beadási határidővel zárult. Két témakörben vártuk a pályamunkákat:

Az „*Eucharisztikus világtalálkozó*” kategóriával a 1938. évi – Budapesten megrendezett – XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus történelmi, társadalmi, művészeti emlékezetére szeretnénk a figyelmet ráirányítani – különösen annak fényében, hogy idén szeptemberben ugyancsak hazánk látja vendégül a Katolikus Egyház legnagyobb világtalálkozóját –, míg a „*Molnár Tamás*” kategóriával a 100 éve született magyar filozófusra, Molnár Tamásra (1921–2010) és az ő meghatározó munkásságára emlékezünk.

A beérkezett pályázatokat háromtagú bírálóbizottság, dr. Kucsera Tamás Gergely, a *Valóság* folyóirat főszerkesztője, Piróth Eszter, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat igazgatója, valamint Cseresnyés Márk, a *Valóság* szerkesztője értékelte.

A pályázat eredményesnek értékelhető. A bírálóbizottság döntése szerint az eredmények és díjazások a következők:

Az „*Eucharisztikus világtalálkozó*” témakörben

I. díj – Fehér Anikó: „*Krisztus kenyér s bor színében...*” Az 1938-as budapesti Eucharisztikus kongresszus himnuszának szerzője: Koudela Géza című tanulmánya (200 000 Ft-os pályadíj odaítélésével),

II. díj – Górány Nikolett: *Meghiúsult idegenforgalmi csúcsév – A külpolitikai események hatásai a 34. Eucharisztikus Világtalálkozóra* című írása (150 000 Ft-os pályadíj odaítélésével),

III. díj – Utry Attila: *Világvallások és az eucharisztikus Krisztus* című pályaműve (100 000 Ft-os pályadíj odaítélésével).

„*Molnár Tamás*” témakörben

a zsűri **az első díjat nem osztotta ki,**

megosztott II. díj – Pető Zoltán: „*Isten és a filozófus*” – *Molnár Tamás vallásfilozófiája* című pályamunkája,

valamint Pánczél Hegedűs János: *A molnári jobboldal ösvényein. Molnár Tamás politikai filozófiai alapvetései a jobboldalnak* című cikke (150 000-150 000 Ft-os pályadíjak odaítélésével)

A pályadíjak pénzügyi alapját – a Valóságot megjelentető *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT)*, valamint a *Magyar Művészeti Akadémia (MMA)* negyedik éve létező együttműködése keretei között – a művészeti köztestület biztosította.

Kéziratának sorsáról minden pályázót egyénileg értesítünk. A nyertes pályaműveket folyóiratunkban megjelentetjük.

Bírálóbizottság

„Isten és a filozófus” – Molnár Tamás vallásfilozófiája

Molnár Tamás mindenekelőtt katolikus filozófus volt – magát előszeretettel is nevezte így. Egyik legfontosabb célkitűzésének azt tartotta, hogy a XX. század filozófiai és világnézeti káoszában – ő legalábbis egyfajta káoszként érzékelte az egymásnak feszülő eszmék harcát – az egykor hitelesként elfogadott értékrendek relativizálódásának, a szilárd álláspontok felbomlásának korában, a keresztény spiritualitást meghatározza, és szembeállítsa egyrészt a szerinte „nem hiteles” spiritualitással, másrészt pedig a világi ideológiákkal, általa utópikusként értékelt megváltástanokkal. Filozófiai érdeklődésének középpontjában mindenekelőtt a felvilágosodás (és részben a német romantika) kritikája állt, a vallási eszmékhez szorosan kapcsolódó régi világvég és a modern (felvilágosodást követő racionalista, illetve posztmodern-relativista világvég) ütközése. A nagy modern filozófusok értékelését tekintve Molnár meglehetősen kritikus volt, éppúgy szemben állt Kanttal, mint Heideggerrel, Nietzsche-vel éppúgy, mint Marx-szal. Szeretett volna egy olyan „mérésékelt realista” ismeretelméleti álláspontot kialakítani, amely leginkább a középkori skolasztika érett korszakában, az Aquinói Szent Tamás által megfogalmazott pozíciókat hangsúlyozza, vagyis az ember teremtményi mivoltát, a tudás korlátozott voltát, Istennek és a teremtett világnak az ember általi megismerhetőségét. Molnár szerint a modern világ és a modern filozófia, az értelmiség által képviselt ráció nincs megfelelően megalapozva. Nem áll egy olyan mélyebb bölcsesség alapján, amelyet csak egy egyetemes világnézet biztosíthat, – így volt ez szerinte egykor, a keresztény kultúra korában – amely ugyan nem jelentett tökéletes világot – azonban mégis létezett egy olyan alap, amely a kultúra és a civilizáció fejlődését pozitívan tudta befolyásolni – mivel az ember még nem oldódott el a szellemi alaptól, amelyet a teremtő istenségbe vetett hit jelentett.

(*Molnár Tamás vallásfilozófiájának fő kérdései*) Molnár vallásfilozófiájának alapvető kérdése a kinyilatkoztatott vallás és az „autonóm ész”, másképp szólva, a hitre alapozódó vallásosság és a filozófiai gondolkodás egymáshoz való viszonya. Vajon lehetséges-e még az ész és a hit között egykor – legutóbb talán a középkori skolasztikus teológiában fennálló viszony helyreállítása?

Molnár *A gondolkodás archetípusai*¹ című könyvében írja: „a filozófia alapkérdései [...] ma is érvényesek” – „Az igazi filozófusok pedig újra és újra visszatérnek az eredeti kérdésekhez.”² Ha pedig visszatérünk az alapkérdésekhez, óhatatlan, hogy újra meg újra az istenkérdésbe ütközzünk, ugyanis:

Nem értelmezhetjük a világot, létünket és annak tapasztalatait anélkül, hogy fel-tételeznénk a minden más létező forrásául és alapjául (*arché*) szolgáló eredeti léte-zését, amely nem annyira teremtő, inkább ontológiai szubsztrátum. Az eredetinek mindig és lényegénél fogva távolinak, titkosnak, rejtettnek, ugyanakkor minden mást felülmúlóan hatalmasan valóságosnak kell lennie, hiszen ez a távolság és ha-talom jelzi és tanúsítja eredeti státuszát, korlátlanságát, amelynek tükrében minden más – ember és jelenség – értelmet nyer, megmagyarázhatóvá válik.³

Molnár szerint a csak önmagára támaszkodó emberi ész azonban képtelen helyes istenfogalmat alkotni, vagyis képtelen mintegy felfedezni az eredeti Létet,⁴ s ezért magának Istennek, *kell*, mintegy „közbelépnie” azért, hogy megismertesse magát az emberrel. Ez a szemléleti viszony azonban egy alapvető különbséget feltételez a filozófiai istenfogalom, a *Filozófusok Istene* és a *Biblia Istene* között. A lehetséges istenképeknek ez a kettőssége meghatározó a filozófus számára, másképpen szólva, egy ellentmondásos viszony feszül itt a magát kinyilatkoztató személyes Isten (A „Vagyok, aki Vagyok” bibliai istene), és az elvont alapelveként tételezett arisztotelészi „Első Mozgató” Isten között, amely nem létezik vallási a kultusz tárgyaként, és amely „képtelen dialógusra lépni az emberrel”.

Molnár Tamás vallásfilozófiai gondolkozásának alapja a *status creaturae*, vagyis az emberi lényeknek, mint az ember teremtményi mivoltának felfogása, amely ráutalt Istenre, Teremtőjére, mint „teljesen másra”.⁵ A Teremtő és a teremtmény kettőssége alapvető közösség, olyan kölcsönösség, amely az ember létviszonyait meghatározza. Minden csak ebből az alapvető relációból, az *alapvető dualitásból* bontakozik ki. Az „Én és Te viszony” (*Ich und Du*), a „dialógus” Molnár számára – miként a jeles zsidó filozófus, Martin Buber számára is – a hiteles vallási és filozófiai gondolkodás alaptényei. Molnár teológiai és filozófiai álláspontja Buber mellett a XX. századi neotomizmus legjelentősebb gondolkodóihoz, Jacques Maritain-hez és Étienne Gilsonhoz közelíti Molnárt.

Molnár szemében a materialista ateizmus éppúgy ideológiai ellenfélnek tekinthető, mint az az állítás, hogy az isteni lényeg a dolgokban mintegy „bennerejlik” – Molnár értelmezésében ez az ún. „immanentizmus” az isteni transzcendencia megszüntetését, és így a transzcendens valóság tagadását jelenti: Isten feloldását a világban vagy az emberben. E folyamat célja szerinte az, hogy a feloldáson keresztül elérje a világ vagy ember istenné tételét. A modernitás számos különböző irányzata és megjelenési formája ellenére, szerinte ugyanis alapvetően az „ember vallása”, vagyis az ateista humanizmus, az emberi autonómia olyan igénylése, amely éppen azért ássa alá saját alapjait, mert hivatkozási pontja a transzcendens helyett az immanens valóság. Álljon ez a bizonyos immanentizmus akár a racionalista-materialista tudományeszmény (felvilágosodás), akár a felvilágosodás ellenpólusát, (de mégis továbbvitelét) képviselő főként német, kanti és hegeli inspiráltságú filozófia (német romantika és idealizmus) talaján, Molnár szerint kifejezett tagadja azt az „Isten-ember” dualitást, amely a helyes megértés alapja.

Filozófiai szempontból vizsgálva, a modernitás Molnár szerint nem más, mint a „negatív filozófiák” hegemoniája. Ez a negativitás mindenbe behatol (politika, államtan, művészet, vallás, pedagógia, jog, szellemi élet). Molnár az immanentizmus veszélyeivel szemben az alapvetően a (neo)skolasztikus beállítottságú ontológiai dualizmust állítja, amely a valóságot úgy határozza meg, amely a dolgoknak az objektív külvilágnak az én-tudattól is függetlenül fennálló létet bizonyítja, illetve – szemben a fichtei és kanti irányultságú idealizmussal – az isteni és az emberi tudat között „ontológiai hiátust” feltételez.⁶ Molnár szerint ugyanis a modernitás építménye egy alapvető „irrealizmus” talaján áll és a valóság szüntelen megkérdőjelezésén, és a valóság szubjektív koncepciókkal való behelyettesítésén nyugszik.⁷ Erre azonban megoldás lehet, ha a modernitásban burjánzó filozófiákkal és ideológiákkal szembeni kitettségre a realista iskolák felfedezik a klasszikus és keresztény kort.

Habár ezek a realista rendszerek Molnár szerint maguk sem tökéletesek, harcuk mégis jelentős, mert szembeszállnak az olyan filozófiákkal, „amelyek tagadják a külvilágot”. Maritain és főként Gilson legfőbb érdeme szerinte leginkább abban áll, hogy ők hívek maradtak a tomizmushoz, amely a szubjektívizmus elleni fegyverként jelentkezik.

Molnár egy másik fontos vallásfilozófiai témája a gnoszticizmussal szembeni opozíció. Az újplatonizmus mellett a gnoszticizmus volt az a másik ókori filozófiai rendszer, amely a keresztény teológiát komolyan befolyásolta, a korai egyházatyák, például Ireneus harcot hirdettek ellene. Nyomait azonban Molnár szerint nem sikerült teljesen kiiktatni a születő keresztény filozófiai gondolkodásnak. A gnoszticizmus egyrészt kiterjed az ókori pogány és keresztény gnosztikusok kritikájára, mint amilyenek Basilidés, Valentinianus, vagy Markión rendszerei voltak a Kr. u. I–III. században, a manicheizmus kritikájára, a középkori, manicheus behatású, gnosztikus jellegű eretnekmozgalmak: valdensek, albigensek, bogumilek, katharok és a reneszánsz okkult tradíció, a hermetizmus és alkímia kritikájára is. Az érdekesség itt az, hogy ez a kritika magában foglalja a modernitás alapeszméinek kritikáját is, vagyis Molnár egy bizonyos látens szellemi kapcsolatot vél felfedezni a francia felvilágosodás, a felvilágosodást tagadó és részben követő német romantika és az ókori gnoszticizmus között. A kapocs az „Istենen túli istenség” és az „immanens istenség” a „lélekben lakozó Isten” feltételezése.

Ahogy Molnár vallásfilozófiai főművében, a *Filozófusok Istenében* is hangsúlyozza, a „modern nihilizmus” előretörése mögött „Hegelre és követőire, (illetve előfutáira) bukkanunk”⁷⁸, vagyis értelmezésében a modernitás világképei mögött egységes filozófia sejlik fel, amely Hegel rendszerében jutott el először a csúcspont-ra, a gyökerei azonban sokkal mélyebbre húzódnak vissza a történelemben, egészen a kereszténység előtti archaikus világképekig. Fent említett művében Molnár egyik fő célja, hogy kimutassa, hogy a hegeli filozófiát „milyen ismeretelméleti háttér szerkezet határozza meg, melyek e szerkezetnek ezoterikus, gnosztikus, misztikus és archaikus-vallási összetevői.”⁷⁹ A német romantika és ókori vallási elképzelések összekapcsolása azért is lehetséges számára, mert Molnár szerint mind a kereszténység előtti archaikus-pogány gyökerű filozófiák, mind a modernek, vágytak egy olyan tudásra, amely általában, a *status creaturae*-t – az embert, mint Isten teremtményét „meg nem illető” tudás. A transzcendentális tudás, a gnózis egy olyan ismeretre vonatkozott, amely az emberi lényeg és az isteni lényeg végső azonosságát tételezte, miközben leértékelte a gonosznak minősített anyagi világot, amelyet egy tudatlan vagy egyszerűen rossz teremtő művének tartottak. (Akire többnyire a „kézműves” jelentésű görög *Démiurgosz*-szóval utaltak.) Ezt a tudatlan teremtőt bizonyos gnosztikus irányzatok, például a markioniták azonosították Jahvéval, az Ószövetség teremtő istenével. Molnár szerint a modernitásnak az isteni transzcendenciát eljelentéktelenítő, természettudományos-technikai világképe, föld felé fordulása következménye bizonyos, a kereszténységet megelőző, vagy annak riválisaként fellépő vallási-filozófiai rendszereknek. A modernitásban tehát ugyanaz a tendencia nyilvánul meg, amellyel a keresztény egyház már egyszer sikerrel vette fel a harcot az ókor végén. Ezt a tézist azért látja megalapozottnak, mert szerinte mind az archaikus-pogány, mind pedig a modern világkép mögött végső soron, egy az ember korlátaival kapcsolatos alapvető magatartás húzódik meg: az ember lehetséges istenségének érzése, a transzcendenciával való azonosulás megengedése, sőt kifejezett célja tétele, amely bizonyos szempontból és „más oldalról” nem más, mint a transzcendencia megszüntetése. Ezzel magyarázható, hogy a modern ember elégedetlen az eleve adott világgal és annak viszonyaival, és azt egy utópia értelmében át akarja formálni: ahelyett, hogy a világ tényeit elfogadná, egy abszolút szuverén teremtő által egyszer s mindenkorra adottnak tekintené, e világnak s létviszonyainak átformálására törekszik. Ahogy a modernitás egyik leginkább paradigmatis filozófusa, Marx mondta: „a filozófus feladata, mostantól nem a világ megértése, hanem a megváltoztatása.”

Azzal, hogy a különböző keresztény eretnekségek, a gnózis és az újplatonizmus az „istenné válásnak” (*theioszisz, divinatio, theurgia*) a lehetőségét megengedték, – Molnár értelmezésében – ezáltal megkerülték, tagadták, vagy eljelentéktelenítették a transzcendens, személyes, gondviselő és teremtő Istent, amely istenképet, folytatva ószövetségi zsidóság tradícióját, a hiteles kereszténység hangsúlyozott. Amennyiben a modernitás az „isteni emberiséget” hirdeti, éppenséggel azt nyilatkoztatja ki, hogy az „ember önmaga istene” (Feuerbach) – vagyis, az archaikus vallási rendszerekhez hasonlóan áthidalhatónak véli a transzcendenciát, az átlépés végeredményben nem más, mint a transzcendencia megszüntetése. Ez a folyamat, egy olyan anomáliát hoz létre, amely társadalmi következményeit tekintve folyamatosan pusztítja a civilizációt, a kultúrát, a morált, végül az ember társadalmi, állami, családi és személyes egzisztenciáját. Az ember, Molnár szerint, a transzcendens és személyes Isten tagadásával önmaga individuális és kollektív létfeltételeit ássa alá. Mindez más szempontból előfeltétele a haladás ideológiájának is, amely a reneszánsztól kezdve, az európai civilizáció hajtómotorjává vált: amennyiben eltűnik Isten, mint korlát, így semmi nincsen, ami gátat szabna az ember elbizakodottságának, az Istenről tudomást sem vevő modern haladás pedig mintegy Bábel tornyának, az Utópiának az építéséhez hasonló. A modernitás pusztító jelenségei, mint amilyen a különböző társadalmi forradalmak, az olyan ideológiai képződmények, mint a kommunizmus vagy a nemzetiszocializmus, vagy éppen, Molnár szerint megint csak más szempontból a liberalizmus is¹⁰, a környezetszennyezés és pusztítás, valamint az organikus közösségek szétesése az isteninek gondolt emberi szubjektum gátlástalan expanziójának következményei.

Kimutatható, hogy e felfogásában Molnár nagyrészt levelezőtársának és intellektuális partnerének, Eric Voegelinnek gnózis értelmezését viszi tovább, amelyet az amerikai filozófus először nagyhatású könyvében, a *Politika új elméletében*¹¹ fogalmazott meg. Voegelin is úgy látta, hogy minden progresszionista ideológia lényege a gnoszticizmus uralomra jutása, amely a „modernitás istengyilkosságával” függ össze. A német-amerikai filozófus értelmezésében a gnoszticizmus lényege azzal a feltételezéssel kapcsolatos, hogy a világban lévő rossz nem az emberből, hanem magából a világból fakad (vagyis a világot teremtő „gonosz Démiurgosztól”): ha a világ rosszul van berendezve, megjavítása nem Istentől, hanem magától az embertől függ. A progresszív ideológiák Voegelin szerint egyfajta belső megvilágosodástól (illumináció – amelyet a felvilágosodással hoz összefüggésbe) teszik függővé a „megváltást”: amely nem más, mint az ember szekuláris apoteózisa.

(*A lehetséges istenképek tipológiái*) A *Filozófusok Istenének* tipológiája szerint, az istenkérdésre a filozófiai három alapvető választ kínálnak, amelyeket a szerző *A*, *B* és *C* betűvel jelöl. Az *A* álláspont értelmében (*Az elérhetetlen Isten*) Isten (vagy az istenek) játszanak némi szerepet ugyan az ember vagy a világegyetem életében, de távol állnak tőlük, végső soron messze vannak. A *B* álláspont *A bennünk lakó Isten*, ahol Isten végső soron nem is különbözik az embertől. *C*-álláspont az *Antropomorf Isten*: amelynek lényege, hogy Isten az embertől való végtelen különbözőség értelmében transzcendens és személyes. Az isteni személyességet ebben az esetben úgy kell érteni, hogy Isten egy önálló és egyéni tudattal, perszonalitással, individualitással, és akarattal rendelkező lény, aki teljes mértékben elkülönül teremtményeitől. Molnár számára csak ez utóbbi istenfogalom elfogadható, és minden egyéb istenkoncepció felvetése nyílt vagy burkolt istentagadással egyenértékű. Ez a helyes istenfelfogás a kereszténység, és általában a monoteista vallások (zsidóság és iszlám) felfogása. Ahogyan egy másik vallásfilozófiai műben, a *Teisták és ateistákban* fogalmaz:

Ez utóbbiak esetében [a bibliai Isten és általában a monoteista tradíciók Istene] (...) Isten úgy jelenik meg, mint az univerzum felett álló, az univerzumból különböző entitás, amely megteremti, majd formálja és irányítja a világmindenséget, beavatkozik sorába, s mindezt valamiféle személyként teszi: emberi szemszögből nézve – márpedig ez az egyetlen szempont áll rendelkezésünkre – úgy tűnik fel, mint aki dönt, választ, jutalmaz és büntet.¹²

Ezek a „bibliai attribútumok” azok, amelyek által a monoteizmus ember és Isten között egyértelmű megkülönböztetést tesz. Ha állítunk egy személyes Istent, és a hétköznapi érzékelés révén magunkban és magunk körül megismerünk egy létező, valós világot, a bennünk működő ráció készletét érez e kettő – az érzékelt világ és Isten – összekapcsolására. Az egyetlen lehetséges kapocs pedig a teremtés koncepciója, amely az ortodox (vagyis a nem gnosztikus) tradíció szerint Isten önkéntes és nagylelkű aktusának jele.

Ezzel kapcsolatos az, amelyet Molnár az istentapasztalat helyes filozófiai megközelítésével kapcsolatosan állít:

Tehet-e annál többet az ember, mint hogy elmondja és leírja, amit felfedez és megtapasztal – és annak szellemében cselekszik? Ez nem hamisítás, nem elárulása a *noumenon*-nak, az áhíthatnak, a kinyilatkoztatásban megmutatkozó isteni jelenlétnek – ez nem más, mint az emberi képességek és készségek kívánatos és magától értetődő kihasználása, amelyet Isten éppen azzal bátorít, hogy az emberrel való kommunikációja során antropomorf, emberszerű alakban jelenik meg, más-különbben nem ismerhetjük meg.¹³

E megfogalmazásokból talán úgy tűnhet, hogy Molnár nem egészen következetes, amikor mintegy „nyitva hagy” bizonyos lehetőségeket Isten másféle felfogása számára, vagyis úgy tűnik, hogy Isten csupán *emberi szemszögből nézve* ilyen. Azonban Molnár azt is világossá teszi, hogy, mivel az emberi állapot egyszer s mindenkorra rögzített valóság, amelynek elhagyása lehetetlen („márpedig ez az egyetlen szempont áll rendelkezésünkre”), Istenről másféle, – vagyis nem antropomorf formában beszélni – még ha pusztán elméletileg lehetséges is volna, (hiszen Istent mint Istent transzcendenciájánál és végtelenségénél fogva az emberi elme véges szubsztanciája nem ismerheti meg *teljesen*) az ember számára mégis illegitim próbálkozás.¹⁴ A transzcendens és személyes Isten tételezése a legnagyobb mértékben összefügg a teremtés koncepciójával, amelyet Molnár szembeállít a Teremtő és a teremtetett között ontológiai folytonosságot feltételező emanációs tannal. A teremtés koncepciója végső soron a határvonal, amely a teizmust és a panteizmust elhatárolja egymástól. A *Teisták és ateistákban* az ateizmusnak ötféle különböző esetét különíti el: a *panteizmust* (A Világmindenség – Szellem), a *materializmust* (A Világmindenség – anyag), a *primitív humanizmust* (Az ember – önmaga ura), a *radikális humanizmust* (Az emberiség – isteni) *az Istenen túli Istent* (ultra-szupernaturalista vállalkozás). Ezek a fenomenológiai szinten látszólag oly különböző esetek lényegileg mintegy az ateizmus különböző esetei, azért, mert így vagy úgy, de tagadják a Biblia Istentét, a személyes és transzcendens, antropomorf Istent, aki „megszólítja az embert” és „belép a történelembe.”

Molnár vallásfilozófiájának elemzése során külön érdemes kitérni a monista filozófiai rendszerek kritikájára. Molnár értelmezésében ugyanis, az immanentizmusok alapja a monizmus: ez teszi lehetővé, hogy a filozófusok a tapasztalati valóság másképpen

redukálhatatlan sokféleségét egyetlen alapelvben olvassák össze, amely végül a transzcendencia elkerülhetetlen tagadásához fog vezetni. Ennek az egyedüli princípiumnak a tételezése – nevezik bár anyagnak vagy szellemnek, Molnár szerint ismeretelméletileg mindenképpen hibás, mert nem tud számot adni a soknak az egyből való keletkezéséről, anélkül, hogy ne kerülne önmagával végzetes ellentmondásba.

Az igazán veszélyes ateizmus Molnár értelmezésében nem a materialisztikus monizmus, vagyis a nyilvánvaló, materialista vagy szenzualista/fizikalista ateizmus, amely, a modern világban való általános elterjedtsége ellenére sem olyan filozófiai álláspont, amellyel a világ tényei megmagyarázhatók volnának. A materializmus (materialista monizmus) abszurditása Molnár szerint szembeszökő és kézenfekvő. A materialista szemléletek beépített evolucionizmusával kapcsolatosan egyáltalán nem világos például, hogy a bonyolultabb létformák megjelenése, a túlélés szempontjából miért tűnik előnyösebbnek, mint az egyszerűbbeké. Már az sem világos, hogy egyáltalán miért és hogyan szervezi önmagát bonyolultabb formákba a „tudattalan” atomtömeg – amikor erre definíció szerint sem oka, sem képessége nincs, az pedig egyenesen matematikai képtelenség, hogy a rendezetlenségből „spontán folyamatok” révén stabil és továbbfejlődésre is képes rend jöjjön létre. A baktériumok és általában a mikroorganizmusok stabilabbak, mint a magasabb rendű szervezetek. Ha a fejlődés motorja valóban az alkalmazkodás, akkor miért jelennek meg magasabb rendű élőlények ott, ahol baktériumok is élnek, illetve, ha már megjelentek, miért nem szorítják ki az utóbbiakat? Miért nem válik minden szervezet magasabb rendűvé és miért maradnak meg bizonyos formák ugyanolyannak? – Kérdezi Molnár. Amennyiben a materialisták az anyag fogalmát azonosítják a léttel, akkor persze valójában nem is kell választ találniuk arra, hogy az anyag honnan van, hiszen csak az anyag van, vagyis amikor azt mondjuk, hogy valami „van”, azt is mondjuk, hogy „anyagi”. Ilyen értelemben az anyagnak persze nincs kezdete. Molnár felveti – lehet, hogy azt válaszolnák erre, hogy az „anyag önmaga oka”¹⁵ – és ebben az önmagát megokoló létben a „kezdet” és a „vég” egybeesik. Ez azonban egyrészt érvelést illető csúsztatás, másrészt pusztá önkényes ráfogás: hiszen az anyag valami olyasmi, amit egy érzékelő lény érzékel anyagnak és mond ki róla elméleteket. Kérdéses továbbá a *véletlen* fogalma – egyáltalán mi a véletlen, illetve a véletlen tehető-e magyarázó elvvé? Amennyiben a véletlen az univerzum kialakulásának magyarázó elve, fel kell tennünk a kérdést, hogy jogosult-e „a lehetett volna másképp is” feltevése, vagyis: nem önkényes-e véletlenről beszélnünk, ha egyszer a dolgok „így és nem másképp történnek”?¹⁶

Az ateizmus másik, kevésbé nyilvánvaló formája Molnár szerint misztikus és panteisztikus monizmus. Ez utóbbi magát úgy tünteti fel, mintha teizmus lenne, valójában azonban, ugyanazt állítja körmönfontabb módon, mint a kifejezetten ateista monizmus. Molnár számára megdöbbentő ugyanakkor az efféle felfogások népszerűsége, és időről időre való feltűnése a kereszténységen belül, a görög patrisztika egyházatyáitól a középkor Rajna menti misztikusain át az itáliai reneszánsz platonistáig.

A középkorban megjelenő eretnek, vagy „hamis misztika”¹⁷ a filozófus szerint egyenesvonalú következménye a kereszténységben lappangva fennmaradt pogány elemeknek, az újplatonikus, gnosztikus, és más az ókor vallási-filozófiai rendszerei maradványainak. Az Eckhart mesterhez hasonló középkori misztikus hasonló okokból veti fel az „Isten feletti istenség” gondolatát, mint a késő antikvitás görög megtérői: elégedetlen a „túláságosan emberi formájú Istennel”, ezért egy kifejezhetetlen Istenséggel szeretne egyesülni, amely az antropomorf Isten fölött áll. Ráadásul Eckhart esetében még az az eretnek gondolat is felmerül, hogy ez az Istenség nem is teljesen objektív, „*dialogikus*” módon, hanem inkább szubjektív értelemben, a lélek alapjához, gyökeréhez (*Ungrund*)

leszállva közelíthető meg. Sőt, Eckhart még azt is felvetette, hogy ez az „alap-nélküli Egy” éppúgy transzcendens gyökere a személyes Istennek, mint az én-nek. Mintegy a léleknek eredendő „Önmagába” való visszahúzódásával található meg, az objektív Isten „megkerülésével”. Mindez egyrészt azt feltételezi, hogy a misztikus számára értelmetlenné válik az objektív vallásgyakorlat, mint a gyónás és a szentségek vétele, – hiszen a papság közreműködése nélkül, mintegy a saját erejéből is eljuthat Istenhez. Szerinte mindez annak tudható be, hogy a filozofikus elme a Biblia istenét, vagyis az emberi személy mintájára felfogott Istent kevésbé találja isteninek. A transzcendens és személyes Isten elkerülhetetlenül antropomorf fogalom: akarattal, érzelmekkel, vágyakkal bír, kiengesztelhető és megsérthető, ítélt és büntet, szeret, haragos vagy szelíd – habár a teológia hangsúlyozza, hogy ezek a tulajdonságok, sőt, egyáltalán bármiféle tulajdonság, csak analogikus értelemben vonatkoztatható Istenre, az emberi elme a személy fogalmát csak az emberi személy mintájára képes megragadni, a vallási életben pedig ez az istenfogalom kerül előtérbe. A filozofikus elme azonban nem éri be ezzel a „túlságosan is emberi” istenfogalommal, és egy „istenibb Istent” keres – így óhatatlanul ellentétbe kerül a vallással, hiszen ez az Isten már nem lehet a Biblia kinyilatkoztató Istene, aki dialógusban áll az emberrel.

Molnár értelmezése szerint, a kereszténység kezdetben a zsidóság körében fogalmazódott meg, azonban, a hellén-római világgal érintkezésbe kerülve kezdett el világvalóssá válni, a görög filozófia terminusait használó, filozófiai kategóriákban gondolkodó antik ember azonban nehezen barátkozott meg az istenség emberszerűbb felfogásával, amelyet a zsidó vallás képviselt. Miután a Római Birodalom kereszténnyé lett, a filozófusok még mindig egy olyan istenképre vágyakoztak, amely megfelel egy – görög, főként platonista filozófia alapelvei értelmében felfogott Istennek. Vagyis egy olyan, amelyre – amennyiben az isten kifejezést minden elgondolható vagy elgondolhatatlan valóság legmagasabb formájára vonatkoztatjuk – a filozófusok szerint inkább található meg az újplatonikus vagy sztoikus gondolkodás elképzelései között, mint az ószövetségi zsidóságban. Ez a tendencia pedig nem halt ki az ókorral, az egész középkor folyamán fennmaradt a vallási gondolkodást kísérő pogánysággként, hogy ismét teljes fegyverzetben álljon elő a reneszánszban.

Ez a filozófiai istenfogalom azonban úgy tűnik, ismét a monizmushoz vezet, ahogyan az egyre elvontabban tételezett isteni valóság elveszti emberihez hasonlatos vonásait, fokozatosan immanentalizálódik, és végül a „lélek alapjával” azonosítják: ez pedig érvényteleníti, vagy legalábbis relativizálja a dualizmust, azt az alapelvet, amelyen a vallás egész épülete nyugszik.¹⁸

(Isten arcultai – Molnár Tamás vallásfilozófiájának kérdései és problémái) Kétségtelen, hogy a Molnár által felvett teológiai hangsúly, az érvelés „éle” több ponton okot adhat polémiára. A következőkben megfogalmazzunk néhány kérdést és néhány felvetést Molnár vallásfilozófiájának lényeges kérdéseit illetően, amelyek talán továbbgondolásra, megvitatásra lehetnek érdemesek. Amint azt fentebb bemutattuk, Molnár egyik kiindulópontja az, hogy a kereszténységben Isten mindenekelőtt személy. Hangsúlyozza, hogy már a keresztény teológia legkorábbi megfogalmazásaiból nyilvánvaló, hogy a keresztény vallás Istenre, mint személyre tekint, hogy Isten nem személytelen abszolútum, mint például a sztoicizmus *Pneuma*-ja. Arisztotelész „Mozdulatlan Mozgatója,” a platóni „Jó” vagy az újplatonikus „Egy”, hanem egy olyan végső valóság, amely megszólítható, amellyel a teremtmények dialogikus viszonyt folytathatnak, és amely dialógus kezdeményezője, a Biblia szerint maga Isten.¹⁹

Molnárral együtt valóban el kell ismerni: problematikus lehet egy hívő keresztény számára, hogy a hit tulajdonképpen tárgyát, Istent filozófiailag közelítse meg. Molnár szerint az isteni Kinyilatkoztatást, vagyis magának Istennek az aktivitását nélkülöző filozófiák és teológiák ezért futnak mindig zátonyra, mert a saját magából kiinduló megismerési aktusból – Molnár ismeretelméleti állításainak értelmében – az ember nem ismerheti meg a „Teljesen mást”. Tehát úgy tűnik, a Filozófusok Istene és a Biblia Istene között átjárhatatlan szakadék feszül, s e két koncepciót megfeleltetni egymásnak lehetetlen, s egyben félrevezető kísérlet. A „Biblia Istene” személyes és transzcendens, antropomorf Isten, aki „megszólítja az embert” és „belép a történelembe.” A „Filozófusok Istene” egy elvont alapelv, vagyis aligha található meg e két nézőpont közös nevezője. Azonban tovább radikalizálódva, és mindig következetesen alkalmazva, nem vezet-e az álláspont egyszerűen a teológia elvetéséhez? Kétségtelen persze, hogy a filozófiailag megfogalmazott hit nem tagadhat bizonyos felfogásbeli különbséget a „Filozófusok Istene”, illetve „Ábrahám, Jákob és Izsák istene” között, és a teológia istene sokszor valóban nehezen egyeztethető össze a bibliai istenképpel. Azonban e nehézségek ellenére mi úgy véljük, a problémára aligha lehet megoldás az egyik koncepció kizárólagossá tétele. Ezt a nehézséget aligha lehetséges megoldani azzal, ha a „Filozófusok Istent” egyszerűen elvetjük. Ha a kétféle istenfelfogás, a „Biblia Istene” és a „Filozófusok Istene” végső soron nem békíthető ki egymással, vagyis e kétféle istenfelfogás nem ugyanazon valóság különböző oldalról történő megközelítése, hanem egymással *gyökeresen* ellentétes koncepciók, akkor azt is el kellene fogadnunk, hogy a filozófia és a vallás között igen korlátozott a párbeszéd lehetősége.

A probléma súlyát leginkább az jelzi számunkra, hogy megjelent a keresztény teológia „nem eretnek” nagyságai esetében is. Ha az „Isten feletti Istenség” állításának eckharti téziséig nem is mindenki merészkedett el, azt az álláspontot például, miszerint Isten *végső lényege* szerint megnevezhetetlen, a történelmi kereszténység számos képviselője, köztük szentek, teológusok és egyháztanítók is állították, vagyis úgy tűnik, túl sok olyan értelmezés van az egyház által is elismert doktorok részéről, amelyre egy, a Molnáréval ellentétes teológiai felfogás képviselői hivatkozhatnak.²⁰ Így a molnári nézőpont alapján ugyanis nemcsak Eckhartot, Cusanust és követőit, hanem például Szent Tamást és Szent Ágostont is (akire bevallottan erőteljesen hatott Plótinosz, ahogyan Szent Tamásra is Pseudo-Dionüsziosz) potenciális „ultra-szupernaturalistaként” kellene kigyomlálni, hogy megkapjuk a pogány filozófiai befolyástól mentes „tisztá kereszténységet”.

Igaz az is, hogy az úgynevezett negatív teológia egyre kevésbé domináns a nyugati Egyház tanításában, azonban egyáltalán nem tűnik úgy, hogy mellőzhető lenne, vagy ennek alkalmazása feltétlenül eretnekségbe vagy ateizmusba vinné a teológust. Ahogyan Gilson fogalmaz:

Dionüsziosznak igaza van abban, hogy az az Isten, akihez eszünk fölemelkedik, úgyszólván ismeretlen Isten marad, (...) mert jól tudjuk hogy van, s hogy mi nem Ő, de az, hogy mi Ő, teljesen ismeretlen marad előttünk. Ezt a távolságot csak maga Isten tudja áthidalni.²¹

(*Szekularizáció és monizmus*) Ahogyan a szekularizáció jelenségével kapcsolatosan Molnár Attila Károly fogalmaz: A szekularizáció eredetileg – a Vulgata „*saeculum*” szava néhol semleges (I. Tim. 11:7), néhol pedig negatív (Rom. 12:2) értelemmel társul – az egyház földjeinek elvételét jelentette, s csak a francia forradalom után lett egyfajta életvitel leírására használt kifejezés, Weber és Troeltsch írásaiban kapott leíró és analitikus szociológiai jelentést. A hatvanas években kikristályosodó elmélet alapgondolatai a következők: 1. a vallás jelentősége mind a társadalmi, mind pedig az egyéni életben

csökkent az előző korszakokhoz képest; 2. a vallás és a hívők egyre inkább alkalmazkodnak a világhoz; 3. a vallás befolyása visszaszorul a magánéletbe, s ezzel a vallás privatizálódik; 4. a világ deszakralizálódik, és egyre inkább a racionális manipuláció és magyarázat tárgya lesz. A szekularizáció-elmélet a vallás társadalmi szerepének megváltozását általában lineáris folyamatként, trendként írta le.²²

Tomka Miklós vallásszociológus úgy látta, hogy nem minden vallás, de azok a vallások, amelyek egyfelől egy abszolút Istenben hisznek, másfelől azt tartják, hogy Isten egy szabad, önálló, öntörvényű világot teremtett, szükségszerűen szekularizálják a világot.²³

Kérdésünk az, hogy vajon milyen szerepet játszhatott a kereszténység Molnár Tamás szerint a Nyugat spirituális válságában, és össze lehet-e kötni a teljesen transzcendens Isten keresztény felfogását a modernitás formáival? És hogyan viszonyul mindehhez a nem keresztény – muszlim, hindu, buddhista – világ?

Molnár Tamás úgy véli, hogy mivel a keleti embernek a létezés vonatkozásában tanúsított magatartása „túlságosan is szellemi” volt, bekövetkezett a létezés testi dimenzióinak elhanyagolása, ami nem adott lehetőséget arra, hogy a keleti civilizáció megközelítse a Nyugatot:

Míg a görög filozófusok arra törekedtek, hogy metafizikájukat más tudományterületekkel egyesítsék, addig a hindu bölcseket csak a lelki-szellemiség érdekelte. Mindennél fontosabbnak tartották, hogy a lélek közvetlenül ragadja meg az abszolútumot, ami viszont azt jelenti, hogy tulajdonképpen önmagát ragadja meg. Abban a légkörben, amelyben ennyire hangsúlyozzák a szellem-lelket, nem fejlődhet sem tudomány, sem filozófia, sem ésszerű alapokon nyugvó közélet.²⁴

Molnárnak ez a fejtegetés azt sugallja, hogy a nyugati ember hajlama a cselekvésre valami lényegileg magasabbat jelentene a keletiek kontemplációra való hajlamánál. Kétségtelen, hogy a nyugati ember a tudomány, a technika, infrastruktúra, vagyis a külsőséges aktivitás tekintetében messze „maga mögött hagyta” a keleti embert, azonban ez a cselekvés éppen olyasmiről, amelyben az energia centrifugálisan irányul valami olyasmire, aminek célja a világ, és nem a világot létesítő Legfőbb Ok. Vagyis a nyugati ember, legalábbis a reneszánsztól kezdve egyre nagyobb mértékben, Isten helyett a világ felé fordul. Vajon teljesen független volna ez a szekularizációtól? Maga Molnár panaszozza számos helyen, hogy a modern tudomány materialista, a modern filozófia vallástalan, a modern állam pedig a civil szférára alapozó „liberális hegemonia” túlbürokratizált, szellemellenes piac-állama, amely alig van kapcsolatban a szellemi tekintély hagyományos keresztény formáival. Nyugat és Kelet összehasonlításában mindenesetre úgy tűnik, hogy a diszkurzív racionalitást előtérbe helyező Nyugat messze maga mögött hagyta a Keletet a deszakralizáció, a materializmus és teljes szekularizáció tekintetében is.

Mindennek az oka véleményünk szerint nem lehet más, mint a fontossági sorrend eltérése, másképp szólva a spirituális realitás értékelésének eltérése. Az, amit Molnár egy helyütt „az ész jogosultságának tagadásaként” értelmez,²⁵ úgy tűnik, főként az arisztoteliai alapokra építkező késői skolasztikus teológia racionális hozzáállásának hiánya. A keleten uralkodó szemlélet, a nyugati filozófia terminusaival meghatározva, inkább volt „idealisztikus”, mint „realisztikus”, vagyis nem jelenhetett meg a természet fogalmának értelmezése sem úgy, mint ahogyan az nyugaton az újkorral, különösen Descartes filozófiájával kezdődően egyre egyértelműbbé vált: pusztán anyagi természetként. Molnár, miközben a keletet elmarasztalja a (természet)tudományos érdeklődés és a diszkurzív racionalitásra alapozó szemlélet hiánya miatt, élesen kritizálja azt az általános élet- és világszemléletet, amelyet a reneszánsz után nyugaton kibontakozó racionalizmus

magáévá tett. Ahogyan *A gondolkodás archetípusaiban* is kifejti: Descartes és a karteziánusok a világot megfosztották a másodlagos minőségektől – mert a racionalista ember nem tud mit kezdeni ezekkel: az ő tudományos világában csak a kiterjedés és a mozgás bír jelentőséggel. Ezzel az emberiség egy nagy lépést tett meg a modern racionalizmus felé, amely a görög materialisták által megalapozott hagyományra támaszkodott. A reneszánsz utáni racionalizmus posztulátumai szerint az volt tehát érvényes, más szóval megismerhető, amit a racionális elme elismert annak. A korábban tágas és sokszínű világ beszűkült, a tudomány által mérhető világ lett az irányadó rendszer, a tudományt pedig a matematikai módszer hitelesítette.²⁶ Molnár Ernst Cassirert idézve kárhoztatja a karteziánusokat, akik a köldöközsinórt tehát elvágták, az embert annyira távolinak látták Istentől, hogy úgy vélték, nem állítható vele szemben isteni követelmény, sőt még isteni bizalom sem ruházható rá, és ez a távolság feljogosítja arra, hogy saját rendszere szerint értelmezze a világmindenséget.²⁷

Paradoxnak tűnik, hogy miközben Molnár kritikusan viszonyul az újkorban kibontakozó mechanisztikus univerzum képéhez, a deizmushoz, és az ehhez kapcsolódó racionalisztikus természetfelfogáshoz,²⁸ egyértelműen szemben állva a karteziánus *more geometrico* matematikai modellel, mégis számonkéri a racionalitás hiányát. A „pogány” (így a keleti) világbépe és a keresztény világbépe között Molnár szerint ellentmondás feszül a racionalizáció fokát illetően. Értelmezése szerint a „pogány” világbépe alapvetően mitikus, míg a keresztény alapvetően racionális.²⁹ Úgy tűnik, hogy Molnár végül is ambivalens álláspontra helyezkedik a mítosszal kapcsolatban. Miközben a kereszténységnek a pogány-archaikus világszemlélettel (amely „törzsi, kultikus, mitikus”) szembeni „racionális, individuális és modern” elképzeléseit hangsúlyozza, mint „panteizmus” és „monoteizmus” különbségét³⁰, egyszersmind szembehelyezkedik a „mítosztalanítás” következményeivel is. A világra vonatkozó „mitikus-premodern” elképzelések újra és újra utat törnek, mivel „a kereszténnyé vált tudat hasadéka ágyazódva továbbra is nyomás alatt tartották a keresztény világszemléletet és elmékedést.”³¹ Vajon a körvonalazódó megoldás Molnár számára a pogánysággal szemben a „keresztény mítosz újraélesztése” volna?³² De hogyan volna lehetséges ez, ha egyszer a kereszténység mint alapvetően racionális világnézet gyökeresen ellenkezi látszik a pogányság alapvetően mitikus világbépe-felfogásával?

Azonban mégis úgy tűnik, hogy szükség van a mítoszra, mert „Miután pártfogásába vette a világmindenségre és a természetre vonatkozó racionális gondolkodást, a keresztény civilizáció túlzottan racionálissá válhat és elveszítheti szakrális jellegét. Az elfojtott mítosz szükséglet ekkor azért bukkanhat fel ismét, hogy meggátolja a természet tan teljes kiszáradását.”³³ „[...] A mítosz kiirthatatlan, mert a nem racionális magyarázatokra és megoldásokra irányuló szükségletéről tanúskodik. Az, ami a pogányságban a »természet«, az a kereszténységben az Egyház, egy intézményesült közösség azonban könnyen túlzottan racionálissá válik, lehetővé teszi a deszakralizálást.”³⁴

Molnár úgy látja, hogy a mítosz elvetésének (és vele a deszakralizáció előkészítésének) lehetővé tévője a kereszténységnek (vagy legalábbis a késő középkori keresztény teológiának és filozófiának) a „mechanikus szemléletű vizsgálatnak alávethető, anyagi jellegű univerzumot” elfogadó ontológiája. Ha ez így van, akkor viszont azt is meg lehetne kérdezni, hogy nincs-e összefüggésben a vallásos hit gyengülése és a világ „nyugati” módon felfogott eszméjével?

A „transzcendentális valóságban” való hit meggyengülése és az autonóm kozmosz szemlélete, a deizmus, amely a XVIII. századtól kezdve egyre meghatározóbb lett, nem a keleti „idealisztikus” szemléletekkel mutat rokonságot, hanem éppenséggel egy „realisztikus” szemléletre hivatkozott. Ez a realizmus az arisztotelianus skolasztika ismeretelméletben

már éppúgy jelen volt, mint Descartes-nál, hiszen a descartesi filozófia – mint Gilson írja – „nem jöhetett volna létre a valóság egyfajta elővételezett dualisztikus szemlélete nélkül.”³⁵ Kétségtelen, hogy e két szemlélet nem ugyanazokra az alapelvekre irányul, azonban, ha Isten végül is kívül áll az univerzumon, az egyben a saját maga által is működő világ eszméjét jelenti. Isten ugyan „beavatkozik”, de ontológiai biztosíték, a dolgok létének állandó fenntartottsága nélkül. És ha a világ Istentől is létezik, mintegy – ahogyan a realizmus sugallja – ha „egyszer s mindenkorra megteremtett” – Isten ideája eltűnik, ha a belé vetett vallásos hit meggyengül. Mivel Istent nem lehet a világhoz hasonlóan, közönséges módon tapasztalni, létezése, mint „objektív realitás” kérdésessé tehető a másik objektív realitás, az anyagi dolgok kézzelfoghatóságának következtében. Kérdéses, hogy ha így van, e folyamat elválasztható-e attól az abszolút dualizmustól és a világ racionális szemléletétől, amelyet Molnár szerint a kereszténység hangsúlyozott?

Nyugtalanító kérdés ez egy olyan modernitáskritikus keresztény gondolkodó számára, mint Molnár Tamás. Vajon a kereszténység nem járult-e hozzá az általa mélységesen kritizált modern világ arculatának megalkotásához? A modernitást, mint olyat, nem lehet-e vajon egy különös „keresztény eretnekségnek” tekinteni – ahogyan a keleti ortodox filozófus, Nyikolaj Bergyajev a kommunizmussal kapcsolatban fogalmazott?³⁶ Vajon a kereszténység a pre-keresztény világ „varázstalanításával” és a teremtéstől Krisztus második eljöveteleig tartó lineáris idő koncepciójával együtt nem hordozta-e már eleve magában a szekularizmus princípiumát, amely egy dialektikus történeti folyamat során kibontakozva eljutott saját tagadásához?³⁷ Ahogyan Kuehnelt-Leddihn fogalmazott: a kereszténység és a modernitás viszonya sajátos és paradox: amennyiben a modern nyugati civilizációt meg szeretnénk érteni, ezt csak a kereszténységen át, és a kereszténységgel együtt tehetjük.³⁸ Európát viszont kívülről, vagy egy nem keresztény civilizáció szemszögéből kellene szemügyre vennünk, hogy észrevehessük mit is jelent valójában.³⁹ Kétségtelen, hogy a modern racionalizmus, a „skolasztika unokája”⁴⁰ nem fejlődhetett volna ki a világ más pontjain, a modernitás ezért elgondolhatatlan a keresztény (és görög) filozófiai gondolkodás nélkül, azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy ha a modernitás kibontakozását Molnárral együtt hanyatlástörténetnek, nem pedig fejlődésnek tekintjük, ez a folyamatot inkább bizonyos alapelvek eltorzulásával, mint evolucionisztikus kibontakoztatásával kellene kapcsolatba hoznunk.

JEGYZETEK

- 1 Molnár Tamás: *A gondolkodás archetípusai*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001, 41–42. o.
- 2 Uo. 41–42. o.
- 3 Uo. 11. o.
- 4 Ezért nem vezet Molnár szerint pozitív eredményre, a Kinyilatkoztatást nélkülöző, ún. „természetes teológia” sem.
- 5 Rudolf Bultmann, protestáns teológus terminológiájában az ember vonatkozásában Isten, a „Teljesen Más”, vagyis olyan, akitől/amitől az embert valóságos „ontológiai szakadék” választja el.
- 6 Hasonló következtetésekre jut a XX. századi francia neotomizmus egyik legnagyobb alakja, Étienne Gilson is. „A keresztény gondolkodásban a határvonal egyik oldalán Isten és az ő Igéje áll, a másikon ellenben minden, amit Ő teremtett. Mint Isten teremtményeinek az egyike, az ember ki van zárva az isteni szférából; az »Ő aki van« és miközöttünk végtelen metafizikai szakadék tátong, ami elválasztja az Ő önmagának elegendő létezését, a mi nem szükségszerű létünkétől. Semmi más ezt a szakadékot át nem hidalhatja, csakis az isteni akarat, saját szabad elhatározásából [...] Hogyan is lehetne képes a véges ember elérni ahhoz, »Aki van«?” (Étienne Gilson: *Isten és a filozófia*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2004, 60. o.)
- 7 Ezzel a témával kapcsolatosan Molnár *Bennünk lakik-e az Isten?* (Kairosz, Budapest, 2002) címmel külön könyvet is írt, amelyet főként a német

- idealista filozófiai gondolkodás, Eckhart mestertől Hans Küng-ig terjedő kritikájának szánt. Lásd különösen a *Bevezetést*, ahol Molnár határozottan állást foglal a szubjektívizmus ellen.
- 8 Molnár Tamás: *A filozófusok istene*. Európa, Budapest, 1996, 21–22. o.
- 9 Uo.
- 10 Molnár Tamás *A liberális hegemonia* című, politikai témájú művében írja a következőket „[...] A történelem folyamán először, végső hivatkozását önmagában kereső immanentista társadalomról beszélhetünk, és ezzel együtt arról az újdonságról, hogy azok az intézmények, melyek a transzcendensre épültek, filozófiailag leértékelődnek és gyakorlatilag számításba se jönnek.” (Molnár Tamás: *A liberális hegemonia*. Gondolat, Budapest, 1993.)
- 11 Ugyanez a gondolat jelenik meg Eric Voegelinnél az „*eszkhaton immanentalizálása*” kapcsán, amelyet ő kifejezetten politikailag értelmezett. Ez a tendencia megtalálható Molnárnál is.
Lásd pl. Eric Voegelin: *Új politikatudomány*. Nemzeti Közszerződési Egyetem – Molnár Tamás Kutató Központ. Budapest, 2014.
- 12 Molnár Tamás: *Teisták és ateisták: a hitelenség tipológiája*. Európa, Budapest, 2002, 27–28. és 33.
- 13 Molnár 2002, 9.
- 14 „A megismerés egyetlen minden tekintetben megfelelő tárgya Isten, mint olyan, aki valóságos és a szó teljes értelmében van. De ez a felfogás nem vezet más dolgok megismerésének tagadásához vagy illuzórikussághoz, vagy annak hangsúlyozásához, hogy az egyes dolgok megismerése alacsonyrendű. A teremtmény természete szerint nem képes teljesen, *per essentiam* suam átfogni Istent, mivel a teremtménynek az értelme is teremtett.” Molnár 1996, 290–291.
- 15 Önmaga oka, vagyis „Causa Sui” – a középkorban Isten egyik alapvető attribútuma.
- 16 A materialisták kritikáját lásd: Molnár 2004, 48–100. o. A másik érdekes kérdés – tehetnénk hozzá – az, hogy a véletlen hogyan hozhat létre törvényt? A törvény is „véletlenül van?” vagyis „ami szükségszerű az véletlen?”
- 17 Molnár 1996, 75.
- 18 A spirituális monizmus kritikáját lásd: uo. 11–48. o.
- 19 Ahogyan Étienne Gilson is megjegyzi a középkori filozófia szelleméről írott művében: „Mózes, hogy megtudja kicsoda Isten, magához Istenhez fordul. [...] Itt még egy szó sem esik metafizikáról, de Isten beszélt, szavát meghallották, és a Kivonulás Könyve fekteti le azt az alapelvet, amelytől immár az egész keresztény filozófia függeni fog. [...] az összes isteni név között van egy, amely kiütetetlen Isten sajátja (*Qui est*) – semmi más, mint maga a lét.” (Étienne Gilson: *A középkori filozófia szelleme*. Paulus Hungarus/Kairosz. Martonvásár, 2000, 47. o.)
- 20 Ti. „Aquinoi Tamás Istent felfoghatatlan és kimondhatatlan valóságnak tartja. Az isteni lényeg túlszárnyalja valamennyi fogalmunkat (vö. De potentia q. 7 a. 5 ad 14; De anima q. un. a. 16). Ezért az Istenre vonatkozó „nevek nem teszik nyilvánvalóvá Isten lényegét, mert e nevek közül egyik sem fejezi ki tökéletesen Isten természetét, hanem mindegyik tökéletlenül jelzi őt, mint ahogy a teremtmények is tökéletlenül jelenítik meg Istent (1 q. 13 a. 2 ad 1).” (Turay Alfréd: *Istent kereső filozófusok*. Szent István Társulat, Budapest, 1990, 153.)
- 21 Gilson 2000, 246.
- 22 Molnár Attila: „*Religion and Modernization. Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis* című könyvről (Oxford, Clarendon Press, 1992.) Szociológiai Szemle, 1993/3–4. 191–194.
- 23 Tomka Miklós: *Vallásszociológia*. Tankönyvkiadó, 1988.
- 24 Molnár Tamás: *A pogány kísértés*. Kairosz, Szentendre, 2000, 194–195.
- 25 Ti. „Ebben a helyzetben csábító irányfénynak látszanak az ázsiai hitvallások és az okkult tanítások. Mozdulatlanságukat, amelyet panteizmusuk magyaráz, úgy értelmezik, mint szilárd hagyományt, szimbólumaikat, amelyekben a valóságtól való menekülés tükröződik, csodálják, mert az imént említett »rendkívül fontos valóságok« fordítását látják bennük, az ész jogosultságának tagadását pedig úgy fogják fel, mint a valódi értékerekre törekvő derűs lélek személyképét. (Uo. 201. o.)” [...] „Ha a valóság világa, amelyben végkövetkeztetésekre igyekszünk jutni, nem valóságos világ, akkor beszédünk kiszabadul a logika börtönéből, és költészetté, fantáziává, önkényes és szubjektív rendszerépítésé lényegül át – a keleti megoldás: meg kell szabadulni az illúziók forrásától és csomópontjától: az Éntől.” (19–20. o.)
- 26 Molnár 2001, 101. o.
- 27 Uo. 106. o.
- 28 Lásd pl. a következő megjegyzéseket: „A technika kimondatlanul is magában hordja a misztérium, a spontaneitás, a kiszámíthatatlanság kiiktatásának szándékát – a homogenizált közös nevező, az univerzálisan előírt társadalmi egyetlen érvényesülésének érdekében.” [...] „Ha mindenről azt feltételezzük, hogy »világos és határozott ideákra« (Descartes) vagy a »geometriai módszerrel levezetett« Szubsztancia attribútumaira és moduszaira redukálható, illetve ezekkel magyarázható, akkor e magyarázat és redukció szükségszerűen elvezet az R.C. Zaehner által leírt patológikus állapothoz.” (Molnár 2001, 116. és 134.)

- 29 Ti. „A pogány mítoszok és a zsolotárok között az a nagy különbség, hogy az utóbbiakban szereplő történetek történeti tényeken alapulnak, a mítikus elemek csak lényegtelen szerepet játszanak bennük.” (Molnár 2000, 54. o.).
- 30 Molnár szerint alapvető a különbség a pogány szemlélet „archaikus-mitikus” vagyis „történelemellenes” felfogása és a keresztény szemlélet „történeti” felfogása között. Mindez összefügg azzal, hogy a keresztény Isten magát a történelemben jelenti ki, és Krisztus is a történelemben száll alá – a Megváltás tehát egy konkrét, helyhez és időhöz kötött *esemény*, szemben a pogány felfogás ciklikus időfelfogásával, ahol maga a történetiség – vagyis az események térben és időben való léte – mintegy másodlagos magához az örökkévalóhoz viszonyítva, amelyhez a „pogány bölcs” megpróbál felemelkedni. A ciklikus időben Szókratészt újra és újra elítélhetik, a világciklusok körforgásában pedig más Buddhák is megjelennek, Krisztus azonban csak egyszer jön el, ahogyan a kereszténység ideje is lineáris, a teremtéstől a Megváltáson át az Utolsó Ítéletig tart. (Lásd uo. 50–58. o.)
- 31 Uo. 22. és 25.
- 32 Uo. 58.
- 33 Uo. 57. o.
- 34 Uo. 57. o.
- 35 Gilson egyértelmű kapcsolatot vél felfedezni Descartes metafizikája és a skolasztika között. „Descartes hiába próbált saját híres módszerével megoldani olyan filozófiai problémákat, melyek korrekt értelmezése elválaszthatatlan Tamás módszerétől. Másként fogalmazva: rájöttem arra, hogy Descartes metafizikai következtetései egyedül és kizárólag Tamás metafizikája adhat értelmet [...] Descartes metafizikája tulajdonképpen nem egyéb, mint a skolasztikának a kissé esetlenül felújított változata [...]” (Gilson: i. m. 17. o.)
- 36 Nyikolaj Bergyajev: *A kommunizmus igazságai és hazugságai*. Kairosz Kiadó, 2003, 17. o.
- 37 Vö. Nyikolaj Bergyajev: *A történelem értelme*.
- 38 „Európa, ahogyan mi ismerjük, elválaszthatatlan a kereszténységtől. Még 1789, Marx és Comte is elválaszthatatlanok tőle.” (Erik von Kuehnelt-Leddihn: *The Timeless Christian*. Chicago, Franciscan Herald Press, 1969, 113.
- 39 Kuehnelt-Leddihn 1969, 114.
- 40 Uo. 115.

A molnári jobboldal ösvényein

Molnár Tamás politikai filozófiai alapvetései a jobboldalnak

Most már több mint két évtized – amióta Molnár Tamás életműve, személye és gondolataifoglalkoztatnak – tapasztalatával elmondhatom, hogy más és más utakon juthatunk el hozzá, hagyhat bennünk nyomot, készíthet minket állásfoglalásra, bölcsekedésre vagy elutasításra, de úgy látszik, egy kényelmes szellemi vagy tudományos pozíció felvételére is az ő munkássága. Ezek közül azt gondolom, hogy a legkényelmesebb álláspont az, ha nem vesszük figyelembe, hogy Molnár Tamás nemcsak katolikus keresztény, hanem deklaratíván jobboldali gondolkodó is volt. Jobboldali, nem konzervatív.

A jobboldaliság Molnár esetében nem egy olyan keret, ahova a kritikussai, a méltatói vagy a tudományos recepció szerint került, hanem az az oldal, ahová ő tartozni szeretett volna és amelyben, másoktól, például a konzervatívoktól vagy a liberálisoktól, baloldaltól, megkülönböztette magát, gondolatait. Nem túl ildomos és produktív, de lehet figyelmen kívül hagyni ezt, ám ellene érvelni elég nehéz, hacsaknem lehetetlen.

A beillesztés kényszere, a szcientista konformizmus mellett, nagy úr, és komolyan presszionálhat bárkit a tudományos életben vagy éppen közéleti megnyilatkozásaiban. Főként így van ez Molnár Tamás esetében, aki szuverén gondolkodó volt, rengeteg ismerőse és kiterjedt ismeretségi köre ellenére sem volt sohasem csapatjátékos, igazi barátainak száma kevés, sokszor pedig keményen érvelt és kategorikusan fogalmazott.¹ A modern jobboldal egyetlen igazi áramlatába sem volt soha besorolható, ma se az nagyon. Önálló bölcseleti térrel rendelkezik, amelyben kevesen voltak igaz társai, megérteni is viszonylag kevesen akarták, mégis sokan nyertek itt szellemi táplálékot, és eredetiségét, fontosságát sem akkor, sem halála után több mint egy évtizeddel nem nagyon firtatják. Ebben is segítségére volt intellektuális bátorsága, eklektikus, de szinte kikezdehetetlen műveltsége, illetve társasági lényként nyitottsága, minden indulatossága ellenére. Molnár abban is egyedi volt, hogy nem volt doktriner gondolkodó, ugyanakkor az ún. „*ideológiellenesség ideológiáját*”, amely nemcsak a klasszikus angolszász konzervatívok számára vonzó hivatkozási alap, hanem az általános posztmodern narratívának is része, elvetette, mert végső konklúzióként ez normanélküliséget jelent. Ennek kapcsán beszélt „*álarcot viselő liberálisokról*” és „*sántító konzervatívokról*”. Ezen a ponton nemcsak a liberálishegemoniát leplezte le, még uralkodása alatt, hanem oppozícióba került a konzervatívokkal szemben is, de legalábbis semlegesítette magát velük szemben vagy egyszerűen elutasította, hogy a konzervatívok közé sorolják.²

Mégis, a konzervatívok számára Molnár – ideig-óráig, megkötésekkel, részletekben, de nem egészben – nemcsak befogadható, hanem el is fogadható, ami azért lehet, mert a molnári jobboldal nemcsak vallásos, transzcendens világképpel rendelkezik és innen is táplálkozik, hanem megőrző, helyreállító, *igazi ellenforradalmár* is. Amennyire szembe ment a balliberális politikával, értékrenddel, annyira meg akarja őrizni ezzel a status quó-val szemben az örök értékeket, de nem konzervál a korszakból szinte semmit, akkor sem, ha szükségszerűen az a modern kor része.

Molnár vallásos praxisával (integrista, több elemében is tradicionalista katolicizmus) ez az egyedi, mégis univerzális jobboldaliság támaszt, igazolást és kiterjesztést is kapott egyszerre, ha az Egyház sorsa feletti aggodalma, gyakran éles, de sohasem megalapozatlan kritikája (a II. vatikáni zsinat és az azutáni történések) miatt inkább párhuzamosságról,

mint szimbiózisról beszélhetünk inkább. Filozófiájára azonban most sem tudok jobb definíciót, mint, amit pár éve javasoltam már³, *mérsékeltlen realista keresztény filozófia*, amely ugyanakkor ellentétben áll több keresztény bölcséleti áramlattal (a keresztény humanizmussal, keresztény egzisztencializmussal leginkább), a racionalizmust, pozitívizmust mindig is elutasította, vallástalan áramlatokként kezelte. Molnár szívében lelkes magyar hazafi volt, de filozófiai-kulturális gyökereiben inkább francia, ezért a rá leginkább jellemző áramlatnak a reprezentánsait – Gilson, Maritain – is itt találjuk meg.⁴

(*A transzcendensbe oltott politika*) Molnár Tamásnál a forrás, a magyarázat bármilyen ismeretre, a hitből származik. Ezért fontos a morál és az erkölcs neki, amely alapján kormányozni kell a társadalmat, a közösséget; ez teremt rendet, ez befolyásolja az együttélés normáit is. Isten személyes és transzcendens, ugyanakkor a világ, a minden-ség teremtője, fenntartója is, ő szab mércét. A hit által lesz önmaga a filozófia ezért, ezáltal lesz igaz és megfelelő, a hitből táplálkozik, azt támogatja. Ezekben a keretekben gondolkodott, de ebből tovább is lépett⁵, a feszültséget és bölcséletének, különösen politikai filozófiájának magányos menetelését azonban a modernség és a liberalizmus hegemoniája adta, amely életében úgy látszik olyfontos vallási bástyáját, a római katolikus egyházat is elérte, és lényegében be is vette.⁶

Mit tegyen az a jobboldali filozófus, aki számára nemcsak praxis, hanem éltető forrás is volt a katolikussága, amelyet éppenhogy csak teljes szívvel megtalált, elmélyített, megvallott, s szomorúan vette tudomásul, hogy az már kapitulált is a modern világ előtt? Kritikus lesz, gyakorlati praxisában csonkul, közösségi életében marginalizálódik, illetve radikalizálódik, hitében azonban elmélyül és eszmerendszerének elválaszthatatlan részei lesznek a katolikus vallás örök alapigazságai, annak ellenére, hogy ezt az egyházának vezetése (klérus) hogyan vallja meg, hirdeti a világnak. Ez az út sok jobboldali számára példa lehet manapság is, amikor már nem a bomlás tanúja, mint Molnár volt, hanem sokkal inkább annak örököse, és már beleszületett a status quo-ba. A hagyomány, a szent és a jobboldal sok fegyverletétele és leszerelése után lényegében a tartás maradhat meg, de komoly csatákravagy háborúra már lehetőség nincsen, a háború belül zajlik, a modernség totális kísértése, uralma ellen.

A molnári Weltanschauung fontos élménye, a létező világ és teremtményeinek, így a filozófiának, a vallási praxisnak és a politikának is az alászállása, romlása, sőt romlottsága. A világ az a hely, ahol az örök, az isteni, a szent, a bölcsélet, a hagyomány megélése és sok minden, aminek kovászának, útvezetőnek, bástyának kellene lennie, már inkább temetkezik. Molnárt azonban – ha nem is kerüli el, de nem hatja át és nem vezérli egyfajtamélyebb szkepszis, melankólia vagy éppen kétségbeesés. Ugyanakkor a romlás és romlottság száraz tény nála, ezért ebben a világban alapvetően nem sok van, amit konzerválni kell, sokkal inkább azt kell, ami a világ feletti, a világon túli, és azt is inkább átmenteni, érvényesíteni, átvetetni, aktualizálni kell a létező számára.

Molnár útja és filozófiája éppen ezért *mérsékelt* (tehát ellenőrzött) és *realista*, ugyanis a racionalizmussal, de az idealizmussal szemben is vallja; a világ objektív realitás. Molnár aktív szellem és értelem, az önistenítés (poszt)modern útja helyett a teremtő Istent, de legalábbis az istenit posztulálja. Ez az alkalmazott teológia elsodorja őt a schmitti politikai teológia határmezsgyéjére, de jelen tanulmányunk témáját tekintve ez most másodlagos szemponttal bír. Molnár Tamás „*rendigazsága*” (Voegelin) a létezők teremtett, természetes rendjét és annak helyreállítását igenli, és evilágon túli értékek és minőségek hordozója, szószólója és lehetőségeihez mérten az érvényesítője. Alapélménye akár lehetne konzervatív is, mert a létező valóság elveszett, ezért a modern

ember rend-, és tudatnélküliségét hangsúlyozza és nem is törődik bele a veszteségbe. Jobboldaliságában hangsúlyos a platóni problémafelvetés és válaszadás készítése, amely univerzális ontológiához és filozófiai antropológiához közelít.

Molnár gondolkodása a kezdetek óta *normatív*, amelyben a politika elmélete és természete, gyakorlata egymáshoz kapcsolódnak, az emberi létezés színtereit mindig is áthatotta és áthatja ez a szimbiózis, alakítja a közösségek életét. A politika nem mesterséges, hanem természetes jelenség Molnárnál, ezért a vele való foglalkozás is az. A modern kor lenyomata Molnár minden munkája, politikai filozófiájának megállapításai, sarokkövei, pozíciói vagy oppozíciói, de gondolkodása nem szakadt el a politika hagyományos, bevett formáitól, ezzel is elutasítva a modern formák alapjainak tartott pozitivistá vélekedést.

Molnár sokszor polemizál – ahogyan a jobboldal a legtöbbször, de nem elégszer tette és teszi –, ide csatolható az esszéista stílusa is, de hígabb politikai cikkeibenszem volt soha zsumnaliszta. Írói aspektusában volt a leginkább modern, a modernekől és a modernségtől irtózó filozófus, de ezzel az adott korban többet nyert, mint veszített, ugyanis Molnár a gondolatainak érvényt akart szerezni a világban, nem pedig elefántcsonttoronyban szemlélve a világot, a tudomány oltárán elhamvasztani őket, míntszen áldozatot.

A molnári rendigazság többször kerül megfogalmazásra politikai filozófiája, mint a vallásfilozófiája részeként, melyben leginkább az ok, a lehetőség, a következmény és a tett érdekli a legjobban, a természetjogi tanítás szép gyakorlatát adva ezzel. Molnár elmondja, mi az, ami tényleg van, és mi az, ami semmi, mindezt úgy, hogy nem ő határozza meg, ő csak eszközként interpretálja mindazt, ami a teremtett rend része.

Mert Istent meg lehet és meg is kell ismernünk és ismertetnünk a politikán keresztül is. Ha pedig erre a politikusok nem vállalkoznak, akkor ez a filozófus dolga marad. Molnár nem vonul félre, az ő terepe az írás, a könyvek, a folyóiratok, a konferenciák, s kapcsolati hálójának a szövése, amelybe másodlagosan politikusok is belekerültek⁷, ha ő magaközvetlenül soha nem is politizált. Ugyanis Molnár esetében nem elsősorban a schmitti küzdelem a legfontosabb jellemzője a politikumnak, hanem sokkal inkább a döntések és következményeik, ezért olyan helyen is érzékeli a politika jelenlétét, ahol nem gondolnánk vagy ahol a *Zeitgeist* farizeus módon nem tűri meg, mégis a saját céljai szerint felhasználja (oktatás, művészet, kultúra, honvédelem stb.).

A modernség totális igényvel támad az ellen, hogy az egyén és a közösség egy kozmikus, felül nyitott világrendben valósítsa meg a létezését, helyette az atomizált egyén üres kollektívizálását tartja szem előtt vagy az ember, mint teremtett lény felszámolását. A modernségnek ez az igénye már a filozófiai kezdetei (Mandeville, Locke, Kant, Smith) óta lényegében annyira intenzív, hogy a vallást szükségszerűen semlegesíteni, illetve kiiktatni akarja, helyette pedig pótlékaival kárpótolni a tömegeket, melyek közül a legtartósabban az étlapon a demokrácia és mutációi maradtak az elmúlt évszázadok során. A modernség maga is persze egy immanens, pseudo-vallás Molnár szerint is⁸ (illeszkedve ezzel egy Campanellától és Daniel Clasenen, Voegelinig és Raymond Aronig húzható vonalba), ezért annak lényegében csak egy nagyobb egyháza a demokrácia és a demokratizmus, amelyeknek különböző felekezetei, eretnekségei, rítusai és hívei, prédikátorai is léteznek.

Ezek felskiccelt, a transzcendensből táplálkozó fénynyalábok a molnári jobboldal számára, melyek azonban gyakorlatias alapelvekben öltönek testet a földre érkezve. Molnár Tamás nem alkotott rendszert, ugyanakkor bölcselate organikus, következetes és amennyire szól valami mellett, annyira valami ellen is. Ahogyan a jobboldal a XX. század közepe óta defenzívában van, úgy beszélhetünk örökhelyekről, bástyákról a molnári

jobboldal kapcsán. Érdemes sorra venni ezeket, azért is, mert Molnárra jellemző módon ezeket nemcsak megírásukkor tartotta fontosnak, amikor nagyobb lélegzetű művekben kifejtette őket, hanem később is használta, mélyítette, erősítette és ami a legfontosabb, alkalmazta, aktualizálta is őket a mindennapi használatban. Nemesítette, élesítette őket, ha úgy teszük, a kisebb publicisztikáiban, melyek a legtöbbször egyszerre voltak reflektívek és értekezők.

(Autoritás és ellenforradalom: ismerni és alkalmazni) Ha van valami, ami lakmuszpa-pírként mutatja, hogy nemcsak világunk, hanem abban a mindenkori jobboldal is zuhan, bomlik, devalválódik, az éppen az autoritás és az ellenforradalom fogalmak gyakorlati torzulása, kiüresedése, illetve általános elvetése. A XXI. században már „demokratikus jobboldalról” beszélnek azok is, akik érdemben akarnak olyan fontos fogalmakért a politikában kiállni, mint a nemzet, a természetes, dea vallások által erősített normák, a család és a közösségek identitást adó hagyományai. Nem tudnak az autoritásról nyíltan beszélni, ha azt pedig gyakorolják is – helyesen – akkor sem nevezik a nevén, nem is utalnak rá, hanem egyszerűen csak megtörténik ez. Ma, ha valakinek tekintélye van és azt rendező elvként használja, despotát, egy aktív „náci” mágneses gumicsontot jelent, amely egyet jelent az agresszívvá, az elnyomóval, a maradival, végső soron a minden ízében elvetendővel és vállalhatatlannal.

Ugyanez a helyzet az ellenforradalommal is, a forradalmi hagyományok, a forradalmi módszerek, a forradalom mint politikai tett kiszorította nemcsak a közbeszédben, a tudományos diskurzusban, de a reálpolitikában is az ellenforradalmat. Világméretű a változás, de itthon is van nyoma. A magyar jobboldal csak részben és torzán aktualizálva vállalja fel valamicskét az egyébként győztes, magyar ellenforradalom (1918–1920) hagyományát manapság, elfogadva még mindig a baloldali hegemonia győzelmét, amely lényegében 1945 után eltörölte ennek emlékezetét, integrált örökségét. A magyar jobboldal ezután elvetette, eltemette az ellenforradalmi örökségét és elfogadta a baloldali narratívát; feketé bélyegként fogta fel a magyar ellenforradalmat. Annak ellenére történt ez, hogy történetileg egyértelmű, hogy ez alapozta meg a helyreállító konzervatív kormányzást Magyarországon, és ténylegesen a magyar jobboldal egyik legfontosabb genezisének is tarthatjuk ezt az időszakot, amikor nemzeti egységet tudott teremteni a baloldal diktatúra (tanácsköztársaság) és az ún. polgári demokratikus (ti. „öszirózsás”) forradalom gyakorlatával szemben.

Mindez nem az „autoritarizmus”, illetve „autoriter” fogalmakat elterjesztő, az autoritás ellen legjobban fellépő adomói, horkheimeri, popperi filozófiai iskola⁹ mindent ellepő ültetvényének az eredménye, amelynek a máig tartó pusztító hatását persze nem kell sem tagadni sem lebecsülni, hanem sokkal inkább az idők jelei és a balliberális gondolkodás teljes diadalát jelenti – immáron a reálpolitika jobboldalán is. Az autoritást olyan torzult formában használják már csak, amelyben hivatkozni rá nem éri meg, még ha sokan természetes közegükben használják is. A mechanikus sokaságnak, a radikálisan átdemokratizált médiából tájékozódó tömegembernek, az intellektuális eliteknek egy be nem látható parancsolgatást, drilt, kifürkészhetetlen, megközelíthetetlen despotikus államrendszert és politikusokat jelent az autoritás, számukra a rend lényegében nem más, mint elnyomás és kizsákmányolás, az ezt gyakorló politikai hatalom pedig a megtestesültgonoszság.

Az autoritás, ami szerves, természetes fogalma, jelensége az emberi kapcsolatoknak, lerombolása pedig csak a társadalomban évszázadok óta tartó fogalmi devalválódásnak köszönhető, amelyek karonfogva jártak a destruktív társadalmi folyamatokkal, jelesül

legelőször a forradalmakkal. Az autoritás azonban elsősorban nem elválaszt, hanem kezeli a természetesen kialakult különbségeket, nem fogadja el az absztrakt egyenlőség-elveket (egalitarizmus), mely szerint a társadalmi helyzetük szerint az emberek egyenlők, a politikai hatalom szétosztható, doktrinálisan pedig a gazdasági, társadalmi jogaik ugyanazok. Miért is tenné ezt? Még nem létezett olyan társadalmi forma, amelyben ez ténylegesen megvalósult volna, de az ezzel kapcsolatos jogok fenntartása folyamatos izgalmat, izgatottságot, feszültséget jelent azok számára, akik érdekeltek a status quo fenntartásában. Az autoritással tehát a modern világban nem az elnyomás veszélye a legnagyobb baj, hanem az, hogy természetesnek tartja az emberek közötti egyenlőtlenséget, ebből indul ki és azt vállalja, hogy egy ilyen társadalmat tart össze, ebben közvetít.

Molnár Tamás is ebből indul ki, és ezért tartja fontosnak az autoritás alkalmazását, amely a jobboldal mindenkori feladata a politikában: „Az autoritás tehát a kötőanyag, mely együtt tartja az embereket, az a tényező, mely lehetővé teszi nekik, hogy támaszkodjanak egymásra a társadalmi, materiális és kulturális tranzakciók során szükséges sok-sok kölcsönös engedmény közepette. Pozitív tényező ez tehát, melyet a természet »talált föl«, a természet, mely feladataink, felelősségeink, életcéljaink szerint elválaszt bennünket egymástól, bizonyos szempontokból egyenlővé tesz bennünket egymással, más szempontok szerint pedig egyenlőtlenségeket eredményez közöttünk.”¹⁰ Az autoritást elfogadó és alkalmazó ember ugyanis belülről irányított, ő is döntéseket hoz, ahogyan róla és a közösségről döntéseket hoznak, ezért életének természetes része az autoritás, annak lerombolása, megkérdőjelezése pedig absztrakció, amely magától nem is merül fel az emberi együttélés során, csak egy másik autoritás alkalmazása, az autoritás tágitása, szűkítése, de nem az eltörlése.

Molnár Tamás ezért joggal állapítja meg, hogy az *autoritás annyira emberi, mint a szeretet*, mert egy adott létezésállapot jelenik meg általa, és maga a teremtett, emberi létezés valósul meg így a közösségben. Az egyénnek a társadalmi integrációhoz szükséges ára az autoritás. Az autoritást elvetni, helyette mást, lényegében torzulni autoritásokat alkalmazni, azt feltételezni, hogy az ember kívülről irányított, belső, szellemi mérték és mérce nélküli, ezért kívülről, befelé él. Mindez lehetne a jobboldal antropológiájának alapja is.

A jobboldal számára fontos, hogy az autoritás kapcsán a hatalom (nemcsak a politikai, hanem az autoritás gyakorlataként felfogott mindenkori hatalom és uralom) is kétféleképpen azonosítható be: mint karizmatikus, és mint az intézményekhez kötődő. A kettőt viszont nem egészséges egymástól szétválasztani, egymással szemben elképzelni, vagy arra törekedni, hogy külön létezzenek. Végképp nem érdemes egymással szembenállóként meghatározni őket. Az intézményes hatalomban az intézmény tagjai képesek arra, hogy profitáljanak mindabból, amit a legjobb autoritása ad, amellyel az autoritás birtokosai természetes módon (karizmájukból adódóan) rendelkeznek. Az intézményi autoritás haszonélvezője a mindenkori átlagosak, és ebből a világ tökéletlensége miatt mindig sokan voltak. Az autoritás nem egy kényszerítőjelenség, hanem sokkal inkább kölcsönös viszonyra épül. Elfogadásról, kölcsönösségről beszélhetünk az esetében, nem egyoldalú kényszerről vagy erőszakról; „az autoritás a szív, a gondolkodásmód, a szokás és a tisztelet diktálta valamiféle előzetes egyetértéshez folyamodik”¹¹. Ha az autoritást elfogadjuk és jóváhagyjuk, nem elszenvedjük, egyetértünk vele, a követelményrendszerét is elfogadjuk. Ezért tekinthetjük egyfajta belépőnek a jobboldali gondolkodáshoz.

A molnári jobboldal koncepciója számára fontos, hogy az autoritás soha nem totális, és legfőképpen nem totalitárius (ami a baloldal narratívája megint csak), mert alapvetően szerves és annak is kell maradnia. A jobboldal állama ennek ellenére, erős állam kell,

hogylegyen, de a különböző intézményeknek szubszidiaritásuk van, mert a társadalom szervessége a sokrétúséget feltételezi, amely szerint mindegyik intézménynek saját funkciója, terepe, személyisége, sőt karizmája van.

A molnári koncepció szerint ennek a szervességnek az erjesztője, kihívója a civil társadalom volt, amely lényegében megnyerte a háborút a XX. század közepe után, összefogva olyan új hatalmi ágakkal, mint a média, amely megteremtette a nép információhoz való jogát, amely azonban lényegében ennek az új hatalmi ágnak a joga, hogy „*legyen meg a joga mindenhez, amit akar*”¹², ezzel lényegében ellenőrizve a kormányzatot is. A cenzúrát éppen ezért sürgetően igenelte Molnár, mert a média egyfajtakülönutas politikai hatalmat képvisel és nem intellektuális szabadságot, az ún. „szólás szabadságát”, ezért ennek megfékezése, kordában tartása politikai tett, az állami autoritásfontos megnyilvánulása, a politikum része, amelynek eszközeire azonban nem tér ki, legfontosabb terepének azonban a médiumokat tartja, nem a művészetet vagy az irodalmat¹³.

Mi az autoritás igazi forrása tehát?

Nos, semmiképpen sem olyan absztrakt, lényegében igazolhatatlan fogalmak, mint a népszuverenitás, ahol az alattvalók egyben az őket irányító hatalom forrásai is. *Ha a nép szuverén, kik az alattvalók?* – teszi fel a jogos kérdést a jobboldali filozófus, vallásos szkepszissel pedig Molnár Tamással együtt megjegyezhetjük, hogy a népszuverenitás esetében Isten helyére az embert állítottuk.

Leginkább az a természetes tény, hogy az emberek mindenhol államban élnek, a természeti igény és társadalmi állapot az államban összeér. Az ember „természeti állapota” nem elvont fikció (Rousseau), hanem az együttélés szabályai, amelyet azért hoz létre, mert közösségben él, nem kell hozzá szerződés, hanem természetes képződmény, amely erkölcsi szabályok szerint a makrokozmoszt képezi le, az isteni rendet, saját mikrokozmoszára. Az intézmények annyi szabadságot élvezhetnek, amennyit az állam garantál nekik, amelyet úgy tud megtenni, hogy a közösségek, az egyének lemondanak egyes jogaikról. Nem kell társadalommérnököknek plusz jogokat kitalálniuk, amelyeket aztán a forradalmárok hiába kérnek számon az államon, elnyomást kiáltva. Nincsen plusz jogforrás, csak annyi, amennyi teremtett, amennyi megosztott a hierarchia és az autoritás alapján, ezt kell tudatosítani a politikumnak; „*Az autoritás hierarchiát előfeltételez, s megfordítva: az autoritás nélkül nem lehet hierarchia.*”¹⁴

A jobboldalnak tehát érvényesítenie kell az autoritást, használnia és kiterjesztenie, máskülönben a baloldal jut előnyhöz olyan zsákmányszerző fogalmakat használva, mint „jogállamiság”, „emberi jogok” és „demokrácia”, vagy éppen napjainkban a „diverzitás” és „tolerancia”. A jobboldal a rendet teremti meg, azt állítja helyre, azt őrzi, és gyarapítja ebben a közösséget és az egyént egyaránt, azt a rendet, amelyben „*saját fokozatának megfelelően fölemelkedik Isten utánzására*”¹⁵. A jobboldal számára tehát a hierarchia és az autoritásban az egyéni képességek, és a társadalom igényei érnek össze, alkotnak természetegységet, a teremtett világ természetes egyenlőtlenségében és nyitják meg az önmeghaladás képességét – felfelé.

A jobboldalnak tehát érvényesítenie kellene a molnári alapelvet; erős, gondoskodó, jó állam, amely azonban nem erőszakos, de megvannak a maga monopóliumai, hogy a közösség számára legfontosabb normák egységesek legyenek. A jobboldal állama nem totális, rendszere pedig nem totalitárius, mert kompetens és törvénytisztelő, a jog és az igazság útján jár, a törvénykövetést, szabálytartást pedig kölcsönösen gyakorolja és betartatja. Az erőszakos állam képe, a baloldali nyomásgyakorlók retorikája. Ha a Molnár Tamás által nagyra tartott jobboldali rendszerek némelyike (Pinochet, Franco) élt is erőszakkal, azt politikai ellenfelei ellen, a helyreállítás, a rendteremtés érdekében tette,

nem pedig az államszervezet részeként, nem intézményesítette a terrort, ahogyan azt a baloldali totalitárius rendszerek (francia forradalom, kommün, bolszevizmus) és még, ha reakciós adaptációként is, de totalitárius jobboldali rendszerek alkalmazták is (nemzetiszocializmus). Molnár szerint az autoritás *racionalis*, nem erőszak, pláne nem állami terror kérdése. Ellenkezőleg, annak kerülése, annak a megakadályozása, mert nem absztrakt, az autoritás betartása és a kialakulása ezzel ellentétes.

Ugyanakkor a jobboldal erős államában megvan az erőszak ideje és helye is, Molnár Tamás nem vetette ezt el, helyén kezelte, mert belátta, hogy mindez nem az államrendszer következménye, hanem az emberi természet sajátja. Nem olyan dolog, ami elkerülhető vagy eltörölhető. Az autoritás helyreállítása, felismertetése például szükségszerűen erőszakos folyamat¹⁶, az erőszakot megtalálja a hatalom bármelyik fázisában lévő politikai erő, tehát nem az a kérdés, hogy alkalmazni kell, hanem az, hogy hogyan és mikor, illetve meddig és miért. Molnár ezt tudatosítja; „*az emberek elvesztik bizalmukat az olyan közszereplőkben, amelyekből hiányzik az erőszak képessége; másodszer pedig, mivel a hanyatlási periódus olyan törekvéseknek ad életet és bátorítást, amelyek, ellentétben a létező, de gazdátlan hatalommal, nem haboznak erőszakhoz folyamodni, mihelyt alkalom adódik rá.*”¹⁷ A helyreállítás során – például az ellenforradalomban – az erőszak koncentrált, lokalizált és időszakos, az ellenállást töri le, a polgári lojalitás újbóli felélesztését, a törvény iránti tisztelet megteremtését szolgálja, nem céltalan és nem állandó.

A molnári jobboldal erős államában az államforma sem sokadlagos, igaz nem is elsődleges kérdés. Molnár politikai cikluselméletében¹⁸ az államforma ugyanis kormányzati forma és politikai rendszer is, ezzel is a klasszikus filozófiát követve, és nem a modern értelmezéseket. A fénylő arisztotelészi formák (monarchia, arisztokrácia, politeia), átadták a kopott, alászállt ellentéteknek (pl. köztársaság) a helyüket, valamiféle luciferi bűnbeesési ívet tükrözve ezzel is a politikában. Az autoritás és a hierarchia megcsonkolásában, tudatos lebontásában ennek ellenségei¹⁹ az anyagelvűség, a vallástalanság, a metafizika tudatos tagadásába ágyazta be az embert, helyet biztosítva a tömegembernek, az atomizált egyének.

Az ellenforradalom aktualizált koncepciója Molnár Tamás politikai filozófiai munkásságának egyik csúcsteljesítménye, mégis fájdalmas módon a leginkább ez maradt visszhangtalan itthon és külföldön is.²⁰ Pedig ennek eredeti, 1969-es megjelenése után nem változtatott sem felépítésén, sem megállapításain a műnek sem a francia (1982), sem a magyar (2005) megjelenésekor. Megállapításait azonban folyamatosan integrálta kisebb írásaiba²¹, ami azt mutatja, hogy a szerző igazán a szíve szerint írta azt meg.

A molnári jobboldal számára nem utolsó sorban az eddig ismertetett transzcendens gyökerű alapállás okán is, a forradalom és a forradalmi helyett mindig az ellenforradalmat kell választania, előbbi ugyanis nem perspektíva, nem ad kibontakozást, a baloldal előszobája, előretolt helyőrsége. Az ellenforradalom választása, lényegében realista, gyakorlati metafizikai választás a molnári jobboldal számára, mert a baloldal és a mindenkori baloldali forradalmat és a forradalmat fogja választani, azt akarja megvalósítani. Álláspontját így jelöli ki; „*A forradalmi filozófia magja az a meggyőződés, hogy az ember a maga ura, nincs alávetve semmiféle rendnek, az emberi természetnek, az ember állapotának, s hogy szabadon játszhatik mind a rendelkezésére álló összes elemmel, mind pedig azzal, amit maga talál ki. Ez adja végső soron a forradalmi ideológiának a félelmetes előnyt minden vele versengő ellenforradalmi rendszerrel szemben. Ez tette lehetővé, hogy a forradalmi tan győzzön az emberek elméjében, noha tisztán spekulatív jellegének és terminológiai nehézségeinek el kellett volna riasztaniuk*

*mindenkit, néhány szakemberen és tudóson kívül. A forradalomhoz csatlakozva az emberek úgy érzik, általánosságban magasabb lett a rangjuk, s az ezt hangsúlyozó propagandának és kommunikációs technikáknak könnyen a hatása alá kerülne.*²²

A forradalom a résztvevő, támogató egyént, magasabb rendűvé teszi tehát, azt szorgalmazza, hogy egy radikális szakítással, lázadással, lényegében az utópikus változással, vagy éppen az utópia létrehozásával egy jobb rend, egy jobb élet, egy jobb társadalom jön létre. Ennek mindig a feltétele, hogy a „*múltat el kell törölni*”. A forradalom természetes szövetségese, és organizátora a *de origine* baloldal (korábban: humanizmus, laicizmus, protestantizmus, később jakobinizmus, szocializmus, polgári radikalizmus, kommunizmus, szociáldemokrácia), amely a civilizáció, és rend ellen lázadozik. Az alapellentét itt érhető tetten, a jobboldal természete ugyanis a rendben és a (nyugati) civilizációban volt jelen.

A forradalom éltetése, elfogadása a baloldal érdeke, ezt nem lehet transzformálni a jobboldalon, nem lehet felhasználni, nem lehet átszabni és adoptálni, ez ellen csak fellépni lehet, elutasítani, ellentétesen cselekedni. A jobboldal, ha cselekszik a baloldal ellenében, akkor azt ellenforradalmi módon teszi meg, ez az útja, ez vezet céljaihoz, az egészséghez, a rendhez, az autoritáshoz, a hierarchiához. Az ellenforradalom a jobboldal cselekvése, a forradalom a baloldalé, társadalmikompromisszum talán létezhet az emlékezetpolitikában, de a gyakorlati szinten semmiképpen, mert értékvesztést eredményez.

A baloldal alapja ugyanis egy szélsőséges irrealizmus, absztrakt mesterséges idealizmus, míg a jobboldal a természetes rend, a hierarchia oldalán az immobilitás elvét hangsúlyozza, a konzervatívok által is hangsúlyozott fontolva haladást, amelyben a radikalizmusnak csak az ellenségekkel szemben van helye. A forradalom eredménye a haladás, a progresszió előretörésének kiegyenlítődése (Tocqueville).

A jobboldal korrigálta a XIX. század végéig tartó tévedését, amelyben csak elitisztikusan gondolkodott, nép és nemzet helyett, korrekciójának eredménye a modernizált ellenforradalmiság, amely a forradalmakra válasz, a valóság helyreállítása. Újra el kell magyarázni a sokaságnak Istent, a királyt és a királyságot, a rendet, a hierarchiát, az értékeket, a hagyományokat, a nemzetet, a vallásgyakorlást, az erkölcsi normákat, vagy legújabb módon a természetes emberi szerepeket, a család fontosságát. Amíg ezt nem tették meg, addig a baloldal teret és tömegeket nyert magának – ez a reakciósság és a jobboldal korai zsákutcája, tévedése Arthur Moeller van den Bruck szerint is²³. A XVIII. század végén, ami egyértelmű és ösztönös volt, az már a XIX. század végére nem volt egyértelmű, a XX. században pedig kísértésektől sújtott ellentámadás volt már csak. Nem véletlen, hogy kevés eredményes és sikeres modern ellenforradalom volt csak (spanyol, magyar, bajor) és egyre kevesebb. Az ember azonban forradalom által nem teremtett sohasem jobb világot, az ellenforradalmak hiába buktak el vagy győztek éppen, átmenetileg – ez a forradalmak demiurgoszi csapdája²⁴, a bukkott ember választása, amely ellen az egyetlen politikai alternatíva az ellenforradalom, ez a molnári jobboldal palingenézisének lehetősége (Gentile, Mohler, Benoist) a modern korban.

A forradalmár ugyanis „*metafizikai elégedetlenségben*” él, nyughatatlan, befejezetlen lelkiületű és csonkalétű – állítja Molnár –, s mivel nem értékeli, nem birtokolja a jelenségek, a dolgok identitását, ezért tökéletlennek érzi azokat. Mindez a jobboldali ember fordított antropológiáját mutatja. Hozzáállása lényegében nem egy elidegenedett személyiségre, hanem inkább egy csonka pszichére utal, akik spekulál, és a spekulációban érzi otthon magát.²⁵

Molnár újszerű koncepciója és az ellenforradalom átmentése a modern, sőt a posztmodern korba annak köszönhető, hogy felismerte, az ellenforradalmi aktivizmus már egészen más megközelítést kíván. A jobboldal lényegében politikailag 1945 után generálisan,

aztán több utóvédharcban teret veszített.²⁶ Ezért az ellenforradalmiság megvalósítását módszerré, mentalitássá, attitűddé változtatta, amelyet az egyén valósíthat meg magában első lépésként, visszatérve az alaptételhez, ahhoz a politikai antropológiához, amelyet az autoritás kapcsán már említettünk: a jobboldal embere elsősorban belülről irányított, döntéseit itt hozza meg és ez alapján fogadja el kívül mások döntését maga felett vagy éppen lázad majd ellenük.

Az ellenforradalom paleo-filozófusa, Joseph de Maistre korábbi álláspontját Molnár egyszerre ismeri, elfogadja és meghaladja. Amíg a savoyai filozófussal sok mindenben egyhúron pendül Molnár (alkotmány- és szuverenitáselmélet, a politikai teológia és a decizionizmus társítása, a konstruktivizmus, demokrácia és liberalizmus eredeti bírálata, katolikus hitvallása), addig a modern korban már nem elegendő azt hangsúlyozni, hogy Isten „*az újjászületésérdekében büntet*”. A modernség már nemcsak elfordult az istenitől és Istentől, hanem azzal ellentétes vagy éppen attól mentes világot hozott létre, amelybe már generációk, a modern politika és politikusok, társadalmak születtek bele, sőt már el is buktak és hagyományozódtak tovább. Molnár és Maistre is a természeti törvényt, a pozitív törvényt elé helyezi, azonban Molnárnak már szüksége van reflektív kitételekre is, mert nélküle körbeérné a modernség a világon és az elsüllyedne.

Molnár ellenforradalmára egyszerre hős, magányos harcos és szuverén intellektus, aki a modernségben él, az ellen (is) harcol, a legfontosabb eszköze, egyben a célja is, hogy minél mentesebb maradjon a forradalmi gondolkodástól, logikától és a cselekvéstől, miközben abban él, az veszi körül mindenhol. Mindez nem egy elvont értelmiségi póz, hanem nagyon is releváns – elsősorban már nem politikai – egzisztencia. Molnár Tamás ellenforradalmára egy univerzális létezési móddal, egy (világ)rendszerre összeállt tagadással áll már szemben. A megszabadulás, de legalábbis a mentesség elérése már eredmény, a molnári ellenforradalom igazi terepe ezért tehát nem a politika, nem a fegyveres harc, hanem inkább az egzisztencia, és a kultúra, a művészet. A személyes megvalósítás lehetősége fontosabb, mint a tömegek megnyerése, ezért is lehet alapállás mindazok számára, akik akár a realpolitikában a molnári jobboldal attitűdjét választják. Ugyanakkor mindenkori feszültség lehet, hogy ennek pártprogrammá tételéhez, társadalmi szintű realizációjához egyre kevesebb lehetőség van, mert hiányzik hozzá a megfelelő emberanyag.

Molnár kiindulópontja a metafizikai, vallásos mag, mert „*az ellenforradalom legmélyebb gyökerei a vallásban vannak*”.²⁷ Erről a modernségben sem mondhat le az ellenforradalmár, annak ellenére sem, hogy a számára érvényes vallás, a katolicizmus intézményét a forradalom (ti. a II. vatikáni zsinat) ugyanúgy kikezdté.

(Pozitív nacionalizmus, negatív népszuverenitás) A molnári jobboldal fontos fogalmi között szerepel – a fogalom egyértelműen baloldali eredete ellenére is – a nemzetben való gondolkodás, de sokkal inkább a haza aktív szeretete (patriotizmus, pozitív nacionalizmus). Talán a modernség hozadéka, hogy ez a két fogalom egymást erősíti a modern kor ellenforradalmárában, mert: „*egyensúlyozni tud a ma ható különböző erővonalak között, és képes ellenállni mind a belső, mind a külső nyomásoknak*”. A falangizmus atyját, a modernségben és a forradalom ellen aktívan harcoló jobboldali-ellenforradalmárt, José Antonio Primo de Rivera-t idézi ezzel kapcsolatban Molnár Tamás: „*A haza totális egység, amelyben minden egyén és osztály integrálódik. [...] Transzcendens, oszthatatlan szintézis, amelynek megvan a maga elérendő célja. [...] Állandó, visszavonhatatlan egység.*”²⁸ Amiért nem osztható fel a haza, a nemzet, amiért egység, ezért átadható, hagyományozható, valami magasabb, mint amit a forradalom és a forradalmárok akarnak

nyújtani a permanens változás közepette. Ez helyet adhat a természetes, a közösségből fakadó egyensúlynak, egységnek. Ismételten óvva int a népszuverenitás alkalmazásától, mert az nem teremt egységet, és az ún. „szuverenitása” is talmi: „*A népszuverenitás kihirdetésével a forradalom a rendszer és az egyensúly összeomlását idézte elő, mert igazi tengelyétől fosztotta meg. Ha a nép szuverén, kik az alattvalók? [...] Az ellenforradalmár fő célja ezért kiküszöbölni a demokráciát, azaz a nemzet legfelső törvényhozó testületében képviselt politikai (ideológiai) pártok rendszerét.*”²⁹

Az ellenforradalmárnak a haza igénye magával hozza a pártokrácia elvetését, amely a metafizikai értékek tagadását, az egyenlőség társadalmi igényét hozza csak magával, a hiteles valósággal szemben: ahogyan az emberek ténylegesen élnek, ahogyan, és ahová megszülettek (Spengler, Maurras). A saját – első körben – metapolitikai elképzeléseiert, céljaiért kell a jobboldalnak síkra szállnia, nem a realpolitika az elsődleges terepe a tevékenységének, ahol csak a forradalmi megoldások és logika érvényesülhet. A népszuverenitás szinte teljes elvetése mellett Molnár – kapcsolódva a Joseph de Maistre által kifejtett tézishoz – az egyeduralom, az alkotmányos monarchia helyreállítását tartja fontosnak, élén egy szuverén uralkodóval: „*A hatalom az ellenforradalmi szemlélet lényege szerint csak egy másik emberi lényre ruházható át, akivel, ha nem is vérrokona (ami az ideális eset lenne)...*”³⁰

Az elmélet mellett vannak Molnár Tamásnak gyakorlati pozitív példái; a magyar, a francia, a spanyol, a portugál, a német legitimisták. Ők a királyságuk restaurációjáért küzdöttek a XX. században, pozitív példát nyújtva minden ellenforradalmárnak, akik aktív politikálásra akarják adni a fejüket,³¹ és akik „*organikus erői*” képviseltek, ugyanakkor az állam egy „*konstruktív formáját*” (Ernst von Solomon) akarták létrehozni. Ők a modernségben létező ellenforradalmárok, akik reakciók voltak, de nem a baloldal definíciója szerint, hanem abban, hogy a világválság (Evola, Hamvas) közepette életben akartak maradni, életben tartva nemzetüket is (Bernanos). Molnár nevesít is néhányat közülük; Horthy Miklós, António Oliveira de Salazar, Józef Klemens Piłsudski, Francisco Franco, Benito Mussolini³², de ide sorolja a német „konzervatív forradalmárokat” is, akik szembeszálltak később Hitler nemzetiszocialista rendszerével és a bolszevizmussal is. Őket ellenforradalmak, vagy ellenforradalmi erők emelték a hatalomra, egyfajta „*nemzeti hit*”³³ adott számukra legitimitást, amely mellett a közjogi legitimitást is fontosnak tartották.

Az ellenforradalmárok ebben a küzdelemben nemcsak a pártokra, vagy saját pártjukra, hanem ami legalább olyan fontos, saját magukra számítottak, ezért sorsuk, jellemük közelített a fausti emberhez (Spengler). Párt helyett pedig az (új) elit fontosságát, nemegyszer annak a konkrét lehetőségét képviselték. Ők a maguk nevében beszéltek, akaratból, a nemzetükért cselekedtek, s ez a kettősség pedig sokszor okozta gyengeségeiket, később bukásukat is. Molnár ezzel a történelmi igazolással a jobboldalnak menti át a nemzet fogalmát, a politikai közösség megtartásának bizonyításával, ezzel esélyt adva a nacionalizmus jobboldali posztulálásának.

(*Egy realizálási hipotézis*) De mihez kezdene egy magyar ellenforradalmár, harminc, esetleg tizenöt évvel az elhalasztott ellenforradalom lehetősége után? Mi az a gyakorlati attitűd, amelyben megvonható a molnári koncepció a magyar jelenben? Intellektuális kísérletet lehet tenni arra, hogy mindez értelmezhető-e a most magyar keretei között.

Jelenleg egy ellenforradalmi politikának egészen hasonlóak lehetnek a feladatai, mint 1919 után voltak itthon; az autoritás- és legitimitásprofítot adhat a magyar államnak a kormányzáshoz. Ehhez ugyanis mindig tekintély kell, a közösség szolgálatába állított

állami tekintély, amely megtartja azt. Az elmúlt hosszú évtizedek forradalmi hagyományában fogant állami berendezkedés, a nemzetközi mércével szembeni megfelelési vágy nem tette lehetővé, hogy megfelelő autoritást és legitimitást biztosítson az államnak, az államforma sem mutatta meg a legitimitását, nemzeti támogatottságát a rendszerváltás nagyobb krízisei során sem (2006). A mai magyar jobboldalnak – egy többévtizeden át virulens baloldali diktatúrának is köszönhetően – nem integráns része a győztes magyar ellenforradalom (1918–1920) azonban, nem is gondolkodik még minimálisan sem – akárcsak retorikailag – az ellenforradalomban, ami azért is fájó hiányosság, mert a szimbolikus politikában egy éve megjelent kormányzati szinten is ennek az igénye. Mégis döntően a baloldal és a tömegdemokrácia gondolkodási archetípusainak a fogja, amelyet sajnos mutatnak a „demokratikus jobboldal” vagy a „forradalmi hagyományok” (1848/1849 leginkább) kiszámíthatóságának *modus vivendi* megoldásai is.

A legutolsó magyar – valóban – forradalmi politikai folyamat 1944-ben kezdődött és aktivitásában legalább 1949-ig eltartott. Örökösei, hívei ennek a korszaknak a mai napig vannak a hazai politikai életben. 1944 után a magyarságot – idegen megszálló hadseregek segítségével – progresszív politikai erők egy olyan forradalmi spirálba sodorták, amelynek a végén a nemzet ezeréves politikai tartópillérei (alkotmány, jogfolytonosság, államforma, politikai elit) nélkül találta magát. Ezek helyett persze adtak a forradalmárok valami mást, de azok mind az ő játékszabályaik szerint jöttek létre, és ezekkel a lényegi folyamatosságot az 1989 utáni demokratikus állami berendezkedés sem tagadta meg. Idehaza pedig a forradalmi folyamatok a kommunista birodalom magyar tartományában azt eredményezték, hogy a nemzeti szuverenitás igényét kiirtották több nemzedékből, öt évtizeden keresztül. Ezután pedig a kiegyezést választotta az akkori politikai elit, az ellenforradalmi megoldás (helyreállítás) helyett, ezzel pedig a folytonosságot teremtett a forradalmi-progresszív múlttal, az új demokratikus rendszernek, amely a poszt-kommunizmus gyakorlatát eredményezte.

Magyarországon ahhoz, hogy egy molnári értelemben vett ellenforradalmi folyamat beinduljon, elsősorban krízis kell és nem demokratikus keretek. Nem lenne szerencsés, ha egy eredménytelenebb (baloldali-liberális) kormányzati korszakkal szakító újabb kormányzati korszakot egyszerűen csak „ellenforradalminak” hívnánk, de butaság lenne, ha nem látnánk meg ebben a lehetőséget. A molnári kritériumrendszerek mentén az ellenforradalmárok, pontosan az autoritás tényleges helyreállítása érdekében, kevésnek érzik a demokratikus pályát a céljaik megvalósítására vagy még inkább kontraproduktívnek, hiszen ezen a baloldal, vagy ami még esélytelenebb, a balliberális elitszabályai szerint kell alapvetően játszani.

Hipotetikus kérdéseket persze még lehet megfogalmazni: van arra reális esély, hogy a magyar jobboldal magára talál egy ellenforradalmi perspektívában és annak győztes politikai hagyományában közös nemzeti érdekeket, célokat fogalmaz meg, akár kormányzati pozícióban, mondjuk a nemzeti szuverenitással kapcsolatban? Egyáltalán magyar ellenforradalmárok a XXI. század első harmadában milyen politikai-társadalmi geézist készíthetnek elő és képesek lehetnek nemzeti szándékot megjeleníteni, akár kisebb időre is? Mi van akkor, hogyha az ellenforradalmat arra használjuk újra, mint mindig, a progresszió, a baloldal politikai ellehetetlenítésére, hovatovább politikai kiiktatására? És mi azokkal, akik a jobboldalon vannak, mégis a forradalomnak örökösei, pártolói és hívei és nem is tudnak másban gondolkodni?

Számos kínzó kérdés, amelyekkel jelenleg csak ösvények nyílnak arrafelé, ahol a molnári jobboldal várja követőit.

(A liberális hegemonia prognózisa) Jelenleg már egy világ felismerte azt, amit Molnár Tamás a kilencvenes évek elején elemző részletességgel, mégis olvasmányosan leírt; a liberális hegemonia térnyerését. Közel harminc év alatt megvolt a liberális hegemonia elleni felismerés, reakció és most éppen az Amerikai Egyesült Államokban inkább a visszarendeződés állapotát éljük meg. Molnár *short attack*-ként is helytálló, politikai filozófiai analizisében³⁴ kimutatta, hogy új uralkodórétegek, új elitek jöttek létre e több évszázados bomlási folyamatban, a felsőbb osztályt pedig a bürokraták vagy sikeres üzletemberek, vezető progresszív értelmiségiek alkotják, akiknek – mint minden elitnek – ugyanaz a célja: a maga képére alakítani a tömegeket. Az „új szegmensek természetesen új előnyöket élveznek, így haladásról, fejlődésről, és ezzel kapcsolatos soha nem látott boldogulásról, boldogságról beszélni obszcén dolog”.³⁵ Haladástörténet helyett zuhanástörténetet, a közép elvesztésének, eltávolodásunk történetének egy fontos szegmensét mutatta be Molnár, melyben a liberális hegemonia csak egy állomás, a kötet írásakor még sokak által végsőnek tartott állomás (Fukuyama) helyett.

Jelenleg a liberális hegemonia újrarendezi a sorait (woke-mozgalom és társai), ezért fontos rögzíteni, hogy ideológiája az „ideálok nélküli materializmus, egyenlősítő társadalomfelfogás és a kizárólag kvantifikációra irányuló törekvés”, amelyek fogyasztói társadalomban érelik meg mérgező gyümölcszeit. Mindig szükség van a többre a tömegnek, a forradalmi szekulárisüdvterv ugyanis nem hagyja megállapodni a liberális hegemoniát; több demokrácia, többpluralizmus, több tömegkultúra kell – mindenkinek, mindenhol.³⁶

Sokat, minél többet a sokaságnak.

A csontosodott hegemonia nemcsak a politikát, hanem a művészetet, irodalmat is befolyásolja a – Molnár fogalmával – „*rejtett elit*ek” segítségével, amelyekkel kapcsolatosan itthon jelenleg éppen a kultúráért való harc folyik pár éve. A modern világban nem az Egyház, hanem a civil társadalomban élő modern ideológiák, multinacionális cégek által teremtett platformok (közösségi médiumok) átkozzák ki azokat, akik politikailag nem korrektek, aki nem illeszkedik a látszólag elfogadó, valójában nagyon is kirekesztő rendszerbe. Lényegében a Nyugat hanyatlásának fő oka „*acivil társadalom túlsúlyos szerepe*”. A kikevert hegemonia mindent egyenlősít, és mint Poe győzedelmes férgé, addig keresi az egyenlősíteni való szegmenseket a társadalomban, amíg csak lehet. Maga az egyenlősítés folyamata a lényeg, nem is az eredménye.

A folyamatos esemény újabb és újabb értelmezéseket eredményez: „*a számszerűség fontosabbá válik a különbözőségnél, az egyenlőség a tehetségnél, a szóözön (demokrácia, sajtószabadság, országgyűlés) az irodalomnál, a formátlanság a forma szereteténél. Ezekben az ellentétpárokból a negatívok az egalitárius társadalom termékei, mely a profit, a gazdaság bővületében él. A többség uralma – mely az általános szavazati jog rendszerében fejeződik ki a legjobban – és az úgynevezett közvélemény ebből a forrásból ered.*”³⁷ A civil társadalom és a liberalizmus szimbiózist alkot a modernségben. A liberalizmus a civil társadalom ideológiája/logikája, míg a civil társadalom a liberalizmus letéteményese, és eszköze is. Vezérelvük pedig a dekonstrukció, a szétdarabolás, a megosztás, az egyenlősítés. Lényegében az egyetlen, amire közösen képesek minden területen: a fragmentáció. Az állam egyik alapelve válik semmivé ezzel: a kohézió megteremtése, a közösségképzés és a (nemzeti) egység.

Molnár kitérő jobboldali útvonala a liberális hegemonia elől az intézményekhez vezet; az állam és az Egyház nem olyan építmények, melyeket végképp meg lehetne semmisíteni, csak beolvasztani, roncsolni, háttérbe szorítani sikerült a liberális hegemoniának. Az egyénekben benne van ugyanis az igény, nem lehet belőlük kiszakítani.

Helyettük pótlékokat kénytelenek gyártani, ezektől azonban előbb-utóbb csömörük lesz. Molnár többször kifejtette: a modernség egyik legnagyobb előnye, hogy intenzív és mindent átható. Ezért mindig reflexiókra készíti azokat, akiknek a válaszaik csak egyszerűen kevesek. Molnár a liberális hegemoniáról írottakkal sokat tett azért, hogy a keresők ne szűnjenek meg kérdezni és kutatni sem, egy konzervatívabb, populistá fordulat (Trump elnöksége) elbukása után sem.

(*Konzervatív helyett jobboldali*) Oakeshott híres esszéjére³⁸ kizáró élel adott válaszában Hayek a konzervatívokat politikailag nem elég erőseknek és a passzívoknak tartotta³⁹, akik lemondanak azokról a fegyverekről, amelyekre az eszmék harcában szükség van, e mellett pedig politikailag sohasem lesznek igazán erősek, mert koruk előítéleteinek csak az enyhe változatait vallják a magukénak. A baloldalt csak tompíthatják, de le nem győzhetik, nem igazi alternatíva a tömegtársadalmaknak – összegezte Hayek a megállapításait, olyan közgazdászként és morálfilozófusként, aki lényegében élete végéig védelmezte a szabad piacot, a liberális demokráciát a bal- vagy éppen jobboldali kollektivistá eszméktől és befolyásoktól, gazdaságfilozófiája pedig hatással volt a thatcheri kormányzásra is. Hayektól Molnárhoz az átvezetést nemcsak a konzervatív pozíció elvetése adhatja, hanem az is, hogy a konzervatívoknak szánt tulajdonságok közül néhány meghatározót (pl. a bevett társadalmi szokások, hagyományok őrzése, a társadalom-mérnökösödés elvetése) nem tartják a konzervatívok elidegeníthetetlen erényének, de amíg Hayek ezt libertáriusként vallotta, Molnár Tamás a jobboldalban mutatja ki ezeket a tulajdonságokat.

Molnár Tamásnak érdekes módon nem is a baloldaliakkal vagy a liberálisokkal, hanem a konzervatívokkal szemben kellett megfogalmazni a jobboldaliságát, amely azt jelenti, hogy sokakat megtéveszthetett pozíciója, gondolatai vagy talán a habitusa. Mindenesetre ő ezt készséggel megtette, szóban, írásban, reflektíven vagy éppen manifeszt módon is: „*Akonzervativizmusról beszélni manapság megtévesztő, mert azt a liberalizmus valósággal elnyelte, értékeivel együtt. [...] A konzervativizmusnak ugyanis nincs gazdasági elve és politikája. Alkalmadtán »népinek« vallja magát, vagy a »nagy intézmények« mellett teszi le voksot. De nagyjából elfogadja a liberális gyakorlatot, sőt a szocialista programpontok némelyikét is átveszi.*”⁴⁰

Molnár szerint a legtöbb magát konzervatívnak mondó modern kormányzat, párt, politikus egyszerűen *csak liberális*, mert már több évtizede átvették a liberális érvelést, bölcsélet alapjait és egyszerűen az adott reálpolitikai kontextusban tűnnek konzervatív-nak, ami végső soron káros, mert csak késleltetik a baloldalt, és a liberális demokrácia térfoglalását, vagy éppen érdekelték a status quo fenntartásában. A konzervatív leplezi, hogy nem tudja igazán megszólítani a tömeget, el kellene vetnie a népelvűséget, ezért más eszmék érvelését, technikáit veszi át (liberálisok, szocialisták, népiek, kereszténydemokraták stb.), de kínosan ódzkodik attól, hogy jobboldalinak tűnjön.

A modern kor konzervatívjainak nincsen megragadó tartalma, inkább hatalomtechnikai rutin jellemzi őket, a mindenkori (gazdasági, pénzügyi vagy éppen reálpolitikai) érdekek szemmel tartása a fontos a számukra. Tudott persze ennél konkrétan is fogalmazni, saját tapasztalatai alapján is Molnár: „*Nem vagyok konzervatív azért, mert évtizedek óta olyan körökben forgok, ahol konzervatívok az emberek, és mondhatnám, hogy saját akaratomból is vagyok ezekben a körökben. Néhány évtizeddel ezelőtt, amikor a konzervativizmus maga is fontossá vált, politikai, kulturális körökben én azt hittem Amerikában, hogy ha konzervatívokhoz fordulok és azoknak az eszméibe sorolom be magam, akkor egy nem polgári – régi európai klasszikusnak szeretném inkább*

nevezni – körben fogok működni. Ez nem így van. A konzervativizmus, legalábbis ma, de szerintem elindulásakor is, tulajdonképpen a liberális értékeket akarta megelőzni. »Liberális« alatt nem bókolok, hanem éppen, hogy elítélem, tehát a pénz és a praktikum és a pragmatizmus hajszája következik be. Tehát a konzervativizmus szerintem, tisztelet a kivételnek, a kihasználó politikának az álarca. Ma nekem ez egyáltalán nem hízelgő jelző. [...] De vannak sokan mások, akik a konzervativizmust már annak idején is úgy tekintették, hogy elsősorban az keresztény konzervativizmus, tehát a konzervativizmus kis k-val és a keresztény nagy k-val íródik, és hogy ez a konzervativizmus nem ugyanaz, mint amivé fejlődött. És akkor jön a másik konzervativizmus, amiről azt mondom, hogy ez tulajdonképpen álarca azoknak az önző emberi érdekekért való harcnak, amely megtisztította már magát, ezt így lehet mondani, mindenféle etikus gondolattól. Tehát ez a konzervativizmus, amelyet el kell vetni, de amellyel ma tulajdonképpen Nyugaton, a nyugati politikusok, politológusok és általában a sajtóban a konzervativizmust leírják. Ezt én elvetem.”⁴¹ Emellett szintén mély, megalapozott szkepszise és kritikája volt az angolszász konzervatívokkal szemben is: „A konzervativizmus, mint egy politikailag egyesített mozgalom csak olyan időkben és helyeken sikeres ahol válság van: problémák az utcákon és bizonytalanság a középosztály szomszédságában. [...] Az amerikai konzervatív – akárcsak a liberális, egy teljesen pragmatikus keretben. Nagy hévvel beszél a földet el-árasztó betegségek ellen – de egyáltalán nincs összehasonlítási alapja, kivéve a mitikus »régijó idők« – amelyet a liberális ellenfelek könnyedén lelepleznek, miszerint nem is voltak olyan »jók«, legalábbis nem mindenki számára. Újra és újra visszatérnek minden amerikai gondolkodás alapkövéhez: az univerzum egyetlen jó rendszere az amerikai rendszer; ezt lecserélni csak rosszabbra lehet. Ez a rendszerönkijavító, a javításnak az emberektől kell jönnie ezért a folyamat lassú, a változás akkor fog megtörténni mikor az embereknek elege van »A« politikájából, ezért át akarnak térni a »B« politikára. Amíg a konzervatív elitnek – ami csak azért »elit«, mert jobban megéri az embereket »ilakodós« liberálisoknál – ki kell mutatnia és meg kell fogalmaznia a problémás pontokat, de nem szabad komoly kezdeményezéseket tennie. Az elszórt akciók nem tömegmozgalom, a kritikizmus pedig nem lázadás. A konfliktus valójában csak a konzervatív és a liberális pragmatisták között van. [...] Vajon a konzervatív mozgalom nem egyszerűen csak a mindenkori »establishment« jobb oldala? E sorok írója mindig amellel érvelt, hogy ha a konzervativizmusnak van egy rendeltetése Amerikában, amit be kell töltenie, akkor az, nem a politika, hanem a kultúra területén vár rá. [...] Az ideologikus libertarianizmus talán e század [ti. a XX. század] legritívább dogmája, amelyet korlátoltságában talán csak Tübingen »forradalom-teológiájával«⁴² lehet összemérni. [...] Nincs egy látok a konzervatívok között, csak társadalomkritikusok, nincs egy nagyhatású lélek, csak tudósok. Általában a konzervatívok szeretnek »a biztosan maradni«, még azzal az eredménnyel is, hogy központi diszciplinájuk, politikai tudományuk, szűkössége megöli az elmét. És, ahogyan azt márkorábban említettem, sok más diszciplína egyszerűen észrevétlen és nem gyakorolt maradhat így.”⁴³ De helyeztünk ide egy publikált írását is, amelyben a jobboldallal szemben zárta ki a konzervatívát, mint alternatívát: „Jobboldali vagyok, mert azt hiszem, hogy a dolgoknak megvan a maguk lényege, s hogy egy értelmes Isten teremtette őket, aki sem álcázott, se nem szerencsejátékos. [...] Elfogadom, hogy jobboldalinak minősítenek, de szeretnék eloszlatni egy félreértést: nem tartom magamat angolszász típusú »konzervatív«-nak, azaz a status quo őrzőjének. Ha a modernnek [...] reakciót emlegetnek velem kapcsolatban, és antimodernnek minősítenek, ez megint csak az önmagáról őszinte és igazmondó személyazonossági igazolványkiállítási képtelen jobboldal benuháza miatt van.”⁴⁴

Persze szuverén szellemként, időszakos nyitása, szoros szakmai és személyes kapcsolata ismert az amerikai konzervatívokkal, mindenekeelőtt Russel Kirk-kel, akivel ugyanakkor eltávolodása, szakítása is köztudott. Mindez azonban csak epizód a legjobb esetben is Molnár életében, munkásságában pedig még csak az sem, mert ő jobboldaliként vett részt és írt ezekben a közösségekben, kapcsolatokban és nem konzervatívként⁴⁵.

Molnár Tamás számára ugyanis a teremtett dolgoknak állandó természetük, lényegük, sőt identitásuk van, amelyeket a konzervativizmus nem képes megragadni, nem ad igazi választ erre, nem szilárd az álláspontja.⁴⁶ Ezért gondolja azt, hogy ahogyan baloldal lett, úgy jobboldal is van és lesz, de a konzervatívok igazából ezek függvényében csak langyos áramlat, amely nem a teremtés által létrejött állandó lényegen alapszik. A konzervatívok nem a dolgok szétválasztásában érdekeltek, hanem annak összemérésében, ahol a baloldal és a jobboldal összeér, elmosódik, vagy éppen nincsen is már. Talán az elmúlt időszak posztmodern konzervatív reneszánsza ennek is köszönhető. A baloldal mindenesetre elhitte és terjesztette (Chomsky, Offe, Cacciari, Agamben, Bobbio stb.), hogy a jobboldal és a baloldal kiüresedett skatulyák már, ami a konzervativizmusnak kedvezett, de nem a jobboldalnak, amely a markáns különbségekben érdekelt.

Az örök bal és a jobb természetes antagonizmusa (vagy dualizmusa?) a filozófiában is folyamatos (Molnár szerint a baloldal „atyja” Hérakleitosz, akivel szemben állt már akkor is Parmenidész), az el nem fogadás szubverzív bomlasztása, amely mindent megkérdőjelez, ami intézményes, örök, hagyományos, szent, elemes, lebont és nem elfogad és végül felláztat, megsemmisít (*philosophie de soupçon* – Paul Ricoeur, Michael Foucault, Lévi-Strauss). A helyzet tehát cseppet sem a modern kor eredménye.

A baloldal metafizikai nyugtalansága okán mindig veszélyben érzi magát, forradalmat rikácsolás harácsol össze, amely lényegében permanens, hiszen vagy előtte, vagy utána vagyunk, esetleg közben. Mivel azonban az általa megvalósított jelen mindig élhetetlen, visszataszító és absztrakt, ezért az utópia és az utópikus gondolkodás a gyógyszere, a mankója, amelyre támaszkodik. A „majd jobb lesz” politikai ópiuma ez, a politikai mesianizmus és utópikus gondolkodás⁴⁷ paradigmatisztikus szintézise.

A molnári jobboldal, talán az eddigiékből is kiténik, elsősorban filozófiai, egzisztenciális álláspont, ahogyan a modernségben élő ellenforradalmár archetípusánál ezt már láttuk, nem fogadja el a pártokrácia kereteit, lényegében a fölött áll. Szép jobboldali hagyomány ezért is, hogy nem pártokat alapít, hanem mozgalmakat, ligákat, klubokat, közösségeket, esetleg asztaltársaságokat, amelyek a nemzetet, kormányzást nem megszüntetik, hanem elősegítik vagy éppen attól mentesek. Már ameddig persze, mert ez a szép közösségi hagyomány is megbomlott, ha teljesen nem is felejtődött el, a XX. század első fele óta.

Molnár Tamás aktív jobboldalisága (amíg konzervativizmusáról még csak passzív emlékek sincsenek) erősen gallikán, esetleg hispán orientációval bírt. Idehaza jelenleg is kevésbé ismert, elsősorban katolikus, monarchista, nacionalista, jobboldali, illetve jobboldali konzervatív személyekhez kapcsolódott.⁴⁸ Ismert azonban az amerikai *Triumph* folyóirathoz (1966–1976) kapcsolódása is, amelynek alapító szerkesztője volt, itt az ultralegitimista karlismus volt számára a vonzó, de a főszerkesztő-kiadó, L. Brent Bozell excentrikus, mozgalmár személyisége visszatetsző volt számára, és mint említettük Molnár nem volt csapatjátékos. Magyar vonatkozásban is – kevés említése mellett – ez a vonulat érdekelte, olyan személyeket említve, mint Imrédy Béla, Mindszenty József, Ottó trónörökös vagy éppen Antall József és Horthy Miklós. Közvetlenül Orbán Viktorral tartott fenn kapcsolatot, a pártja nemzeti fordulata után, vele többször találkozott, a miniszterelnök első kormánya idején pedig kölcsönözte, idézte is a gondolatait⁴⁹.

Mindez összefüggésben lehet azzal, hogy Magyarországszámára a rendszerváltás után keresztény és nemzeti alapon álló politikai erőket kívánt vezetőnek⁵⁰, akkor is, amikor az első ehhez közelítő kormányzati próbálkozás éppen megbukott.

A molnári jobboldal amellett, hogy gyakorlati példákra is támaszkodik, alapvetően értékelvű (és e miatt a konzervatívoknak is tetsző), és magában hordozza, igényli az aktivitás lehetőségét, de nem elsődlegesen az. Ez a jobboldaliság nem érdekelt a modernség status quo-jának fenntartásában, konzerválásban és legfőképpen annak erősítésében. Ez a jobboldal tudja, van olyan, amit el kell vetni, amit meg kell semmisíteni, nem elég olyan dolgokra csak figyelni, amelyek veszélyt jelenthetnek arra nézve, ami „megszokott és meghitt”, nem elég a kompenzáció, a *vinculum juris*⁵¹ (Oakeshott), arra kell koncentrálni, ami igaz, és ehhez hatalomkell, erő, stabil, prosperáló gazdaság, szuverén politikai tér és felelős kormányzat. A konzervatívoknak is meg lehet haladniuk a klasszikus status quo pozíciót⁵², ha megteszik, akkorrátalálnak a természetes közegükre, a jobboldalra. Ekkor pedig már nincsen értelme akár megtévesztésből, akár opportunizmusból többé „konzervatívnak” hívni a pozíciót, mert nem az. Sokkal többet érhetünk el, ha a jobboldalt mélyítjük, erősítjük, reorganizáljuk, revitalizáljuk a modern korban nyíltan, bátran, erőteljesen.

Nem kell ennek mindenáron a politikában történnie, ahol a tömegdemokrácia, a világpolitika és világ gazdaság tendenciái mindent a végletekig meghatároznak és bármilyen jobboldali kezdeményezést csirájában elfojtanak, kivéreztetnek. Sokkal inkább terep lehet erre a művészet, a kultúra, az irodalom, mert a jobboldali emberek szerencsés módon „belevetítik a saját érzékenységeiket, lelkesültségeiket a külvilágba [...] és minden vereséget úgy láttak, mint a pokolba való egyre mélyebb alászállást”. Mindez egyfajta józanságot, idealista realitást, kétségbeesést, egészséges pesszimizmust, csipetnyi dekadenciát, de a tisztaság keresését is jelenti a jobboldal jellemeként, melynek persze megvan a maga utópista kísértése (birodalomalkotás, illetve a totális állam mítosza) és a gnóza is⁵³.

Molnár minden jel szerint nemcsak leírta, de ismerte, meg is élte a jobboldalt és a maga jobboldaliségát. Egyfajta gyakorlatias, társadalmi apologetikaként is látható néha mindez, amelyben felfedezte a világ különböző pólusait, élt a megkülönböztetés, a támogatás és az elvetés szabadságával. A különbözőség az isteni teremtés része, annak eltörlése, eltorzítása a kísértő műve. Ha a politika nagy diádja – a bal-, és a jobboldal – megszűnik, letagadják, kiüresítik, torzítják őket, akkor a felemelkedés és az átlépés lehetősége (*transcendo*) szűnik meg, az, ahogyan Isten nekünk adta.

A molnári jobboldal ehhez a transzcendens lehetőséghez illeszkedik, mindenki eldöntheti ez alapján a saját pozícióját. Aztán pedig kezdődhet az üdvöt hozó harc.

JEGYZETEK

- 1 Mindez nem önteltség volt nála, ahogyan jelen sorok írója is sokszor tapasztalta személyesen, hanem sokkal inkább az a meggyőződése, hogy a bölcséletben, de akár a mindennapokban is, a túlzott önbecslést válasz nélkül hagyni restségnek, önzésnek, mulasztásnak, tehát bűnnek tartotta. Így vétkezni pedig nem akart.
- 2 Mindezt elég hamar itthon is tisztázta, már akkor, amikor ímmel-ámmal kezdték csak tudomásul

venni azt, ha valaki egyszerűen konzervatívnek vallotta magát. Talán ez is megalapozta a jobboldal és a konzervatív összemosását a közbeszédben, amely a mai napig virulens. Lásd ezzel kapcsolatosan néhány írását: *Miért nem vagyok konzervatív?; Jobboldali mentalitás; A sántító konzervativizmus*; In. Századvégi mérleg, 1998. Molnár Tamás egyébként kortárs magyar konzervatív szellemi közegekben is felvállalta a jobboldali

- pozícióját, nemcsak egy ellenfél-kontextusban; Vö. *A politikai kultúra oldalnézetből – A jobb és a bal*, In: Konzervatív szemmel '94, 1994 (az írás korábban a Magyar Nemzetben jelent meg tőle ugyanebben az évben).
- 3 Pánczél Hegedűs János: *A rend bástyái*. Molnár Tamás politikai filozófiájának alapelvei, 2019, 18. o.
- 4 Datálni azonban a fogalmat a modern korban mégis Christophilus Julius Branis *De notione philosophiae Christianae* munkájától (1825) érdemes.
- 5 Vö. Filozófusok istene, 1996, 301. o. és 313–316. o.; Teisták és ateisták, 2002, 282. o.
- 6 Két nagyobb munkát is szentelt, több kisebb írás mellett a témának: *A pogány kísértés*, 2000; *Az egyház, évszázadok zarándoka*, 1997.
- 7 Minderre a legjobb példa spanyol orientációja, ahol nyaralót is vett az erjedő Franco-éra idején. Itt a kezdetektől fogva legfontosabb pártfogója Alfredo Sánchez Bella (miniszter, nagykövet) volt, aki a rendszer kialakulásának kezdetétől Franco elkötelezett és befolyásos hívének számított. Magyarországon Orbán Viktor miniszterelnököt kell megemlíteni, mint magas szintű, közvetlen politikai kapcsolatát Molnár Tamásnak. Érintőlegesen ide lehet sorolni az MDF-es beágyazottsággal (Keresztes K. Sándor, Andrásfalvy Bertalan) rendelkező Magyar Jacques Maritain Egyesületet, illetve az akkori MIÉP-hez tartozó Havi Magyar Fórumot is, amely állandó rovatot (*Cathedra Philosophica*) biztosított, egyedüli itthoni havilapként Molnár Tamásnak, több éven keresztül.
- 8 A modernség politikai elvei, 1998, 40–42. o.
- 9 Főbb művek: *The Open Society and Its Enemies*, 1945; *The Authoritarian Personality*, 1950.
- 10 *Az autoritás és ellenségei*, 2002, 8. o.
- 11 Uo. 32. o.
- 12 Uo. 122. o.
- 13 Annak ellenére, hogy mind a kettő esetében képes volt híres sarkalatos véleményének hangot adni, kiemelve, hogy a jobboldal a kultúra területén mindig is előnyököt tett a baloldalnak, amely itt mindig is lépéselőnyben volt. Molnár Tamás felemelte szavát, amikor tette a vallásgyalázó vagy éppen homoszexuális (amelyet többször írásaiban „pederasztának” nevezett) propaganda művészi kereteket használó megnyilvánulásai ellen. Két gyors példa: Andres Serrano *Piss Christ* fotója (1987), illetve Andr Gidé művei, illetve *Robert Mapplethorpe* fotói.
- 14 Uo. 195. o.
- 15 Pseudo-Dionüsziosz Aeropagitész: *A mennyei hierarchiáról*, in: *Az isteni és az emberi természetéről II.*, Atlantisz, 1994, 222. o. (szerk. Frenyó Zoltán). Pseudo-Dionüsziosz Aeropagitész hierarchia-felfogására Molnár *A hatalom két arca: politikum és szentségben* (1992) támaszkodik többször is.
- 16 Molnár Tamás itt megkülönböztet *augustusi*, illetve *zsarnoki* formájú helyreállítást. Az előbbi mellett teszi le a voksát, annak ellenére, hogy mindegyik, nem is mértékét, hanem céljait és szándékait tekintve erőszakos. Mindez érthetővé teszi, hogy miért volt pozitív véleménnyel olyan helyreállító jobboldali államférfiak, mint Franco, Pinochet vagy akár De Gaulle rendszerei voltak. Vö. *Az autoritás és ellenségei*, 2002, 216–217. o.
- 17 *Az autoritás és ellenségei*, 2002, 215. o.
- 18 Pl. Rend és teremtés, 62. o., in: *A jobb és a bal*, 2004. Ebben az alkalmazott cikluselméletében leginkább Guénon, Nietzsche és Eliade, illetve Dumézil megállapításait ismerhetjük fel, amelyek érdekes módon egyik esetben sem a keresztény felfogást veszik alapul.
- 19 Molnár Tamás szerint több ilyen konkrét személy, eszmeáramlat is van. Részletes felsorolását adom, kifejtő jegyzetekkel magam is, in: Pánczél Hegedűs János: *A rend bástyái*. Molnár Tamás politikai filozófiájának alapelvei, 2019, 141–145. o.
- 20 A téma megírásában egyébként inspirálhatta James Hans Meissel német származású, és Amerikában élő politológus műve, a *Counter-revolution: how revolutions die* (1966). Molnár megállapításai azonban súlyukban, élükben, tartalmukban is lényegesen eltérőek. Érdekes összevetés volna Plínio Corrêa de Oliveira: *Revolução e Contra-Revolução* (1959, magyarul: *Forradalom és Ellenforradalom*, 2012) című kötetével, amely Molnárhoz képest is következetesebben képviseli a politikai katolicizmus érvényét. Molnár köteete több mint három évtized után jelent meg itthon, és lényegében itt is visszhangtalan maradt (*Az ellenforradalom*, Kairosz, 2005). A kiadónál is az egyik rosszabbul fogyó köteete lett a szerzőnek.
- 21 Leginkább az *Autoritás és ellenségei* (1976, 1995, magyarul: 2002) és a *Liberális hegemonia* (1992, magyarul: 1993, 2001) köteteteiben.
- 22 *Az ellenforradalom*, 2005, 14. o.
- 23 Arthur Moeller van den Bruck: *A reakció*, in: Miles Christi Évkönyv MMXIV. (szerk. Pánczél Hegedűs János, 101–120. o. [Fordított fejezet a szerző *Das dritte Reich* (1923) kötetéből.]
- 24 Uo. 47. o. A „déliuriosz” kifejezést itt Molnár – érdekes módon – eredeti, platonista, sőt gnosztikus értelemben használja (*δημιουργός*), azon személyre, aki az anyagi világot alakítja, formába önti, miközben része is annak, különösebb szellemi tartalom nélkül, az ideák alapján. Istenhez, az istenihez sem erkölcsileg, sem szellemileg nem ér fel a déliuriosz – sem a platóni filozófia, sem a gnosztikus tanítás szerint. Itt pontosan ezt a lezuhant, Isten alatti, köztes vagy az alatti (a gnosztikusok szerint a déliuriosz a sáttánival érintkezik) állapot akarja e kifejezéssel Molnár szemléltetni, két általa egyébként kritizált, elvetett eszmeáramlat kifejezését használva.

- 25 Uo. 51–52. o.
- 26 Vö. „a második világháború után a jobboldal minden európai országban a szó szoros értelmében rögtön megsemmisítették. A kommunista oldalon ezt akasztásokkal és Gulággal intézték el; a kontinens nyugati felén a konformizmus végezte el ugyanezt”. A modern-kór: tünetek és ellenszerek – öt beszélgetés Jean Renaud-val, 2008, 90. o.
- 27 Molnár 2005, 82. o.
- 28 Uo. 87. o.
- 29 Uo. 89–90. o. Molnár Tamás a demokrácia és a „demokratikus kísértés” veszélyeire már itt is felhívja a figyelmet: „e rendszer ha doktrínává emelik, összeegyeztethetetlen az Istenben való hittel, mert mint tanításnak megvan istene, az ember.” Uo. 91. o.
- 30 Uo. 119. o.
- 31 Ezt ugyan kifejti Molnár, de a hatalom megragadásával kapcsolatosan minden ellenforradalmárt óvatosságra int: „az ellenforradalmár csak akkor indul a hatalom megszerzésére, amikor a helyzet romlása kritikus ponthoz ért.” Uo. 120. o.
- 32 Jellemző Molnárra, hogy a fasizmust, kihangsúlyozva annak nem politikai oldalát, objektíven, de inkább konzervatív szempontból vizsgálta meg. Vö. *Politikai és irodalmi fasizmus: egy konzervatív nézőpont*, in. *Miles Christi Évkönyv MMXIV*, 2014 (szerk. Pánczél Hegedűs János), 105–127. o. Az írás eredetileg az *Intercollegiate Review* 1972. őszi számában jelent meg.
- 33 Uo. 116. o.
- 34 *A liberális hegemonia*, 1993.
- 35 „A múltkor idéztem Talleyrand egyik mondását, arra a kérdésre, hogy mennyit változott a politikai élet a Szent Szövetség megalakulása óta. Azt mondta erre, hogy semmit sem, csak a hipokrizis jelent meg új köntösben. Ezt én is így gondolom; a mai világ éppolyan rossz vagy jó, mint a XIX. századi például, csak akkor más problémák tűntek nagyobbak, mint ma. Arról beszélni, hogy mi valami globális boldogság felé tartunk, nos ez egyszerűen obszcén” – mondta pár évvel később itthon nekem interjújában (Arról beszélni, hogy mi valami globális boldogság felé tartunk, egyszerűen obszcén – Interjú Molnár Tamás filozófussal, [web:] <http://regnumportal.hu/regnum2/node/406>, készítette: Pánczél Hegedűs János, 2002. Utolsó megtekintés: 2021. 04. 04.)
- 36 *A liberális hegemonia*, 1993, 48–49. o.
- 37 Uo. 81–82. o.
- 38 Magyarul: *Konzervatívnak lenni*, in. Holmi 2000/4.
- 39 Magyarul: *Miért nem vagyok konzervatív?* In. (szerk. Ludassy Mária): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II*. Budapest, Atlantisz, 1993.
- 40 *Miért nem vagyok konzervatív?* In. Századvégi mérleg, 1999, 284–285. o.
- 41 Molnár Tamás *Széchenyi-díjas* című, a Kossuth Rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában elhangzott interjú. Készítette: Stífner Gábor, 1998. Közölve írásban: <http://www.mkdsz1.freeweb.hu/arh/molnar.html> (Utolsó megtekintés: 2021. 04. 04.)
- 42 Itt leginkább Hegelre gondolhat Molnár Tamás, talán Schellingre is.
- 43 Thomas Molnar: *American Conservatism. Eine Ortbestimmung*. (Ms 6354/75.) (Pető Zoltán fordítása és személyes közlése alapján idézem.)
- 44 „Alaptalan alapok” – avagy a filozófia csödjé?, in. Kortárs 51., 2007/1. 106. o.
- 45 A hipotézisnek, amely Molnár Tamást nemcsak konzervatívnak, hanem amerikai konzervatívnak akarja láttatni, itthon is számottevő a recepciója. Korábban Mezei Balázs, illetve Pogrányi Lovas Miklós, jelenleg Molnár Attila Károly sorolható ide. Pl. Balázs Mezei: *Thomas Molnar's Place in American Conservatism*, in. *Modern Age*, Summer 2013; *Előszó*, in. *Konzervatív reneszánsz az Egyesült Államokban*, 2016 (szerk. Pogrányi Lovas Miklós); Molnár Attila Károly: *Az amerikai konzervatívok és Molnár Tamás*. In. *Magyar Szemle*, XXV. 11–12. szám és XVI. 1–2. szám (a szerző a tanulmányt háromszor is megjelentette, változatlan tartalommal, különböző helyeken, itt csak az eredeti megjelenést jelzem). Egyed Gergely, az eszmetörténeti megközelítéseknel maradva, ezzel kapcsolatosan például már óvatossággal járt el és csak olyan szerzőnek tartotta Molnárt, aki erősítette az amerikai konzervatívok táborát, de nem annyira része is annak (vö. Egyed Gergely: *Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*, 2014), ugyanakkor külön foglalkozott, jelen sorok íróján kívül egyedül az ellenforradalmi koncepciójával (vö. A megújulás három feltétele, *Heti Válasz*, 2010. 04. 14. Erre az írásra kiegészítésül és támogatásul született írásom; A fel nem vállalt győztes örökség, Uo. 2010. 04. 29. Szerkesztetlen, eredeti verziójában megtalálható itt: <http://www.regnumportal.hu/regnum2/node/435>. (Utolsó megtekintés: 2021. 04. 06.) Külföldön a megosztottság a témában is jelen van, de érezhetően a jobboldali, esetleg „reakciós katolikus” koncepció javára dől el a mérleg.
- 46 Vö. *A politikai kultúra oldalnézetből – A jobb és a bal*, in. *Konzervatív szemmel '94*, 1994.
- 47 Molnár Tamás külön foglalkozik a témával, másikat, részben vallásfilozófiai munkájában, amely sajnos az ellenforradalom-koncepciója mellett a másik visszhangtalanabb munkája, mely idehaza szintén rosszabbul fogott: *Utópia – az örök eretnekség*, 1992.
- 48 Ld. bővebben; Pánczél Hegedűs János: *A rend bástyái*. Molnár Tamás politikai filozófiájának alapelvei, 2019, 219–221. o.

- 49 Mindezt személyesen Barna Teréz, Molnár Tamás egykori asszisztense említette nekem korábban, de időközben interjúban is megerősítette: „*Sikerült odatenni lábam a csukódó ajtó nyílásába...*”, *Interjú Barna Terézsel, Molnár Tamás filozófus asszisztensével*. In: Hitel, 2020. július. 65. o.
- 50 A politikai tudomány tananyaga, 1994. 55–56. o.
- 51 A 'jog bilincse' kötőerő az angolszász konzervatívok számára, a társadalmi érintkezésben, Oakeshott is kötelmi jogi fogalomként érti ezért, amely azonban legitimációt is hordoz magában, ha elfogadja valaki a jogi kötelezettséget, legitimizálja a kormányzatot, a politikai rendszert, amelyben él.
- 52 Az igazság az, hogy Molnár elismert olyanokat, akik szerinte igazi konzervatív – nem pedig aktualizált liberális, mint véleménye szerint az angolszász konzervatív gondolkodók nagy része – gondolatokat fogalmazott meg: Röpké, Eliade, Voegelin, Bergson, Tocqueville, Jacob Burckhardt. Mindezt kritikai éllel ki is fejtette egy tanulmányában: *Konzervativizmus és intelligencia*, in: *Miles Christi Évkönyv MMXIV*, 2014 (szerk. Pánczél Hegedűs János), 73–87. o. Az írás eredetileg az *Intercollegiate Review* 1974. őszi számában jelent meg.
- 53 *Politikai és irodalmi fasizmus: egy konzervatív nézőpont*, in: *Miles Christi Évkönyv MMXIV*, 2014 (szerk. Pánczél Hegedűs János), 110. o. Jobboldali gnózis követői szerinte: Hamsun, Jünger, Malaparte, Abellio, Chardonne, Cau, Malraux, Evola, Hesse, de Heidegger és De Gaulle is (akit máshol áljobboldali hősnek is tart).

A film mint stratégiai ágazat A filmtámogatás gazdasági és jogfejlesztő hatása Magyarországon¹

(Bevezetés) A filmszektor napjainkban a produkciónak számát, a nemzetközi fesztiválsikereket illetően, valamint a gazdasági kimutatásokat tekintve is fénykorát éli Magyarországon. A filmipar az elmúlt években megsokszorozta méretét és hazánk stratégiai ágazatává nőtte ki magát, a legnagyobb mértékben hozzájárulva az ország GDP-növekedéséhez egész Európában.²

A tanulmány a szektorban végzett friss kutatási adatok felhasználásával a film hazai intézményrendszerén keresztül kívánja bemutatni, hogy a filmek támogatásának a kultúrateremtés mellett milyen gazdasági, jogfejlesztő vonatkozásai vannak hazánkban.

Mielőtt azonban rátérnék a magyar filmipar aktuális helyzetére, a téma kijelölése céljából érdemes a filmtörténet egy-egy önkényesen kiragadott szeletén keresztül magáról a filmről mint médiumról és röviden annak kettős természetéről szólni. A filmszektor ugyanis napjainkban mind kulturális, mind üzleti szempontból meghatározó, stratégiai szintű ágazatnak számít a nagyvilágban, így hazánkban is. Nem gondolták azonban ezt mindig így: 1895-ben, az első nyilvános filmvetítésen még maguk a Lumière-fivérek sem jósoltak nagy jövőt az általános szórakoztatásra szánt találmányuknak, múló látványosságnak tartva 1-2 évnyi hasznot reméltek csak belőle. A film azonban jelentősen rácaffolt az előzetes várakozásokra, a századfordulóra a mutatványos ipar részeként ugyanis bejárta Európát. A filmgyártásra egy teljes iparág épült ki, állandó mozik jöttek létre, amelyek olcsó és közkedvelt szórakozást nyújtottak a társadalom széles körének.³

A kezdetekben még csak ácsolt, később már állandósított vetítőtermek csordultig megteltek a nézősereggel. A filmek bemutatása egyre gyakrabban átlépte az országhatárokat, egyes kópiák tekintetében pedig az óceán sem jelentett leküzdhetetlen akadályt.⁴ A mozgóképek az európai bevándorlóknak köszönhetően a soknemzetiségű amerikai kontinensen is villámkarriert futott be, hiszen a némafilm Dévai Béla kifejezésével élve „*az első igazi tömegművészetként*” egy nyelven tudott szólni mindenkinek.⁵

A film az üzleti relevancián túl évről évre egyre jelentősebb kulturális és politikai befolyással is bírt. A munkásosztály mellett az értelmiség is kezdte meglátni a benne rejlő művészeti potenciált. A mozgóképpel főként a színház világából jövő alkotói műhelyek kezdtek foglalkozni, „hetedik művészeti ágga” nemesítve a filmet az öreg kontinensen.⁶

A film útja a két kontinensen eltérő irányt vett. Míg az európai filmgyártás az elmúlt bő száz évben megmaradt elsősorban műalkotás-szemléletűnek, addig a tengerentúlon a filmet kezdetektől fogva gazdasági jószágként kezelték, a cél pedig a fogyasztói tömegek minél szélesebb körű kiszolgálása volt. A multikulturális Egyesült Államokban, a különböző nyelveket beszélő bevándorlók hazájában pedig a nyelvi korlátokat nem ismerő némafilmek gyorsan népszerű és jövedelmező „üzletágga” váltak.⁷

A film kettős természete mind a mai napig tetten érhető. Művészeti ág egyrészt, amely különös szerepet játszik a kultúra és a nemzeti identitás formálásában, gazdasági ágazat másrészt, amelyre egy komplett iparág épül.⁸

Napjainkban azonban jóval nehezebb ilyen éles vonalat húzni a két kontinenst elválasztó szemlélet között. A filmipar az évtizedek során szükségszerűen nemzetközivé vált, amelynek következtében már nemcsak a forgalmazás, de a film gyártása is sokszor átlépi a nemzeti határokat. A filmkészítés mint vállalkozási modell ebből kifolyólag ma már nemcsak az Egyesült Államokban, de az Európai Unióban, így hazánkban is egyre hangsúlyosabban van jelen.

A filmtörténet kezdetén az európai nagyvárosokhoz hasonlóan Budapesten is dübörgött a filmes ipar. Kolozsváron mindemellett hazánk első filmmogulja, Janovics Jenő színház-igazgató bölcsészdoktor teremtette meg a magyar filmművészet fellegvárát. Janovics nemzeti témákhoz nyúlt, a magyar kultúrában gyökerező tartalmat keresett. Nála dolgozott egy időben Kertész Mihály és Korda Sándor is. Műhelyében, a Corvin Filmgyárban készült 1914-ben az első magyar világsiker is, Csepreghy Ferenc népszínművének filmre vitele, a *Sárga csikó*, amely 137 kópiával indulva hódította meg a világot.⁹

Janovics már az 1910-es évek elején egyértelműen látta az elmúlt száz évben beigazolódnivaló látszó tételt, hogy a magyar mozgókép legnagyobb és valódi szakmai sikereit akkor fogja elérni, ha rólunk szól, ha nemzeti történelmünkbe vagy nemzeti kultúránkba kapaszkodik, és nem szolgálja másol nemzetközi trendeket. Így vallott erről egyik írásában: „Szomorúan láttam, hogy a budapesti tétova kapkodások csak lélektelen, üres utánzatokat tudnak a film vásznára vetíteni. Erős volt a hitem, hogy a magyar filmgyártás csak nemzeti nyomon elindulva érhet el sikereket.”¹⁰ E körben fogalmazta meg továbbá, hogy „Ez a kicsi ország a maga szűkre határolt nyelvterületével csak valami különleges stílussal [...] valami zamatos eredetiség színében vonhatja magára a külföld figyelmét.”¹¹

A mára már 120 éves mozgóképet és az abban rejlő erőt, amely nemcsak a szórakoztatóipar részeként, nemcsak kulturaközvetítőként vagy új művészeti ágként, hanem a XX., és úgy tűnik, a XXI. században is – Nemeskürty István szavaival élve – a leghatékonyabb „szellemi és esztétikai világkép”¹² formálóméchanizmusaként jelenik meg, amelyet értelemszerűen nagyon korán felismertek nemcsak a gazdasági élet szereplői, hanem az egyes államok, így a magyar állam is.

A magyar film a két világháború alatt fénykorát élte, amelyben nagy szerepet játszott az állami támogatási rendszer kiépülése is. A magyar filmipar támogatására ugyanis 1920-ban Filmipari Alapot állítottak fel,¹³ amelynek költségvetési forrása a külföldi filmeket forgalmazó cégeknek „a magyarországi filmgyártás előmozdítása érdekében a mozifilmek minden engedélyezett métere után” fizetett 3000 korona pótdíj összegéből állt.¹⁴

A kommunizmus évtizedei alatt az állam különböző szervezeteken, államilag felügyelt stúdiókon keresztül határozta meg az elkészülő filmek számát, valamint biztosította a finanszírozási háttérrel. Az állam engedélyezett és egyben felügyelt is. Az aczéli „*tűr, tilt, támogat*” dimenzióban értelmezett művészet gazdasági és finanszírozási szempontból is kötött pályán mozgott.¹⁵

A rendszerváltás után is az állam maradt a legnagyobb finanszírozó, megjelentek ugyanakkor a független filmprodukciónak irodák is. Az újonnan átalakuló, demokratikus berendezkedésű Magyarországon az állam és a szakma közötti párbeszéd eredményeképpen jöttek létre a gyakorlatilag kizárólag közpénznek nevezhető forrásokat változó rendszerben elosztó szervezetek.¹⁶

A filmgyártás vonatkozásában a 2000-es években az állami források elosztásának legfontosabb szervezete a Magyar Mozcokép Közalapítvány volt. A szervezet mellett továbbá a Magyar Történelmi Film Közalapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap Mozcoképszakmai Kollégium, az Országos Rádió és Televízió Testület – Műsorszolgáltatási Alap, a Nemzeti Filmiroda, valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma foglalkozott magyar filmtámogatással.¹⁷

(*A 2004-es európai uniós csatlakozás*) 2004-es uniós csatlakozásunk alapjaiban változtatta meg a filmes igazgatásban korábban kialakult helyzetet. A csatlakozással elfogadtuk az Európai Unió szabályozási rendszerét és filozófiáját az állami támogatási rendszerekre vonatkozóan, így az audiovizuális szektor tekintetében is. Az audiovizuális szabályozás területén a Filmművészeti Közlemény¹⁸ lett a legfontosabb uniós jogforrás, amely a tagállami támogatások lehetséges kereteit tartalmazta.

A közleménnyel összhangban született meg még a csatlakozás évében, 2004-ben a teljes konszenzussal elfogadott a mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény¹⁹, amely a nemzetközi versenyképességet és a magyar filmkultúra jövőbeli működésének alapjait teremtette meg. A törvény megalkotásának céljai a preambulum értelmében az alábbiak voltak: „*a magyar mozgóképkultúra értékeinek gyarapítása és megőrzése, a magyarországi filmipar fejlesztése, nemzetközi viszonylatban való versenyképessé tétele, a mozgóképkultúra fejlődését szolgáló források hatékony felhasználását elősegítő támogatási rendszer, valamint az ezt szolgáló és az európai uniós szabályozással összhangban álló jogszabályi háttér megteremtése*”.²⁰

A törvény rögzítette egyebek mellett a mozgóképszakmai támogatási rendszer alapelveit, a támogatások elosztásának szabályait, a Magyar Nemzeti Filmalap jogállását, szervezetét, támogatási tevékenységét, a Magyar Nemzeti Filmarchívumra vonatkozó szabályozást, a Nemzeti Filmirodára vonatkozó szabályozást, valamint a kiskorúak védelmében megalkotott filmbesorolási szabályokat is.

A korábbi, központi támogató szerepet végző, állami forrásból táplálkozó intézmények nem voltak képesek ellátni feladatukat, és 2010 környékén egyértelművé vált a helyzet, hogy teljesen új struktúrát kell felépíteni. Az egységes és átlátható ágazati szintű szabályozás hiánya, valamint az állami források elosztásáért felelős intézmények gazdálkodása okán ugyanis a filmes igazgatási szektor változtatást igényelt.²¹

2010-től kezdődően megindult az új, az uniós támogatáspolitikájának megfelelő intézményi rendszer kiépítése is. A rendszer felépítésének alapl dokumentuma a filmtörvény 2011-es módosítása²², valamint az 1203/2011. (VI. 21.) számú Kormányhatározat volt, ezek hozták létre az új intézményeket.

A magyar állam kötelességének tekintette és tekinti azóta is a hazai audiovizuális ipar támogatását a filmgyártás, az értékmegőrzés és a képzések támogatásán keresztül.

(*A filmtámogatás három pillére*) A filmtámogatás rendszere az elmúlt években három alapvető pillérré épült. Az új rendszerben két csúciszerv, a Magyar Nemzeti Filmalap és a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanácsának Mecénatúra Programja vált a filmek közvetlen támogatójává. A 2004-ben létrejött és a filmtörvény 2011. évi módosítását követően a NMHH hivatali struktúrájába ágyazott Filmiroda biztosítja a közvetett támogatásokat, amely röviden összefoglalva nem más, mint átengedett állami bevétel. Az állam ennek biztosításával a Filmalap, a Médiatanács vagy az egyéb, magántőke bevonásával megvalósuló filmek finanszírozását egészíti ki. A kialakult struktúrát és működést 2011-ben a filmtörvény módosította, majd a további módosításokkal egyre kedvezőbb feltételek születtek.

A Filmalap a filmtörvény 2011-es módosításával jött létre.²³ Fontos garanciális változtatás volt, hogy míg a Magyar Mozgóképi Közalapítvány költségvetési háttére korábban évről évre változott, addig a Filmalap a törvény által garantált állandó és kiszámítható bevételi forrása a hatoslottó játékadójának 80%-a.²⁴ A Filmalap moziban bemutatásra kerülő egész estés játékfilmek, dokumentumfilmek és animációs filmek elkészítéséhez nyújt pénzügyi és szakmai támogatást a forgatókönyv- és a

filmtervfejlesztés, a gyártás-előkészítés, a gyártás és egyes esetekben a filmek megjelenéséhez kapcsolódó marketingtevékenység területén. A Filmalap 2011–2017 között forgatókönyv- és filmtervfejlesztésre 640 millió forintot, gyártás-előkészítésre összesen 1,1 milliárd forintot, gyártásra 25 milliárd forintot, marketingtevékenységre és egyéb támogatási tevékenységre 1,4 milliárd forintot fordított. 2017 végéig összesen 98 film (játékfilm, dokumentumfilm, animációs film), valamint 39 vizsgafilm elkészítéséhez járult hozzá.²⁵

A Magyar Média Mecenatúra Program pályázati rendszerét szintén 2011-ben hozta létre az NMHH Médiatanácsa. A program két nagyobb egységből áll: egyrészt a médiaszolgáltatók működési költségeit, műszaki fejlesztését, műsoraik gyártását támogató, másrészt a közszolgálati célú televíziós, rádiós és online tartalmak gyártását támogató ún. filmes pályázatokból.²⁶ A Médiatanács támogatásával a Mecenatúra Program 2011-es indulása óta összesen 3768 alkalommal 22,3 milliárd Ft értékben nyújtott támogatást. A Médiatanács 2540 alkalommal támogatott médiaszolgáltatókat több mint 9,9 milliárd forint értékben, és 1341 filmes és rádiós alkotás elkészítéséhez járult hozzá 12,4 milliárd forint értékben.

A Médiatanács támogatásával 2011 óta 43 televíziós bemutatásra készült játékfilm, 83 forgatókönyv, 117 kisjátékfilm, 343 dokumentumfilm, 232 ismeretterjesztő film, 161 animációs film és 30 animációs sorozat, 19 történelmi dokumentumfilm, 70 rádiójáték, 156 online, lekérhető tartalom készül(t) el, valamint 54 alkalommal járult hozzá a Médiatanács ad hoc forgatás finanszírozásához.²⁷

Az új támogatási rendszerben született kortárs magyar filmek a legnagyobb nemzetközi fesztiválokon képviselik Magyarországot, több száz rangos fesztiváldíjat elhódítva az elmúlt években.

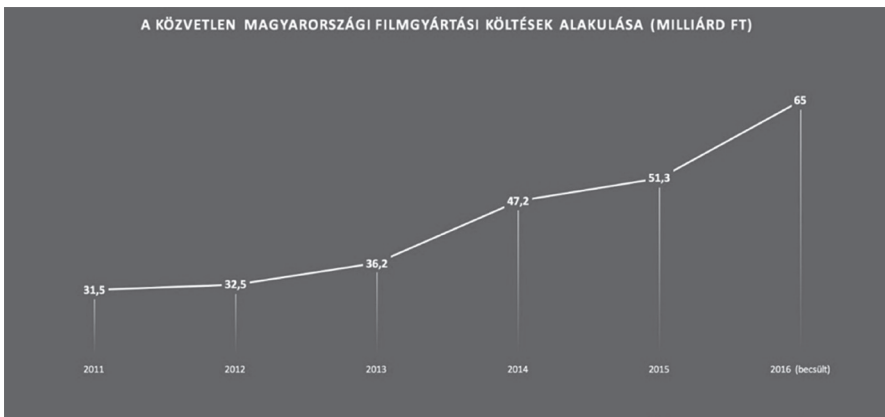
A Filmalap támogatásával elkészült alkotások között olyan filmek vannak, mint az Oscar-díjjal és Golden Globe-bal jutalmazott *Saul fia*, amelyhez 360 millió forint támogatást nyújtott a Filmalap, vagy az Arany Medve-díjas, Oscar-jelölt *Testről és lélekről* Enyedi Ildikó rendezésében. Animációs alkotások közül kiemelkedik a *Ruben Brandt, a gyűjtő*, amely a Filmalap 885 millió forintos támogatásának köszönhetően valósulhatott meg, és szintén szerepelt 2019-ben az Oscar tízes shortlistjén.

A Mecenatúra Program keretében készült filmek 1584 magyar és nemzetközi fesztiválról 353 rangos díjat, elismerést hoztak el, köztük 2017-ben Deák Kristóf *Mindenki* című filmje a legjobb élőszereplős rövidfilm kategória Oscar-díját, legutóbb pedig Topolánszky Tamás Yvan *CURTIZ* című filmje nyerte meg a Montreali Filmfesztivál fődíját, valamint a Riviera International Film Festival legjobb rendezés díját.²⁸

A hazai filmek sikerei mellett a magyar filmszektor pár év leforgása alatt a szervizipar európai központjává is vált.²⁹ Több száz nemzetközi produkció választotta hazánkat filmforgatási helyszínül az elmúlt években. Ez köszönhető többek között a filmtörvényre, a fejlett hazai infrastruktúrának, a szakképzett szakembergárdának és az európai viszonylatban is kiemelkedő filmigazgatási hálónak. Olyan filmek készültek az elmúlt években hazánkban részben vagy teljes egészben, mint a *Terminátor 3. – A gépek lázadása*, a *Szárnyas fejedelmű 2049*, a *Die Hard 4.0 – Legdrágább az életed*, a *Mentőexpedíció*, valamint számos híres sorozat is, mint a *Borgiák* vagy a *Marco Polo*.

(*A hazai filmszektor eredményei számokban*³⁰) A magyar filmipar eredményeit nemcsak a fesztiváldíjak és a minket választó hollywoodi produkciók, de a gazdasági mutatók is alátámasztják. Ugyanis míg a magyar filmipar mérete 2003-ban alig érte

el a 3 milliárd forintot, addig 2018-ben már több mint 110 milliárd forintot költöttek el hazánkban.³¹ Azt, hogy ez mit jelent európai viszonylatban, azt az Európai Audiovizuális Obszervatórium az összes uniós országra kiterjedő felmérése szemlélteti.³² A tanulmány szerint ugyanis 2013 óta a filmipar az európai országok közül az ország gazdaságának méretéhez képest Magyarországon járul hozzá legnagyobb mértékben a GDP-növekedéshez. Míg az uniós tagállamokban a filmiparban elköltött pénz a gazdaság számára átlagosan 1,6–3-szoros bevételt jelent, addig ez a szám Magyarországon 3,24-szeres.³³ Ez azt jelenti, hogy 1000 forint adó-visszatérítés hazánkban 3240 forinttal növeli a GDP-t. A filmipar teljes konjunktúrahátása még ennél is magasabb, összesen 12,4-szeres, vagyis 1000 forint adó-visszatérítés formájában nyújtott támogatás – az indukált hatásokat is figyelembe véve – 12 384 forint keresletbővülést okoz a piac szereplőinél.

1. ábra. Forrás: mnf.hu

További beszédes adatokat mutat a Filmalap megrendelésére az OrienTax független adótanácsadó és a Candole Partners tanácsadó cég által 2017-ben készített átfogó szakmai tanulmány. Az elemzés az egyes produkciók költségvetésének részletes elemzését követően, valamint az NMHH Nemzeti Filmiroda által közzétett, állami támogatásban részesülő filmek adatbázisát, illetve a NAV és a KSH statisztikai adatait alapul véve készült, az alábbi főbb megállapításokkal.

A tanulmány kimutatásai szerint 1 milliárd Ft adó-visszatérítés az állami támogatás, valamint 416 beáramló külföldi kereslet révén mindösszesen 555 munkahely létrejöttét segíti.³⁴ Egy filmnek nyújtott adó-visszatérítés mellett az államháztartás számára 31% bevétel keletkezik, vagyis 1000 forint adó-visszatérítésre 1248 forint adóbevétel jut.

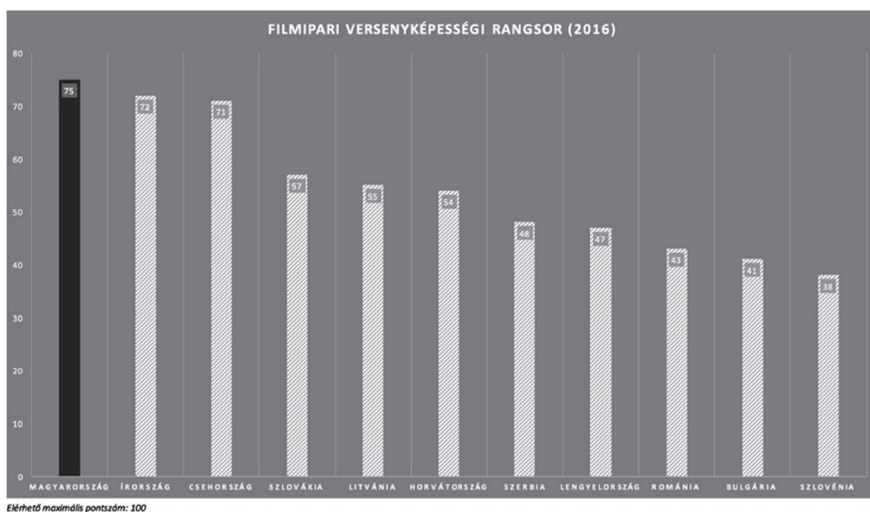
A tágabb értelemben vett filmipari foglalkoztatottság 2017-re elérte a 10 ezer főt. 2017-ben a külföldi filmekkel, a koprodukciós és a magyar alkotásokkal együttvéve összesen 285 film gyártását regisztrálták itthon.

Az OrienTax elemzői tizenegy ország, Bulgária, Csehország, Horvátország, Írország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia és Románia filmiparát hasonlították össze, amelyben megvizsgálták, hogy amennyiben létezik, milyen az adott ország támogatási rendszerének hatékonysága és mértéke.

Ezenkívül figyelembe vették a politikai környezetet, az átlagos ár- és bérszínvonalat, a devizastabilitást, valamint a rendelkezésre álló filmipari infrastruktúrát és a nyelvismeretet.

A tanulmányban megvizsgált tizenegy ország közül Magyarország filmipara a legversenyképesebb a külföldi produciók forgatási helyszínének kiválasztásakor. A lista második helyére Írország, a harmadikra Csehország került. Magyarország jelentős versenylőnnyel rendelkezik a támogatások mértékében és hatékonyságában, valamint a filmipari infrastruktúra fejlettségében is.³⁵

Az elemzés alapján a filmipari versenyképességi élbolyba Magyarország, Írország és Csehország került. Ezen országok között csak néhány pontnyi különbség van. Magyarország jelenleg valamelyest versenylőnyben van két legfontosabb riválisához képest, és jelentősen megelőzi a többi nyolc vizsgált országot.

2. ábra. Forrás: mnf.hu

Magyarország jelentős versenylőnnyel rendelkezik a támogatások mértékében és hatékonyságában, valamint a filmipari infrastruktúra fejlettségében, utóbbi területen is legfeljebb csak Csehország rendelkezik hasonló fejlettséggel. Az ár- és bérszínvonal tekintetében hazánk a közepmezőnyben szerepel, a fő rivális Csehországhoz képest némileg versenyképesebb. A politikai és szabályozási környezet vonatkozásában – világbanki adatok alapján – Magyarország a közvetlen riválisától, Csehországtól és Írországtól kissé lemarad. Nyelvismeret szempontjából szerepelt legrosszabbul versenytársai között Magyarország, itt csak a lakosság 20%-a beszél – az Eurobarometer 2012-es felmérése szerint – legalább társalgási szinten angolul, ez többek közt talán annak is betudható, hogy a versenytársainkhoz képest Magyarországon több filmet szinkronizálnak. Magyarország összesített első helyezése annak is köszönhető, hogy bár a szempontok kisebb részében szerepelt az első helyen, a nyelvtudást leszámítva szinte minden tényező esetén átlagosan vagy afelett teljesített.³⁶

A jelentés az eredmények taglalása kapcsán kifejtette, hogy Magyarországon az elmúlt néhány évben több olyan intézkedés született, amely segítette a jelenlegi versenyképességi pozíció elérését. A közvetlen támogatást nyújtó szervezetek átlátható módon,

megfelelő forrással működtek, jelentősen javult a gyártási költségvetések átláthatósága, a támogatások felhasználásának tisztasága. Ezzel párhuzamosan visszaszorult a filmiparban a korábban tapasztalt erős korrupciós hatás, ennek köszönhetően a külföldi producerek nagyobb bizalommal választják forgatási helyszínül Magyarországot. Az önkormányzati területfoglalási díjak egységesedtek, amely a szabályozási környezetben jelentős javulást hozott. Szintén meghatározó elem, hogy nagyságrendekkel többen dolgoznak a filmiparban a korábbiakhoz képest, a filmipar gazdasági jelentősége sokszorosára nőtt, fontos gazdasági tényezővé vált.

Az elemzés egyik legfontosabb megállapítása, hogy a filmes támogatási rendszer ma az egyetlen támogatási forma Magyarországon, amely működése révén kimutathatóan és már rövid távon profitot termel a nemzetgazdaságnak.

(A filmtámogatási rendszer változásai) A versenyelőny megtartásához és esetleges további növelése érdekében a következő változások zajlottak le a szektorban.

2018 nyaratól 25-ről 30 százalékra nőtt a filmszakmai közvetett támogatás mértéke. A változtatás célja az volt, hogy a magyar filmipar megőrizze vezető pozícióját, tovább növelje versenyképességét az európai filmgyártásban. A megemelt állami támogatás a kisebb költségvetésű, magyar kultúrát, történelmet bemutató filmalkotások megvalósulását is elősegíti. A támogatás mértékének emelését az Európai Bizottság 2024. december 31-ig jóváhagyta.³⁷ A szakoktatás fejlesztésével, a stábkapacitás bővítésével mindezen felül a Filmalap további hangsúlyt helyez arra, hogy magyar szakemberek nagyobb hozzáadott értékű szolgáltatást tudjanak nyújtani. Fontos célkitűzés, hogy a szabályozási környezetet a filmiparban és általánosságban folyamatosan az igényekhez alakítsa a jogalkotó, amely kapcsán az engedélyező hatóságok részéről még inkább segítő együttműködést kell kialakítani.

A filmtörvény 2018. decemberi módosítása értelmében az Országgyűlés ezentúl létrehozta a „*Televíziós Film Mecenatúrát, egy elkülönített pénzalapot, amelynek feladata a médiaszolgáltatásban bemutatásra szánt, [...] közszolgálati cél megvalósulását szolgáló filmalkotások és filmsorozatok támogatása*”.³⁸

A javaslat indokolása szerint az elmúlt időszakban megerősödött a magyar filmgyártás támogatásának rendszere, amelynek hatékonyságát a hazai filmalkotások nemzetközi sikerei is visszaigazolják. Ez a jelentős előrelépés mindenekelőtt az elsődlegesen filmszínházi bemutatásra szánt filmalkotások terén tapasztalható, ugyanakkor hasonlóan indokolt más, a magyar filmgyártásban szintén nagy hagyománnyal rendelkező filmes műfajok (például történelmi televíziós filmek és filmsorozatok) megerősítése. A pénzalap létrehozásának célja, hogy az elsődlegesen médiaszolgáltatásban való közzétételre szánt filmek és filmsorozatok gyártásának támogatását előmozdítsa, biztosítva ezzel, hogy az állampolgárok lehető legszélesebb köréhez juthassanak el értékes, többek között a magyar történelmi múltat és kultúrát bemutató filmalkotások. A törvényjavaslat arra a meggyőződésre épül, hogy ez a cél akkor érhető el a leghatékonyabban, ha a meglévő támogatási rendszer olyan új elemmel egészül ki, amely a televíziós filmek gyártásának támogatására szakosodva kifejezetten e műfaj sajátosságaira szabhatja finanszírozási rendjét.³⁹

A Mecenatúra jogi személy, kezelője a Televíziós Filmkollégium. A Mecenatúra támogatáspolitikáját, üzleti tervét és éves beszámolóját a Televíziós Filmkollégium határozza meg, és a Médianánc hagyja jóvá. A Mecenatúra költségvetését – az NMHH költségvetés mellékleteként – az Országgyűlés hagyja jóvá. A Mecenatúra kezelésének részletes szabályait a Televíziós Filmkollégium határozza meg.⁴⁰

A Televíziós Filmkollégium öt tagból álló testület. Elnökét a Médiatanács elnöke jelöli ki öt évre. A Televíziós Filmkollégium tagjait a Kormány rendeletében meghatározott miniszterek delegálják öt évre. A Televíziós Filmkollégium tagjai a filmművészet területén jártas, széles körben elismert szakemberek közül jelölhetők, delegálhatók. A szervezet felállt, és 2019. december 31-én szűnt meg.

(Konklúzió) Mint láhattuk, a hazai filmipar és filmtámogatás szabályozási és intézményi struktúrája komoly változáson és fejlődésen ment keresztül az elmúlt években. A gazdasági adatokból és a fesztiválsikerekből is látható, hogy a filmszektor napjainkban fénykorát éli Magyarországon, ahol rekordszámú produkció készül. A filmipar az elmúlt években megsokszorozta méretét és hazánk stratégiai ágazatává nőtte ki magát, a legnagyobb mértékben hozzájárulva az ország GDP-növekedéséhez egész Európában. Több egymástól független szakelemzés is alátámasztja, hogy az elmúlt évek reformjai komoly versenyösztönző hatással voltak a szektorra, amely nem csak regionális szinten, de európai uniós léptékkel is tényezővé tette hazánkat a filmpiacon. Ebben elvülhetetlen szerepe van az újonnan kiépült hazai filmigazgatási intézményi hálónak, valamint a transzparens ágazati szabályozásnak. Összegzésként megállapítható, hogy az elmúlt években felépített magyar támogatási rendszer áttekinthető, illeszkedik az uniós szabályozási rendszeréhez. A gyártás szempontjából talán a legfontosabb, hogy a közvetett és közvetlen magyar állami források felhasználásával akár 100%-os, tehát teljes intenzitású finanszírozást is kaphatnak a magyar filmek.

Ahhoz azonban, hogy a hazai filmipar konjunktúráhatása megmaradjon, a jogalkotónak és a támogatási intézményeknek is folyamatosan újítani kell a magyar filmtámogatás rendszerén. Ahogyan a piaci viszonyok változnak, úgy szükséges a szektornak is ezeket a változásokat folyamatosan követnie. Leszögezhető azonban, hogy az állam lépést tud tartani a nemzetközi piac által diktált tempóval, és minden esély megvan rá, hogy a következő években is magyar sikerektől legyen hangos a nemzetközi sajtó.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÍRÓ Yvette: *A hetedik művészet*. Bp., Osiris, 2001.
- HEVESY Iván – DÉVAI Béla: *A film kulisszatitkai*. Bp., 1928, 108–128. <http://epa.oszk.hu/00300/00336/00007/devai.htm>
- HUNDIC, Stjepan: *‘Game of Thrones’ to ‘Spider-Man’: Why Big TV and Film Productions Shoot in Eastern Europe*. The Hollywood Reporter, 2019. <https://www.hollywoodreporter.com/lists/big-tv-film-productions-shoot-eastern-europe-1210700>
- JANOVICS Jenő: *A Hunyadi téri színház*. Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság Komp-Press Kiadó, 2001.
- KOLLARIK Tamás – TAKÓ Sándor: *Film financing and audiovisual policy in Hungary after the accession to the European Union*. Hungarian Yearbook of International Law and European Law, Eleven International Publishing, 2017.
- KOLLARIK Tamás – VINCZE Zsuzsanna: *Az állami felelősségvállalás, avagy a magyar állam lehetőségei és szerepe az audiovizuális művészet támogatásában = Az alkotás szabadsága és a szerzői jog metszéspontjai*. Szerk. CSEPORÁN Zsolt, Magyar Művészeti Akadémia Művészelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2016.
- Magyar Média Mecenatúra Program – *Egyre több értékes filmalkotás*. http://nmhh.hu/cikk/187248/Magyar_Media_Mecenatura_Program_Egyre_tobb_ertekes_filmalkotas
- MNF: *Magyarországnak megéri hollywoodi produkcioikat az országba csábítani*. <http://mnf.hu/hu/filmipar/magyarorszag-nak-megeri-hollywoodi-produkcioikat-az-oroszagba-csabitani>
- MOLNÁR Alexandra: *A film mint áru és műalkotás*. Bp., Studia Collegii de Tephano Bibó Nominati, Bibó István Szakkollégium, 2001.
- NEMESKÜRTY István: *A képpé varázsolt idő*. Bp., Magvető, 1984.

- NEMESKÜRTY István: *Nemeskürtý István Füveskönyve*. Bp., Szabad Tér, 2010.
- Orientax: *110 milliárd forintból készültek filmek Magyarországon 2018-ban*. <http://mnf.hu/hu/filmipar/1101-milliard-forintbol-keszultek-filmek-magyarorszagon-2018-ban>
- PETŐ Kata – TAKÓ Sándor: *A közvetett film támogatás tagállami mintái = Mozgóképek és paragrafusok. A filmgyártás intézményi és szabályozási kérdései*. Fundamenta Profunda 10. Szerk. KOLLARIK Tamás – VARGA Balázs, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2018.
- RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Bp., Sík Kiadó, 1997, 144–184.
- TAKÓ Sándor: *A filmforgalmazás magánjogi kérdései = In Medias Res*, 2018, 2. sz., 309.
- THOMPSON, Kristin – BORDWELL, David: *A film története*. Szerk. KOVÁCS András Bálint, ford. MÓDOS Magdolna. Bp., Új Palatinus Könyvesház, 2007.

JOGSZABÁLYJEGYZÉK

2004. évi II. törvény a mozgóképről.
2011. évi CLXIX. törvény a mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény módosításáról.
2018. évi CXII. törvény filmalkotások készítésével és terjesztésével kapcsolatos egyes törvények módosításáról.
- A m. kir. minisztériumnak 4.963/1925. M. E. számú rendelete a magyar filmgyártás fejlesztéséről.
- A m. kir. minisztérium 1925. évi 6.292. M. E. számú rendelete a magyar filmgyártás fejlesztéséről szóló kormányrendelet végrehajtásáról.

JEGYZETEK

- 1 Jelen tanulmány Kollarik Tamás *A művészet közege* című művészetelméleti és jogi konferencián 2019. március 12-én elhangzott előadásának írott változata. Az előadás logikai felépítését, törzsszövegét a szerző korábbi válogatott tudományos művei adják, amely forrásanyagok a tanulmányban feltüntetésre kerültek. A tanulmány és annak bizonyos szakaszai Kollarik Tamás művészet-tudományi doktori kutatásának része, és dolgozatában is szerepel, címe: *Az állami felelősségvállalás keretei és lehetőségei a kortárs magyar audiovizuális művészet és kultúra támogatásában. A Magyar Média Mecenatúra program. Deák Kristóf Mindenki című filmjének útja, az ötlettől az Oscar-díjig*.
- 2 KOLLARIK Tamás – TAKÓ Sándor: *Film financing and audiovisual policy in Hungary after the accession to the European Union*. Hungarian Yearbook of International Law and European Law, Eleven International Publishing, 2017, 305.
- 3 THOMPSON, Kristin – BORDWELL, David: *A film története*. Szerk. KOVÁCS András Bálint, ford. MÓDOS Magdolna, Bp., Új Palatinus Könyvesház, 2007, 56.
- 4 TAKÓ Sándor: *A filmforgalmazás magánjogi kérdései = In Medias Res*, 2018, 2. sz., 309.
- 5 HEVESY Iván – DÉVAI Béla: *A film kullisszatitkai*. Bp., 1928, 108–128. <http://epa.oszk.hu/00300/00336/00007/devai.htm>
- 6 BÍRÓ Yvette: *A hetedik művészet*. Bp., Osiris, 2001. BÍRÓ Yvette – CANUDO, Riccio 1911-ben megjelent *The Birth of the Sixth Art* című művében leírtak nyomán – fogalmazta meg a szóhasználatában „nagykorúvá” lett film megújuló nyelvének, drámai szerkezetének adottságait s helyét a művészetek Parthenonjában, ahol a zene, a tánc, a festészet, a szobrászat, az építészet és a költészet mellé „csatlakozott” a film hetedikként. A művészeti ágak csoportosításánál ugyanakkor ki kell hangsúlyozni, hogy nem létezik egységes, általánosan elfogadott kategóriarendszer, csak tendenciákról, csoportosítási szempontokról beszélhetünk, mint amilyen például a formai, technikai vagy funkció szerinti, illetve térbeli vagy időbeli kategorizálás is.
- 7 PETŐ Kata – TAKÓ Sándor: *A közvetett film támogatás tagállami mintái = Mozgóképek és paragrafusok. A filmgyártás intézményi és szabályozási kérdései*. Fundamenta Profunda 10. Szerk. KOLLARIK Tamás – VARGA Balázs, Bp., Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2018, 201.
- 8 MOLNÁR Alexandra: *A film mint áru és műalkotás*. Bp., Studia Collegii de Tephano Bibó Nominati, Bibó István Szakkollégium, 2001, 352.
- 9 NEMESKÜRTY István: *A képpé varázsolt idő*. Bp., Magvető, 1984, 113–114.
- 10 JANOVICS Jenő: *A Hunyadi téri színház*. Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság Komp-Press Kiadó, 2001, 247.
- 11 BALOGH Gyöngyi – ZÁGONI Bálint (szerk.): *A kolozsvári filmgyártás képes története 1913-tól 1920-ig*. Kolozsvár, Filmtett Egyesület, 2009.

- 12 NEMESKÜRTY István: *Nemeskürty István Fűveskönyve*. Bp., Szabad Tér, 2010, 211.
- 13 A m. kir. minisztérium 4.963/1925. M. E. számú 29 rendelete a magyar filmgyártás fejlesztéséről.
- 14 A m. kir. minisztérium 1925. évi 6.292. M. E. számú rendelete a magyar filmgyártás fejlesztéséről szóló kormányrendelet végrehajtásáról.
- 15 RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Bp., Sík Kiadó, 1997, 144–184.
- 16 KOLLARIK Tamás – VINCZE Zsuzsanna: *Az állami felelősségvállalás, avagy a magyar állam lehetőségei és szerepe az audiovizuális művészet támogatásában = Az alkotás szabadsága és a szerzői jog metszéspontjai*. Szerk. CSEPORÁN Zsolt, Magyar Művészeti Akadémia Művészelméleti és Módszertani Kutatóintézet, 2016, 65.
- 17 Uo.
- 18 A bizottság közleménye a filmművészeti és más audovizuális alkotásokkal kapcsolatos bizonyos jogi szempontokról szóló, 2001. szeptember 26-i bizottsági közlemény (filmművészeti közlemény) állami támogatásokra vonatkozó értékelési kritériumairól.
- 19 A továbbiakban: filmtörvény.
- 20 A filmtörvény preambuluma.
- 21 KOLLARIK–VINCZE: *i. m.* (2016), 67.
- 22 2011. évi CLXIX. törvény a mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény módosításáról.
- 23 2011. évi CLXIX. törvény a mozgóképről szóló 2004. évi II. törvény módosításáról.
- 24 Filmtörvény, 9/A. §.
- 25 A Magyar Nemzeti Filmalap honlapján található éves beszámolók összesítése alapján.
- 26 <http://mecenatura.mediatanacs.hu/cikk/19>
- 27 *Magyar Média Mecenatura Program – Egyre több értékes filmalkotás*. http://nmhh.hu/cikk/187248/Magyar_Media_Mecenatura_Program_Egyre_tobb_ertekes_filmalkotas
- 28 5. *Magyar Filmhét katalógus* (szerk. Gurugi Ágnes), Bp., 2019, 2. https://issuu.com/magyarfilmhet/docs/fhet19_katalogus_vegleges2
- 29 HUNDIC, Stjepan: *Game of Thrones' to, Spider-Man': Why Big TV and Film Productions Shoot in Eastern Europe*. The Hollywood Reporter, 2019. <https://www.hollywoodreporter.com/lists/big-tv-film-productions-shoot-eastern-europe-1210700>
- 30 A fejezet a Magyar Nemzeti Filmalap honlapján elérhető Orientax adótanácsadó cég elemzésének felhasználásával készült.
- 31 <http://mnf.hu/hu/filmipar/1101-milliard-forintbol-keszultek-filmek-magyarorszagon-2018-ban>
- 32 European Audiovisual Observatory: New report on the impact of fiscal incentive schemes on the production of film and audiovisual works in Europe, Strasbourg, 6.2.2015.
- 33 Uo.
- 34 <http://mnf.hu/hu/filmipar/magyarorszagnak-megeri-hollywoodi-produkciokat-az-orszagba-csabitani>
- 35 Uo.
- 36 Uo.
- 37 Orientax: *Filmtámogatás – 30%-ra emelkedik a filmes adókedvezmény!* <https://orientax.hu/hir/filmtamogat-as-30-ra-emelkedik-a-filmes-adokedvezmeny/>
- 38 2018. évi CXII. törvény filmalkotások készítésével és terjesztésével kapcsolatos egyes törvények módosításáról. <https://mko.gy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800112.TV>
- 39 <https://www.parlament.hu/irom41/03376/03376.pdf>
- 40 2018. évi CXII. törvény filmalkotások készítésével és terjesztésével kapcsolatos egyes törvények módosításáról. <https://mko.gy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800112.TV>

A papír tere

Az építészeti kiállítás mediális lehetőségeiről

Jelen tanulmány első részében megkísérlem felállítani az építészeti kiállítás tipológiáját. Ennek érdekében négy erős állítást fogalmazok meg.

(i) Az építészeti kiállítás műfaja rengeteg átmenettel, de viszonylag későn, a tizenkilencedik század folyamán alakul ki, elválasztva egymástól a kiállítások előtti, illetve a kiállítások utáni építészet korszakát. E korszakváltás azonban nem rögtön és nem azonnal változtatja meg az építészettel való találkozás addigi hagyományát (az építészet irányából: a reprezentáció stratégiáját). Ebben a hagyományban evidenciaként, a maga konkrét dologiságában találkoznak a látogatók az építészettel gyakran olyan kiállításokon is, amelyeket elsősorban nem építészetinek, viszont kifejezetten a nagyközönségnek szántak, ezért ezt a hagyományt az építészeti evidencia hagyományának nevezem.

(ii) Az építészeti kiállítás műfaján belül a két világháború között a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusain (CIAM – Congres Internationaux d’Architecture Moderne) jelenik meg a modernista kiállítások melléktradíciója, amelyben az építészeti preparátumok segítségével szakmai kérdéseket bemutatva szólnak a szakközönséghez, szinte kizárólag a múzeum vagy a galéria falain belül. Ebben a hagyományban absztrakt közvetítők segítségével találkozik a nagyközönség az építészettel, ezért ezt a hagyományt az építészeti preparátumok hagyományának nevezem.

(iii) Noha a főhagyomány gerincét az építészet evidenciája képezi, így az építészet logi reprezentációja nem csak építészeti kiállításokon valósulhat meg, addig ennek ikeralakzataként az 1960-as évekkel – az építészet radikális műfaji expanziójával összhangban – megszerveződnek az építészeti eszközökkel installált nem építészeti kiállítások is.

(iv) A huszadik század végére az építészeti evidencia hagyománya hívja talányos játékba a preparátumok mellékanyagát, amikor a múzeum tereit elfoglalva olyan önálló közeget alkot, amelyben nem az installáció tárgya, hanem önmaga válik egyszeri és megismételhetetlen evidenciává a rendelkezésre álló terek ürügyén, lehetőséget adva arra, hogy a nem is feltétlenül építészeti eszközökkel berendezett, de építészeti tapasztalatként felfogott kiállítótér inkorporálhassa az építészeti tudásátadáshoz elengedhetetlenül szükséges preparátumokat.

Nem vélem azt, hogy ebben a tanulmányban képes lennék receptet adni egy jó építészeti kiállítás komponálásához, hisz az alapkérdés a látszólag egyszerűnek tűnő alapképlet ellenére változatlan: miképp lehet az építészeti kiállítás kontextusában építészeti eszközök segítségével építészeti tudást bemutatni és átadni úgy, hogy az élő és önazonos építészeti kiállítóteret, az utca, a város és a ház tereit voltaképp folyamatosan éljük. A tanulmány második felében ugyanakkor a fenti kérdésre adott lehetséges válaszként mutatom be azt az installációt, amelyet Ferencz Marcel kurátórsággal 2010-ben a Velencei Biennále magyar pavilonjába terveztünk. Az installáció szövegszerű újjáépítése az első részben rögzített tézisek ellenőrzését szolgálja.

(Két hagyomány) Az építészet és hordozóközegeinek egymásrautaltsági története jellemzően két fejezetre oszlik. A XIX. század végére egymástól világosan elkülönülő történetszakasz első fejezetét az építészet(i) közegek) monomediális modelljével jellemezhetjük. Ebben a történetszakaszban az építészet nyilvánvalósága és kikezdetlen monomediálitása határozza meg a művészeti ág kapcsán szerveződött diskurzusokat.

A történetszakasz második fejezetében e modell mellé mintegy száz év leforgása alatt, a huszadik század közepétől szerveződik egy, az építészettel kapcsolatos másik tudásalakzat, amelyet az építészet(i) közegek) polimediális modelljeként azonosíthatunk.

Ehhez a korszakváltáshoz illeszkedik némi időinterferációval egy másik paradigmaváltás, amelynek során többé-kevésbé világos, bár átmenetes határ mentén válik el egymástól az építészeti kiállítás előtti és építészeti kiállítás utáni építészeti korszaka. A két korszakot összeköti egy főhagyomány, amelyben a ház evidencia, az építészettel kapcsolatos tudás kizárólagos hordozója; elválasztja azonban egy mellék hagyomány, amelyben viszont felértékelődnek a preparátumok – a nyomtatott, kiállított, írott, rajzolt, alkalmi és papír-építészeti – tudásgeneráló potenciálja. Az evidencia fő- és a preparátumok mellék hagyományai – bizonyos megszorításokkal – úgyszintén jellemezhető a közegeket leíró mono- és polimediális modellekkel. Mint látni fogjuk, egy viszonylag rövid időszakban, 1930 és 1960 között a modellek és a hagyományok viszont nem hozhatók átfedésbe egymással: az építészettel kapcsolatos gondolkodás változatlanul a monomediális modellel írható le, ám a modern építészet kiállításai már a preparátumok hagyományai szerint szerveződik.

(Két modell) Az építészeti evidencia domináns hagyományában az építészet és közegei kapcsolata leginkább egy hagyománnyal modellezhető, mely modellben a „ház” által kijelölt közepet rétegekként veszik körbe az egyéb médiumok. A preparátumok hagyományában azonban megváltozik az építészettel kapcsolatos ismeretek alakzata. Amennyiben az építészet a tudás egy speciális formája, továbbá engedjük kilépni abból a monomediálisból, amelyben e tudás egyetlen és kizárólagos hordozója a ház, akkor a közegek egymásba fonódó, egymást is erősítő rendszerre bukkanunk. Ez a mező leginkább rizomatikus médiumhalmazként társul a házhoz: utóbbival egyenrangú elemek összességéként értelmezi és konstituálja, magyarázza és termeli az építészeti, amely ezzel nem pusztán része lesz saját közegének, hanem műfaji határait hirtelen és radikálisan kiterjesztve a „minden építészet” holleini fordulatával azonosítható is azzal. Az építészeti evidencia hagyományában épp ellenkezőleg: házra tapadó, ahhoz csatlakozó és azt problematizáló rétegszisztem, vagyis az értekezés (Vitruvius), a rajz (Villard de Honnecourt), a modell (rezenszansz), a perspektíva (Brunelleschi), de leginkább a diagram (Le Corbusier) és a digitális technikai kép olyan hierarchikus rendszerként látatja az építészeti, amelyek origója változatlanul és megkérdőjelezhetetlenül a ház. Ebben a rendszerben jól elkülönül a „lényeg” adó – jelentsen ez bármit is – középpont köré szerveződő hártáktól egy olyan hierarchikus konstrukciót alakítva, amelyben a ház az idea kizárólagos forrása és megtestesítője. Ezen rétegsor legkülső eleme a beszéd (írás, szöveg): ennek viszonyát a házhoz mi sem írja le jobban az evidencia hagyományában, mint Mies van der Rohe dorgálása: „építs, ne beszélj!”¹, amely kissé módosult imperatívusként („egy építész nem beszél, hanem rajzol”) a közelmúltig meghatározta az építészeti oktatást is. Az építészeti evidencia hagyományában tehát szükségképp válik el egymástól az építészet és ami nem az, pontos határvonalakat vonva a dolog és az azt rétegeként körbevevő közegszisztem között.

A preparátumok mellék hagyományai a fentiekkel ellentétben szükségképp helyezi percpionális fénytörésbe az építészeti. Ennek során egy olyan, tértesti jellemzőkkel is leírható mező alakul az építészet ürügyén, amelyben a közeg azonossá válik a közvetítővel és létrehozza a dolog – vagyis az építészet – faktualitását vesztett szimulakrumát, eredet nélküli másolatát, egyben képessé is válva arra, hogy a házzal becsereélhető, azt helyettesítő preparátumelemeit a „házzal” azonos relevanciával szerepeltesse a kiállításokon. Míg korábban a „ház” a kizárólagos hordozó, a preparátumok hagyományában

már azzal egyenrangú médiumként jelenik meg a teória, a kép, a kiállítás, az építészeti sajtó, a nyomtatott és írott építészet. A ház pusztán egy, de nem kizárólagos tudáshordozó: éppoly revelatív felismerések forrása lehet a fotográfia, mint pusztán papíron megjelenő építészetek.

(Preparátumok) A fenn bemutatott jelentőségdiszperzió folyamata leginkább a technikai kép státusza kapcsán követhető nyomon. Az építészeti fotográfiát szinte létjogosultságában tagadja még alig száz évvel ezelőtt Adolf Loos, aki az építészeti kép érvényességét felfüggesztve inkább önmaga vezetett bemutatókat a saját házaiba, semmint bízna a fotográfia képviselői erejében.² A Loos-féle vélekedés bizonyos elemei annak ellenére megtalálhatók napjainkban, hogy az azóta eltelt évszázadban lezajlott a kultúra képi fordulata, a digitális eszközök dominanciája okán a kép megkerülhetetlen hordozó, adott esetben nemhogy az építészeti idea, de a megvalósulás egyetlen bizonyítéka, tárgyi manifesztációja is lett. Mindezek ellenére nyilatkozik Wolf D. Prix a Coop Himmelb(l)autól is még mindig az építészeti kép stupid pornográfiájáról³, illetve képviseli a loosiánus álláspontot Herman Czech, aki honfitársához hasonlatos intranzigenciával utasítja el például az építészeti skicc – mint az idea egy lehetséges megjelenési formájának – bárminő autonómiáját is.⁴ Mindeközben képek hiányában rendkívül problémás lenne az építészeti tudás átadása, az építészettörténet oktatása, nem lehet nem figyelembe venni azon építészeti alkotások számát, amelyek egyetlen és kizárólagos megjelenése a kép, és fordítva: a kattintás hiányában művek pusztán létezőről, azok mibenlétéről még csak tudomásunk sem lehetne.

A kép és az építészet első látványos kézfogójára a modern építészet és a műszaki fotográfia találkozásakor kerül sor⁵, mivel a modernizmus tárgyiassága jól illeszkedett a képek ugyancsak sachlich szűkszavúságához. Lucien Hervé és Le Corbusier együttműködése⁶ azonban szintet lépett kép és ház viszonyában. Felszabadítva a fotót a dokumentatív elvárások alól, Hervé olyan képrekművekkel jelentkezett, amelyekben az utómunkálatok – vágás és retusálás – segítségével a képek új, önálló valóságokat rendeltek a házak realitása mellé.

Hasonló fordulat zajlott le az építészeti rajz és skicc kapcsán, amelyek éppúgy felértékelődtek grafikaként, mint ahogy váltak neoplatonikus fordulattal – Hermann Czech méltatlan-kodása ellenére – az idea originálisnak tekintett hordozóivá. A témában megjelent albumok, összeállítások nagy száma, az építészeti rajzot egyre inkább a saját műfaji törvényszerűségei felől megérteni kívánó díjak rendszere egyszerre árulkodtak az építészet mint olyan műfaji tágulásáról és a tudás diszperziójáról. Az építészet ürügyén kialakult és a modernizmus belső kritikáival, majd háttérbeszorulásával egyre megkerülhetlenebb rizomatikus közegmező, tehát a mediális bővülés logikus eredménye. Ebben a közegrendszerben ráadásul értelmezhető kísérlet az építészeti technikai kép ikonográfiájáról beszélni, hiszen a kép emancipációjával szükségképp megjelennek az egyes alkotókra jellemző sajátosságok, míg ilyesmiről egy „nullaötös” csótollal megrajzolt terv, tussal-vonalzóval szerkesztett perspektíva esetében nincs, nem lehet szó. Az ötvenes évek végéig a pauszon kihúzott tervek grafikai azonossága, egyenszilárdsága azok teleologikus-tranzitorikus jellegéről árulkodtak, és azok pusztán megkerülhetetlen stációk voltak a ház létrejöttéhez vezető úton.

Az huszadik század vége hasonló változást hozott a modellek tekintetében, amelyek kapcsán ugyan lehet már önálló státuszról beszélni, kérdéses azonban ezen tárgyak csoportosíthatósága. Frank Gehry, a Coop Himmelb(l)au, a Herzog & de Meuron vagy Peter Zumthor modelljei új építészetcsinálási stratégiák eredményei, a teoretikusok – a témában megjelent könyvek⁷ és a kiállítások ellenére – azonban még nem álltak elő olyan meggyőző értelmezési kerettel, amely az ikonográfiához hasonlóan segítené e hatalmas tárgyuni-verzum interpretációját. Noha az első ötletek rögzítése szempontjából a munkamodellkezés, de még a digitális prototípusgyártás is a skicceléshez hasonló funkciót tölt be, hatalmas a

különbség a végeredmény hatását illetően. Míg a skicc antropológiai eredete megkerülhetetlen, sőt egyre biztatóbb kutatási terület azt a testérzetek függvényeként vizsgálni, esetleg a kéz által vezetett, meditatív flow-élményhez kötni, a modellezés eszköz- és gyártmánykötöttsége elmossa azokat a nyilvánvaló fenomenológiai különbségeket, amelyek azért szembe ötlők egy-egy vonal meghúzásával.

Még komolyabb kihívásokat támasztanak a digitális képek, az építészeti látványtervek. Ezek jelenvalósága ráadásul nem pusztán megkerülhetetlen, hanem elválaszthatatlan az Instagramon, a Facebookon és a filmekben született képek és azok vizsgálata nélkül.⁸ A filterek által létrehozott alternatív képreálítások ugyanis oda-vissza hatnak az építészeti és egyéb digitális ábrázolatokra: a kompozíciók tonalitása, telítettsége vagy kromalitása túllép már a műfaji autonómia problémáján. A közösségi képmegosztókon megjelenő reprezentációk fő kérdése már nem a valóság vagy a realitás, hanem a kreatív poézis, amelynek eredményeként lehetségessé válik a hihetetlen, nosztalgikus „ott lenni vágyást” korbácsolva a nézőben. Már rég túl vagyunk azon, hogy spektakulummá vált a világ: az élmény utáni vágyakozás lett a kép legfontosabb vonzereje, függetlenül attól, hogy azt egy influenszer kattintotta egy pipacsmezőn, netán egy CAD Monkey generálta Cinema 3D-ben.

(A kiállítás) Az építészet – fentiekben vázlatosan esetelt – műfaji expanziója alakította a múlt század hatvanas éveire az építészeti kiállítást is a monomediális középpontú, rétegszerűn felépülő közegrendszer egy lehetséges hártájából a teóriával, a rajzzal és a képpel egyenrangú műfaji összetevővé.

A kiállítás efféle, tehát az építészet koordinátarendszerén belüli elmozdulása – ha úgy tesszük közegeváltása, vagy másképp: státuszemelkedése – összefonódott egy belső, a kiállítás működési gyakorlatát is érintő változással. Ennek során a tizenkilencedik század végéig szinte kizárólagosan a maga anyagi valóságában megjelen(itód)ő ház a két világháború közötti időszakról preparátumok segítségével jelent meg a kiállítóterekben, amely nem érintette az építészettel kapcsolatos gondolkodás alakzatát, vagyis a polimediális modell dominanciáját. A múlt század hatvanas éveit az építészeti eszközökkel komponált nem építészeti kiállítások elterjedését mutatják, majd az építészet „leglényegét” visszacsempészve a nyolcvanas évektől szervezett kiállítások bizonyos térszituációk alakításával, rendkívül erős idézetek segítségével, egyfajta az alternatív építészeti jelenléttel kezdenek is saját tárgyukra utalni. Tömörebben: közegének egyes elemeit hadra fogva ezek a kiállítások leginkább a térfoglalás eszközével, valamiféle építészeti otlévlőséggel enyhítették a ház szükségszerű „nem jelenlévőségét”. Ahogy az építészet és közegei kapcsolatának története leírható a monomediális és a polimediális modellekkel, úgy némi időbeni elcsúszással a kiállítások történetén belül is megjelennek az építészeti evidenciák és preparátumok fő-, illetve mellékanyagományai.

Az 1851-es londoni világkiállításon Gottfried Semper még eredetiben látja a „primitív” kunyhót, 1914-ben Kölnben még házakat építenek a Deutsche Werkbund kiállítására, így ezek a példák nagy biztonsággal sorolhatók az építészeti evidencia főhagyományához. Amikor azonban 1928-ban La Sarrazban megszervezik az első CIAM-ot, vagyis a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusát, azzal szükségképp felértékelődnek azok a preparátumok, amelyek segítségével a dolog a tanácskozások helyszínére vihető. Azzal ráadásul, hogy Le Corbusier a várost teszi a modern építészet legmagasztosabb és legfontosabb terepévé, egyben annak bemutatathatóságát lehetővé tévő technikai kép is csaknem kizárólagossá válik. A reprezentáció egyetlen lehetséges eszközeként segítségül hívott terv és fotográfia alternatívamentessége csaknem értelmezhetetlen, ezoterikus nyelven megszólaló szakkiállítások sorozatát indítja el és ezzel megteremt az építészeti preparátumok mellékanyagományát. Az építészeti preparátumok természetes közege ugyanis a szakkiállítás – Werner Hofmann

szavaival – desztillált látszatvilága, ekként mint institúció feltételezi a valóság – jelentsen ez ismételten bármit is – bizonyos mértékű redukcióját. A léptékhelyes – az egyes építészeti megjelenítések esetében ez a redukció – a dolog érintetlenül hagyásával a térbeli kontextusra vonatkozik, a CIAM-alkalmakon pedig már mindenre.

Ahogy erről már szó volt: az evidencia fő- és a preparátumok mellék hagyományára – bizonyos megszorításokkal – jellemezhető a közegeket leíró mono- és polimediális modellekkel. Csábító lenne még szorosabban összekötni a két hagyományt és a két közeg-modellt: a főhagyománynak ugyanis természetszerűen része az építészet monomediális középpontja körül rétegszerűen felépülő alakzat, és annak színeváltozását nagyban fogja segíteni a rizomatikus modell, ám ezek kapcsolata inkább mátrixszerű, semmit kizárólagos. Ugyanis épp a CIAM-korszakban nem hozhatók átfedésbe a modellek és a hagyományok: 1930 és 1960 között az építészettel kapcsolatos gondolkodás fokozatosan változatlanul a főhagyomány szerint szerveződik, ám a modern építészet kiállításai már a preparátumok hagyományára alakul.

(A város mint múzeum) Noha az építészeti kiállítás viszonylag későn alakul ki, ez természetesen nem jelenti azt, hogy az építészet preinstallatív korszakában ne viszonyultak volna úgy az egyes alkotásokhoz, mintha azok múzeumban lettek volna, igazolva mintegy az építészeti evidenciák főhagyományát. Csakhogy ez a múzeum – vagy kiállítóterem – a városi tér volt, falai az utcák, mennyezete pedig az ég. Noha nem álltak a rendelkezésre a mai értelemben vett galériák, Kunstkammerek, de studiók sem, az építészeti remekművekkel kapcsolatos viszonyulás idejekorán megelőzte az áhítatot, amely a későbbiekben a műalkotással történő múzeumi találkozás során jelentkezett. Amennyiben az ókori világ hét csodáját nem valamiféle – helyüitt megengedhető anakronizmussal – spektakulummént, tömegeket vonzó látványosságként határozzuk meg, hanem rendszerként, pontosabban egy bizonyos struktúra elemeként tekintjük, akkor belátható, hogy az alakzat, amelybe az iránta mutatott lelkesedés, a csodák láttán érzett elragadtatás illeszkedik, az könnyen átfedésbe hozható azzal a katarzissal, azzal a Tempel der Kunstban érzett megrendüléssel, totalitásélménnyel, beteljesülésszerűséggel, amelynek rendszerét Goethe és Lessing dolgozzák ki az esztétikai koncepcióikban.

A hét csoda láttán érzett devóció egy korábban meg nem nevezett tartalmi középpont, egyfajta érzelmi-érzékelési szingularitás körül szerveződik, amelynek helyét a műalkotás modern koncepciója, annak beteljesedéseként pedig a Bryan O’Doherty⁹ által kidolgozott fehér kubus elképzelése jelöli ki. Hasonló alakzat sejlik fel az ókori és korakeresztény-kori szerzők útleírásaiban. Ha Pauszaniaszt¹⁰ nem is tartják különösebben tehetséges szerzőnek, egyetértés mutatkozik abban, hogy munkájával használható útikönyvet kíván olvasója kezébe adni. A választás aktusa, a régi, vallásos funkciók iránti vonzódása, az építészeti alkotásokról készített lajstromszerű leírása ihletettnek ugyan nem nevezhető, de megelőlegez egy saját tárgyával egy viszonyt, mely viszony a múzeum falai között teljeseedik majd ki.

Hasonló kötelékek mentén szerveződik a Grand Tour ugyancsak rendszerre, amelynek során a XVII. századdal kezdve a felsőbb osztálybéli európai, jellemzően angol ifjak járják végig az itáliai és a görög antikvitás emlékeit. A szekularizált formát öltő, ám a művészet vallásos imádata által működtetett világi zarándoklat célja a klasszicizmussal ismét a figyelem középpontjába kerülő antik és reneszánsz örökség, amelynek megtekintése – élvezete, használata – önazonos térbeli és materiális keretek között történt akár a város, akár a táj múzeumszerű terétől övezve. Goethe a strassbourgi Münszter¹¹ láttán hasonló evidenciaként tekint a katedrális megismételhetetlen ingéniúrára. Goethe illuminációja, elragadtatása ugyancsak előfeltételez valamiféle múzeumot, amely ez esetben

a városi térrel, a környezettel azonosítódik. Miközben a város nem múzeum, a tér pedig nem egy fehér kocka, mégis ekként teteleződik például Róma barokk átalakításaikor is, amelynek során szisztematikusan kötötték össze sugárirányú utakkal a zarándoklatok állomásait. Miközben a módszer geometriailag éppúgy illeszkedett a reneszánsz egyiránypontos perspektívájához, mint a barokk végtelenbe nyitott dinamikájához, a kialakult interfész vagy tér voltaképp posztamens, amelyen az építészet kiemelkedő alkotásai kerülnek helyzetbe. Mindezt Giambattista Nolli várostérképe¹² is hangsúlyozza. Az 1748-as, meglepően pontos grafika máig ható tanulsága, hogy az alak- és háttérbrázolások egyértelműségével jelölte ki a zarándokok által bejárható és használható földszinteket és mosta ezzel össze az utcák és a belső terek határait. A Nolli által fehéren hagyott szabad terek különbségtétel nélkül jelölték az utcát és a Pantheont, a Piazza Navonát és a San Quattro alle Quirinalét, egyetlen bejárható térként tekintve a városra. Így vált a város tere azonossá a múzeum terével, mely térben egyugyanazon realitás pusztán kettő, grafikailag el nem különülő hófehér eleme a ház és az utca. A Nolli-térkép a városi és a háztér összemosásával az építészeti tér egyöntetűsége mellett szavaz, olyan aurát előfeltételezve a város-múzeum számára, mely aura a házműtárgyból eredve, ám azon túllépve kibogozhatatlanul összefonódik a város-múzeum belső terének, értsd: utcáinak aurájával.

Ezt az auratikus jelenlétet – az építészet mint műalkotás a város mint múzeum képzetét – jeleníti meg Peter Greenaway filmje, *Az építész hasa* (1987). Stourley Kracklite amerikai építész azért érkezik feleségével Rómába, hogy megtervezze Etienne-Louis Boullée emlékkiállítását. A film második jelenetében ünnepi vacsorán kívánnak olasz kollégái sikert a munkához, majd a film kilencedik percében a római Piazza della Rotondán a desszertjét elfogyasztó társaság felkerekedik asztalától, hogy az obeliszkkal díszített kút krepidómáján helyet foglalva, nézőként csodálják meg a háttérben álló Pantheont. Rövid laudáció után az alkalmi közönség lelkesült tapsba kezd: előadóművészeknek kijáró illuminációval, hangos bravózással ünnepli Agrippa, Domitianus és Hadrianus remekét.¹³ E gondolatfutam központi eleme az, hogy függetlenül attól, hogy milyen intézményrendszer alakul az építészet körül, művészeti emancipációjának éppen melyik stádiumában is jár, kiemelkedő alkotásaival való szembesülés és ennek hatása már előidézi a múzeum környezetét, így múzeumba vitele távolról sem annyira problémás, mint ahogy ez ma annak tűnik. Pontosabban az építészet de facto muzealizása pusztán léptékbeli és technikai kérdés: perceptív muzealizálása kezdődik az ókori világ hét csodájával és metaforikus-metonimikus muzealizálása fejeződik be Peter Greenaway filmjével.

(*Építészet a múzeumban*) Mint látható, az építészet preinstallatív korszakában a kiállítás művészeti intézménye nélkül is kialakulnak azok a viszonyrendszerek, amelyek emelkedettségükkel és érzelmi töltetükkel megelőlegezik a műalkotással való találkozás élményét. Ez a közvetlenség és autopszia a lassan megszerveződő jelenő művészeti akadémiákkal csak kismértékben sérül: a múzeumba vonulás és a kiállító művészek megjelenése az építészetet mérete és nehézsége okán részlegesen érinti. Az építészet lassú de facto muzealizációja ráadásul nem jelenti az építészeti evidencia hagyományának végét, és az építészeti kiállítás korszakát is pusztán csak bevezeti.

Sir John Soane karrierjének központi eleme, hogy részt vesz az 1768-ban alapított Royal Academy éves kiállításain, amelyeken 1772 és 1836 között mindössze ötször nem jelent meg. A Soane által kiállított tervek közül számos a briliáns illusztrátor, Sir Joseph Gandy munkája volt, aki 1830-ban romtájképként dolgozta fel a Bank of England épületét. Soane megjelenése a művészeti kiállításon kettős tanulsággal szolgál: bevonul lassan az építészet a kiállító-termekbe, de azt nem építészetként, hanem táblaképen megjelenő képzőművészetként teszi.

Miközben tehát rendkívül bizonytalan a határa annak, hogy hol is válik le a képzőművészeti kiállításokról az építészeti. Már az ókortól létezik valami, ami gyanúsán hasonlatos ahhoz, és evidenciaként utal rá Greenaway is. Nem terek és intéciók, hanem reakciók és viselkedések alakítják, amely viselkedések az építészeti utazások gyakorlatában is a múzeumi tárgyhoz hasonló esztétikai jószágként kezdenek viszonyulni az építészethez.

Miközben rendkívül sokáig várni kell az építészetiként megfogalmazott építészeti kiállítások megjelenésére, az építészet múzeumba vonulása, és ezzel az építészeti alkotás muzealizálható, akár műkereskedelemben is csatolható műtárggyá alakulása azért elkezdődik már a XIX. század elején. A Parthenón szoborcsoportját megvásárló Thomas Bruce Elgin előbb 1807 során állítja ki a gyűjteményét saját költségein egy erre a célra emelt épületben a Piccadilly és a Park Lane sarkán. Gyűjteményéről 1810-ben kezd tárgyalásokat a British Museummal, amely az 1816-as akvizíciót követően állandó kiállításába emeli annak darabjait. Természetesen némiképp manipulatív az általam idézett példa: a Propülaiaról, az Erechteionról és a Parthenónról – egyesek szerint mentett, mások szerint lopott épületelemek – különösen a kariatidákra gondolva – a saját területen még építészeti szegmensként működtek, ám múzeumba kerülésükkel szükségképp lezajló kontextusváltás már szoborként láttatta azokat. Azzal egyrészt, hogy a látogatók tekintete számára kényelmes magasságba helyezték azokat, figyelembe véve továbbá, hogy Londonban a még csak jelzésértékű sem villantották fel a szobrokat befogadó kereteket, a képszékből relief, a nőoszlopokból pedig figurális plasztika lett.

Míg Londonban késélre menő vitát lehet folytatni arról, hogy a nagykövet tette a legkorábbi örökségvédelmi akciók egyikeként több-e nettó vandalizmusnál, addig úgy a múzeum szerepe, mint az installált végeredményszempontjából komplexebb eredményekkel szolgál az Istár-kapu XIX. század végi bemutatása a berlini Pergamon Múzeumban. A döbbenetesen töredékes leletet beazonosíthatatlan törmelékhalomból, több évtizedes munkával rekonstruálták német régészek és művészettörténészek. A múzeumtér ebben az esetben a városléptékű együttes fogadására szolgált, hasonlóképp az ugyancsak pepecs munkával feltárt és Berlinbe mentett pergamoni Zeusz-oltárhoz, mely utóbbi esetében felvillantották az építészeti kontextust is.

(Műtárgykereskedelem) A múzeumba szállított építészet problémája természetesen veti fel a műtárgykereskedelem, az áthelyezhetőség és általában a térbeli viszonyrendszerek megváltozásának kérdéseit is, amelyek közül utóbbi egyrészt jóval megelőzi a múzeumok megjelenését, másfelől az építészeti evidencia főhagyományát erősítve múzeumként tekintett városi térben kezeli darabként egyes példáit. Caligula Kr. u. 37-ben Alexandriából szállítja el azt az obeliszket, amely 1586 óta – „eredeti” helyét elhagyva – a Szent Péter teret díszíti. Hasonlóképp vendégtárgy Napóleon obeliszkeje Párizsban, mint ahogy a Karoling reneszánsz csúcsmélikének számító aacheni palotakápolna oszlopai is bizonyíthatóan antik spóliumokként, a szerkezeti erőjüket tökéletes meg nem értésével kerültek jelenlegi a helyükre. A példákat még bizonyára lehetne sorolni, jóval ritkábban van precedens arra, hogy a térbeli kontextus megváltozásán túl a ház a műkereskedelemben is értelmezhető artefaktumként jelenjen meg. Ezt a komplex problémát veti fel a The Cloisters, amely négy franciaországi kolostoregyüttes – Saint-Michel-de-Cuxa, Saint-Guilhem-le-Désert, Trie-sur-Baïse és Bonnefont-en-Comminges – kerengőjéből, továbbá három kápolna összeépítéséből született. A vásárlást George Grey Barnard szobrászművész és műkereskedő intézte: az ügyletre 1934-ben került sor, a munkálatok – kövekre bontás, New Yorkba szállítás és újjáépítés – 1839-re érték véget. A The Cloisters példája nem mindennapi, de a skanzenek, táj- és etnográfiai múzeumok példájára gondolva nem is rendkívüli. Azzal azonban, hogy a műtárgyvé-

delmi szempontok még csak nem is kívánták elfedni a kereskedelmi szempontokat, radikális módosításra szorult az építészettel kapcsolatos két mítosz is. Az egyik mítosz az építészet helyhez kötöttsége, a másik pedig műtárgyként történő értékesíthetlensége. Az első a regionalista álláspont eredménye, a másik a funkcionalizmus következménye. A helyhez kötöttség mítosza abból az egyébként helyes tervezéseméleti képzetből eredt, hogy egy ház értékétől elválaszthatatlan a topografikus hitelesség, a „hely szellemének” megidézése, a klíma, a táj, a nap járásának figyelembevétele. Ezt a vélekedést azonban termékeny konfliktussal kezdi ki az az álláspont, amely a műalkotás „nagyságát” annak kontextusváltó képességével is igazolni látja. Hisz miért lenne kevésbé értékes Raffaello Sixtus madonnája, miért is veszített volna bármit is értékéből azáltal, hogy 1754-ből eredeti helyéről, a piacenzai San Sisto-templomból Drezdába szállították?

Míg a regionalizmus a helyhez fűződő kapcsolatot tekinti az épület értékének, így elképzelhetetlennek tartja, hogy komoly értékvesztés nélkül a ház elmozdítható lenne – és lássuk be, tényleg furán mutatna a Vizesesház az Atacama-sivatagban – a használhatóság vagy megfelelőség vitruviusi szempontjával szerveződő funkcionalizmus olyannyira személyre szabott használati rendre tervezi a tereit, hogy azok nemhogy a kontextust, de a tulajdonosváltást sem igazán élik túl. Tömörebben: a jó ház egy úri szobó által varrt öltönyként illik a mindennapi cselekvésekhez olyan használati kontextust teremtvé, amely rendkívül érzékeny bárminő változásra.

Amennyiben azonban a Raffello-mű – ezernyi példa egyikeként – az áthelyezéssel járó térbeli és használati váltás ellenére is „nagy” műalkotás maradt, az igazán „nagy” építészet is képes arra, hogy tompítsa a helyét és használatát érintő kihívásokat. Noha az architektúra esetében kevésbé – pontosabban az építészeti másolatokat tekintve másképp – kiélezett ez a kérdés, továbbá az építészeti tér inherens pszichológiai hatása okán csak korlátozottan lehet a műfajra olvasni Walter Benjamin auraelméletét, számtalan példa ismert arra, hogy úgy a megváltozott rendeltetések ellenére (Hamburger Bahnhof, Berlin), mint a környezet átalakulása után (Notre Dame, Párizs), úgy a radikális belsőépítészeti beavatkozások dacára (Szent Márton Bazilika, Pannonhalma), mint a kortárs bővítések mellett (Louvre-piramis) megmaradt valami az „eredeti nagyságból”, és ez igaz az olyan tragikus történetű házakra is, mint a budapesti Andrassy út 60. Utóbbi kihívása épp abban a radikális kontextusváltó képességben rejlett, amely alig pár évtizeddel a terror után cezúra nélkül engedte a bérpalotákhoz simulni a házat.

A The Cloisters rendkívül ritka, mégsem egyedi példa az építészeti műtárgykereskedelemre. Mies van der Rohe Farnsworth villáját 2003-ban bocsátotta árverésre a Sothebyn második tulajdonosa, Lord Palumbo. Az akkori árverés téje az volt, megmenthető-e eredeti helyén a Fox folyó partján álló, építéskor példa nélküli remekmű. Amennyiben a telket kinéző befektetőcsoport licitált volna többet a házra, azt lebontják és új helyszínrre költöztetik. Míg a Farnsworth-villát szétszedték volna, addig a Winton Guest House-ot, Frank Gehry pre-Bilbao korszakának egyik remekét tömegelemeire bontották és három platós kamionnal szállították új helyére, a Hudson folyó völgyébe, amikor 2008-ben dollárszázezrekért kelt el egy árverésen.

Míndez egy általánosabb gyakorlat részévé vált a londoni Hyde park mellett 2000 óta felépített Serpentine-pavilonok történetében. Az alkalmi, nyári adománygyűjtésre tervezett kerti építmények – egyébként egy rendkívül összetett művészeti koncepciótól – eleve azzal a szándékkal épültek, hogy azokat elárverezve biztosítsák a Serpentine Galéria tágabb költségvetését. Így került például Frank Gehry Serpentine-katapultja a Château La Coste szabadtéri építészeti múzeumába, vagy Toyo Ito teaháza a St Tropezra néző Hôtel Le Beauvallon kertjébe. Ha lassan is, de kialakult tehát az építészeti műtárgypiac, ami – akár úgy, hogy a szabad teret tekintette építészeti múzeumként, akár úgy, hogy a házat kezelte muzealizálható darabként – illeszkedett az építészeti evidencia

főhagyományához. Csak utalás szintjén: ebben a hagyományban természetesen kétségkívül határesetet képviselnek a léptékazonos kiállítások, illetve a hagyományt kívülről igazoló farce-ok: az építészeti utánzatok, a hamisítások és a plagizált tematikus parkok.

(A tudás forrása) Ahogy már erről esett szó, 1851-ben Gottfried Semper élőben láthatja a karib „primitív” kunyhót, amely – látszatvilág ide, látszatvilág oda – a maga tektonikai jelenlétével nagyon is alkalmas arra, hogy abból Semper a napjainkig ható elméletet vezessen le az építőművészet négy alapelemével négy alpmesterséget párhuzamba állítva.¹⁴ Azzal, hogy Semper az alépítményt, a tüzet, a szerkezetet és a felületkitöltő beburkolást tekinti az építészet négy alapelemének, egyben a négy ősmesterséget: a fazekasságot, a nehézföldmunkát, az ácsolást és a takácsmesterséget is körvonalazza. Rendkívül komplex, napjainkban a reneszánszát élő koncepció ez, amely attól függetlenül megszületett, hogy a szerző az eredeti kontextusából kiszakítva látta meg ezt a házat.

Nem ez az egyetlen példa arra, hogy a kiállítás látszatvilága valós tudásokkal és felismerésekkel gazdagítja az építészetet. Az 1867-es párizsi világkiállításon eredetiben épül fel a Sziámi Elefántpavilon, amely – a kínai és japán pavilonokkal együtt – az Európán végigsöpörő japonizmus és chinoise divathullám elindítója lesz. 1883-ban Chicagóban Frank Lloyd Wright élőben láthatja a Ho-o-dent – Főnix Palotát –, amelynek központi tere, a Tokonama meghatározó lesz az ifjú zseni építészeti térkonceptiójára, a pavilonban kiállított rajzok pedig gyökeresen alakítják át Wright grafikáját. Ezek a példák jelzik, hogy a temporalitástól és a térbeli kontextustól függetlenül a léptékazonos kiállítások a kiállítás tematikájától – ipari?, építészeti?, iparművészeti?, képzőművészeti? – függetlenül bírnak tudásgeneráló potenciállal, legitimálva ezzel az építészetet bemutató nem építészeti kiállítás műfaját. Mert arra, vagyis az építészeti kiállításra – ugyan nem sokáig, de – még várni kell. A nem építészeti kiállítások sorába illeszkednek a századelőn elinduló iparművészeti kiállítások pavilonjai – akár Peter Behrens 1904-es Torinói Iparművészeti Kiállításra készült, Német Pavilonjának összművészeti előcsarnokára, akár Maróti Géza 1909-ben a Giardiniban felépült Velencei Magyar Házára gondolva. Mindkét épület – de különösképp a Magyar Ház – úgy volt összeművészeti alkotás, hogy létrejöttek és térsorának metamúzeumává is vált egyben.

(Az építészeti kiállítás) Noha az építészeti kiállítások története tudommal még nincs feldolgozva, továbbá bizonytalan azok műfaji határa is, hisz az építészet – úgy is mint a képzőművészetek egy ága, úgy is mint a kultúra és a hagyomány egyfajta lenyomata, de úgy is mint a mindennapi élet kerete – már megjelenik a nem építészeti kiállításokon. Annyi bizton állítható, hogy a tizenkilencedik században zajlik le az a folyamat, amelyek végén önállóvá szerveződik az építészeti bemutató.

Ehelyütt nem vállalkozhatom arra, hogy ennek akárcsak fontosabb lépéseit rekonstruáljam, egy biztos: 1791-ben Londonban megalapítják az Architects' Clubot, amelynek példáját követve szerveződik meg a később kulcsszerepet játszó chicagói klub is. A Royal Academy éves kiállításain rendszeresen szerepelnek házak – festmények formájában –, 1886-ban pedig először rendeznek Bostonban építészeti kiállítást, igaz, a katalógus szerint még a Beaux Arts részeként.¹⁵ A szakirodalom szerint 1894-ben Chicagóban Frank Lloyd Wright installálja az első modern építészeti kiállítások egyikét a Chicago Architectural Sketch Clubban.¹⁶ Wright az építészeti evidencia főhagyományához illeszkedve mutatja be a munkáit úgy, hogy a rendelkezésére álló tereket a saját irodájaként rendezi be. Wright ezzel az eljárással nemcsak a „nem ott lévőség” problémáját oldja meg, hisz a házakat helyettesítő tervek és rajzok minden építésziroda konstitutív része, hanem sikerrel jeleníti meg az általa követett totális enteriőr ideáját, amikor a saját stúdiójaként

tekint a kiállítótérre. A Wright-kiállítás eredményeként olyan léptékazonos idézet jön létre, amely nem feltétlenül valóságghű, de a valóság akár olyan is lehetne. Ez a kiállítás változatlanul az építészeti evidenciák főhagyományához tartozik, ám megjelenik benne a preparátumok mellékanyagománya, amikor Wright rejtett rafinériával ugyan, de kénytelen helyzetbe hozni a házakat helyettesítő terveket, modelleket és egyéb litográfiákat. Wright bemutatkozása egy virágzó kiállításhagyományba illeszkedik, amely – Vass Johanna értő és pótolhatatlan kézírata szerint – üzleti alapon is inkorporálja az ipari, iparművészeti- és építészeti tárlatokat.¹⁷

Miközben lassan formát ölt az építészeti kiállítás műfaja – és ezzel egyre erősebb lesz az építészeti preparátumok hagyománya is –, ez nem érinti az építészeti evidenciák főhagyományát, magyarán az építészeti kiállítás megszerveződése nem jelent paradigmaváltást az építészeti tudást monomediálisként jellemző modell tekintetében. Változatlanul az evidencia főhagyományába illeszkednek a Deutsche Werkbund 1914-es kölni, illetve 1927-es stuttgarti Weissenhofsiedlung-megjelenései, amelyek – a kölni építményeket mára elbontották, a stuttgartiak nagy része még áll – időbeliségüktől függetlenül lettek a modern építészeti fordulópontjai. Mint ahogy változatlanul a főhagyományt erősíti a világiállítások napjainkig tartó sora is, amelyek majd' mindegyike – függetlenül attól, hogy nem építészeti szánták őket – rendkívül hatást gyakorolt az építészetre. Külön könyvet érdemelne a nemzetközi expókon felvonultatott építészeti mérföldkövek elemzése: Makovecz Imre sevillai pavilonja és az organikus építészeti, az oszakai Expo és a High Tech éppúgy építészettörténeti események, mint ahogy az 1925-ös párizsi Art Decóon megjelenő Melnyikov- és Corbusier-pavilonok, vagy ugyancsak Párizsban, 1936-ban egymásnak feszülő Borisz Jofán- és Albert Speer-házak is egyszerre példázák az építészettörténeti fordulatokat és a szimptomatikus egyidejűséget.

A huszadik század második felében egyszerre szerveződnek építészeti és nem építészeti kiállítások az evidencia főhagyománya szerint: kétségtelen tény, hogy ezek költségei, léptéke és száma elmarad az évi tucatnyi, világszinten is jelentős kiállítástól, amelyek már a preparátumok mellékanyagományaéhoz tartoznak. A főhagyományban azonban változatlanul a léptékazonos építészeti tárgy – leggyakrabban ház – a kiállítási tárgy, legyen szó akár a Berlieni Internationale Bauausstellungről, akár a sikertelenségbe fulladt Ordos-projektéről. Berlin és Kínában – akárcsak a két világháború között Kölnben és Stuttgartban – valós léptékű házak árulkodnak az építészeti mibenlétéről, a német főváros vállalása annyiban volt ambiciózusabb, hogy egész negyedeket tett építészeti kutatási laboratóriumává.

(Az építészeti önkéntelen múzeumai) Témánk szempontjából meg kell említenünk két példát, amelyek – voltaképp eredeti szándékuktól, tervezőik intenciója nélkül – lettek kiállítási és/vagy múzeumi tárgyak. Daniel Libeskind berlini Zsidó Múzeuma, illetve Frank Lloyd Wright Guggenheim Múzeuma (Bilbao) egyaránt azzal a szándékkal formálódott, hogy építészeti megjelenésük, térkonceptiójuk egyszerre váljon ama bizonyos benjaminiai aura megteremtőjévé és részesévé. A berlini és a bilbaói terek nem pusztán hártáyai, hanem alakítói, konstituálói is annak a közegnek, amelyet a kiállított darabok hiányában is múzeuminak érzünk. Míg Brian O'Doherty fehér kockája pusztán térbeli fehér zaj (Ganzfeld) a műtárgy hiányában, addig Libeskind Zsidó Múzeumának üres tere – az abban alakított, magyarrá nehezen fordítható hiánytét – metaforikus-metonymikus kapcsolatban áll a Berlinből eltűnt zsidók emlékével. Mindezt jól igazolja azt, hogy az épület a hivatalos múzeumkiállítás előtt megnyitott és pusztán illyenségével is hatalmas közönségsikert ért el. A szoborszerűség hatását, annak plasztikai potenciálját hitvallásszerűen hadra fogó Frank Gehry hasonló sikert ért el a Guggenheimben. Gehry

sikere azonban már túlzó: a belsők hitelesen váltak formai szempontból a műtárgy részévé, azonban a járható plasztikaként megjelenő enteriőrökben kisplasztikaként hatottak Richard Serra elementáris acélszalagjai. Akárhogy is: Libeskind és Gehry műve egy-egy – igaz, nem sokszor megismételhető – példa arra, amelyben a ház az építészet és/vagy művészet dichotómiájára egyetlen térbeli állítással reagál tökéletes exemplumot szolgáltatva a közeg építészeti evidenciáiként történő megjelenítésére. Programjukon kívül lett mindkét ház az építészet önkéntelen múzeuma.

(*A preparátumok hagyománya*) Az építészeti evidencia fenti, napjainkig tartó domináns hagyományán belüli alapvető változás Le Corbusier megjelenésével és a CIAM-okkal zajlik le. Az 1928-tól kezdve pár évenként megrendezett modern építészek nemzetközi kongresszusán megszólaló előadók és kiállítók szükségképp nyúlnak a preparátumokhoz annak érdekében, hogy érdemben vitathassák meg a szakmájukat ért legfontosabb kihívásokat. A CIAM-okon – egy világkiállítás költségvetésének hiányában – esély sincs arra, hogy hatalmas makettek szállítsanak a kiállítóterekbe. Amikor pedig a találkozók homlokterébe a lakhatás helyett a város problémája kerül,¹⁸ a helyettesítő médiumok még radikálisabb absztrahálására lesz szükség.

A folyamat csúcsa, egyben fordulópontja is a IV. CIAM. 1933. július 29-én futott ki Marseille kikötőjéből az S.S. Patris II nevű tengerjáró, fedélzetén a világ tizennyolc országából érkezett mintegy harminchárom küldöttséggel. Az építészek a IV. CIAM (Congres Internationaux d'Architecture Moderne – Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa) résztvevői voltak. A kongresszus több szempontból is mérföldkőnek bizonyul: úgy Le Corbusier karrierjében, mint az építészeknek szóló szakkiállítások történetében. Noha a városról értekeznek, az S.S. Patris II fedélzetén válik a város először pusztán a vonalak problémájává, amelynek megoldására a konkrét térbeli élmények, tapasztalatok és megfigyelések helyett nyúlnak a térképanalízisekhez és grafikai műveletssorokhoz, kanonizálva ezzel a preparátumok mellékanyagát.

A Le Corbusier által elvárt egységes formátumhoz szinte állandó kiállítási nyelv is társul, amikor Edoardo Persico és Marcello Nizzoli a Mostra dell'Aeronautica 1934-es milánói kiállításán a Salle delle Medaglie d'Oróban a padló és a mennyezet közé feszített ékelt fapóznákhoz rögzített keretinstallációval jelentkezett. Ez a rendszer rendkívül hosszú életűnek, maradandónak¹⁹ és különösen alkalmasnak bizonyult arra, hogy segítségével összehasonlító analíziseknek vessék alá az építészeti terveket. Nizzoliék egy lebegő – eltérő derivátumaival valóban a napjainkig megjelenő –, egységes méret szerint kialakított raszterkeretbe illesztették a repüléstörténeti kiállítás képeit. Az installáció hatása majdhogynem egy az egyben jelentkezett a Le Corbusier és az ASCORAL által a II. világháború után kidolgozott CIAM-rács ikonográfiáján.²⁰ A merev, grafikai Prokrusztész-ágyának bizonyuló rendszer célja sem pusztán rajzi szabatoság volt, hanem – Corbu saját diagramjaihoz hasonlatosan – olyan általános vizuális nyelv részeként jelentkezett, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ábrázolatról annak általános és kontextusmentes alkalmazhatóságát sugallják. Nemcsak az egyes városok problémái váltak az egységes kereteken keresztül összehasonlíthatóvá, összemérhetővé, hanem az azokra nyújtott megoldásaik univerzális alkalmazhatóságát is ígérték.

Míndez tökéletesen beleillett Le Corbusier személyes grafikai koncepciójába is: míg az általa készített 1914-es diagram a Dom-ino-házról csak lebeg a fehér papíron és független a tértől, hihetnénk, hogy éppúgy felépíthető egy hőmezőn, mint ahogy egy homok-sivatagban, addig Frank Lloyd Wright Bear Run-i házához például minimum kell egy vízesés. Le Corbusier ideáinak és a modern építészet tanainak univerzalizálhatósága tehát

köszönhető a grafikai nyelvezet és a preparátumok egységességének is. A modernista terv fehér alapon szerkesztett tusrajza, a környezetet és az anyagszerűséget elmosó hófehér makettek nemcsak hittek az általánosan alkalmazható megoldásokban, de sugallták is azokat, amelyek érvényét a tömegemberre tervezett utilitarista-funkcionalista-racionalista alaprajzok is hangsúlyozták. A tudás eme új, generalizált megjelenése indította útjára annak generalizált pertraktálását is, amely éppúgy illett Le Corbusier váteszi fellépéséhez, mint az építészeti kiállítás újonnan született, ikonoklaszta preparátumaihoz.

Mindezzel nemcsak, hogy megszerveződött a preparátumok mellék hagyománya, hanem megszületett az építészethez szóló építészeti kiállítás műfaja is, amelyen belül a kívülálló, a beavatatlanok számára ezoterikus műszaki rajz lett az építészeti kommunikáció franca lingua. A preparátumok mellék hagyománya szükségképp szorította ki azt a nagyközönséget a kiállítóteremből, amelyik változatlanul teret, hatást és enteriőrt akar látni. A modern építészet és kiállítás legnagyobb belső ellentmondása – egyben tragédiája is – az volt, hogy miközben mindenkihez próbált szólni és általában akarta az emberi életet jobbra tenni, ezt olyan nyelven és eszközökkel tette, amelyet senki sem kért, senki nem értett.

Az, hogy az építészeti preparátumként került kiállítótermekbe, meglehetősen csorbította élményszerűségét, de nem érintette sem a kiállítás tudásfelhalmozó és -generáló intézményét, sem pedig az építészettel kapcsolatos gondolkodási rend monomediális modelljét.

Az 1932-ben rendezett International Style a MoMA-ban kulcsfontosságúnak bizonyult a modernizmus amerikai elterjedéséhez, mint ahogy éppígy elválaszthatatlan volt a dekonstruktivizmus stílusátörésétől az ugyanott hasonló címmel rendezett kiállítás 1988-ban. A két tárlatot – a kurátor Philip Johnson személyén túl – az is összekötötte, hogy vállalásait kevésbé élményszerűn, mint inkább az építészeti preparátumok visszafogott eszközeivel: képekkel, rajzokkal és makettekkel teljesítették úgy, hogy a legcsekélyebb mértékben sem támaszkodtak a közönség interaktivitására. Jelen tanulmány számos nem építészeti kiállítást említett, amelyekben bizonyos házak az építészeti evidenciák főhagyományaként megjelenve váltak építészettörténeti határkövekké. Hasonlóképp számosak a preparátumok mellék hagyománya szerint szervezett építészeti kiállítások, amelyek a maguk absztrakt eszközeivel, de úgyszintén rendkívüli hatást gyakoroltak az építészet menetére.

(A hagyomány(ok) színeváltozása) Míg a XIX. század végén nem építészeti kiállításokon evidens módon lehetett az építészettel találkozni, addig a világháború után, különösen a modern mozgalmak kifulladásával, megjelennek azok az építészeti kiállítások, amelyek kevésbé a házzal, mint inkább a megélt világgal, a környezetvédelemmel foglalkoznak. Szimbolikus példája ennek Bernard Rudofsky 1964-es *Architecture without Architects*²¹ című összeállítása a MoMA-ban, amely az elemi építészeti példáin keresztül mutatott be olyan környezeteket, amelyek nagygesztusoktól mentesen, rendkívül egyszerű eszközökkel alakították az élet tereit, fájó kontrasztba állítva azokat a világháború utáni európai városrehabilitációk során kiürült közterekkel. A kiállítások environmentalista fordulata bizonytalanná tette, lehet-e ezeket építészetinek nevezni – Rudofskyé is inkább környezetlélektani volt –, hacsak annyiban nem, hogy a kurátorok az építészeti eszközeivel vállalkoztak arra, hogy megjelenítsenek valamit a világ problémáiból. Önálló építészeti tette válik ekkor az installáció, amelynek tartalma tehát nem feltétlenül és nem pusztán építészeti. Hans Hollein „minden építészeti”-konceptiója egy gigantikus ásatásként jelenítette meg a galériateret a münchengladbachi Städtliches Museumban, hogy ott a látogatók a hétköznapi tárgyak után a homokban kutatva ne találkozzanak egyébbel mint a saját világu(n)k rendetlenségével, szemetességével.²² Mindegybeesik az építészet műfajhatárainak feloldódásával, az építészetcsinálás radikálisan új

stratégiáinak megjelenésével, továbbá az építészet diszciplináris fordulatával, amely bevezeti az építészet-téória korszakát. Ez a komplex fordulat azon felismerés szükségszerű következményeként zajlott le, hogy az építészet nem tekinthető többé a világ elemeitől elszeparált jelenségnek, hanem megértése, fogyasztása és termelése elválaszthatatlan a társadalomban zajló politikai és szocioökonómiai eseményektől.

A történeti építészetek a rendelkezésre álló és a klasszikában kialakult elemkészlet helyénvalóságát vizsgálták egy-egy rendeltetés kapcsán.

A modern a tömegember számára kívánt emberi lakhatást biztosítani, és a háború pusztítása ehhez kiváló laboratóriumává tette a várost, amelynek rehabilitációját az Athéni Charta elvei szerint képzelték el. Az így létrejött külső és belső lakókörnyezetek sivársága – megtermékenyítve a szituacionista mozgalmak radikális építészet- és designellenességével, vagy épp ellenkezőleg: az angol proto-hightech techno-optimista utópiáival – viszont olyan ideológiai síkra terelte a tervezést, amelynek inspirációs forrásai nem voltak leírhatók sem a modern, sem a klasszika paradigmáival. A drámaian eltérő területekről érkezett inspirációk – megengedhető nagyozással: az építészet politikoszociológiai mikrofordulata²³ – nem hagyták érintetlenül sem a múzeumokat, sem a bennük megjelenő építészet reprezentációs stratégiáit. A múzeum kitört a Tempel der Kunst szerepéből és a kísérletek, kutatások speciális terepévé vált²⁴, amely elvezetett az építészeti eszközökkel szervezett nem építészeti kiállítások gyakorlatához. Ebből a szempontból szimbolikus év az 1970-es. Hans Hollen *Alles ist Architektur: Eine Ausstellung zum Thema Tod* című kiállítása szinte kanonizálja a hatvanas évek teoretikai fordulatát, ezzel pedig az építészet mint olyan expanzióját, bevezeti továbbá a hetvenes éveket, amelynek során a fentiek szoros következményeként jelenik meg egyre hangsúlyosabban a kiállításokon a konceptuális építészet. Ugyanebben a korszakban kristályosodnak ki a modern építészet belső, a kereteket egyelőre nem tagadó kritikái, amelyek legfontosabb jele a történeti építészetek irányába mutatott érdeklődés. Arthur Drexler 1977-es, *The Architecture of the Ecole des Beaux-Arts* című kiállítása a MoMA-ban a képzőművészeti iskolák rajzgyűjteményéből válogatott, amely nemcsak azt a felismerést hozta el, hogy az elektika több mint pusztá másolat, hanem megteremtette a szerveződéfőben lévő posztmodern építészet vizuális hivatkozási alapját is. Ugyanott egy évvel korábban rendezik meg Luis Barragán mexikói építész kiállítását, amely rendkívül sikeresen mutatott be egy, a modernen belüli regionális alternatívát. Az ikeralakzatként is működő két kiállítás jelentőségét az adta, hogy az első a modernen belüli regionális, a másik pedig a modernen kívüli formai alternatíva felvillantásával sejtetett kiutat a modern építészet egyre nyilvánvalóbb válságából. Fajsúlyos, megkerülhetetlen építészettörténeti eseményekké rögzülnek tehát olyan kiállítások, amelyek szerveződhetnek akár a mellék-, akár a főhagyományok szerint, mégsem voltak feltétlen építészetiek.

A nyolcvanas évek már a posztmodern építészet által kikényszerített stilisztikai paradigmaváltásról szólnak, amely elképzelhetetlen az építészeti kiállítás közönségfordulata nélkül. A stílusváltás mintegy kötelező velejárójaként felértékelődnek a papírépítészetek is, hiszen a korszak hajnalán még nincsenek házak, csak tervek. Aldo Rossi korai tervlapjait felidézve pedig egyértelmű: az építészettörténeti referenciák vizsgálata visszahat az építészeti kép ikonográfiájára, amely grafikailag is értelmezhető, egyedi és különleges, akár műtárgykereskedelemben is sikerrel cirkuláltatható darabokat eredményezett. Hasonló a helyzet az alkotástechnikai szempontból a posztmodern zárófejezetének bizonyuló dekonstruktívizmus megjelenésével is. Zaha Hadid, Bernard Tschumi és Daniel Libeskind²⁵ ugyanis éppúgy vásznon, papíron rögzítik első megnyilvánulásait – Jakov Csernyikov nyomataira és Kazimir Malevics festészetére nem melleleg gondolva: inspirációikat –, mint ahogy anyag- és lehetőség hiányában a szovjet Papírépítészek²⁶

sem képesek kilépni a síkból és első sikereiket képzőművészekként érik el. Az építészet szükségyszerű mediális bővülésének logikus következményeként kezdik el gyűjteni a rajzot, a műalkotás önálló státuszát kölcsönözve ezzel a modern szemléletben pusztán az idea ellenőrzésére szolgáló médiumnak.

A posztmodern építészet közönségsikerétől elválaszthatatlan volt 1980-ban az I. Nemzetközi Építészeti Kiállításon Velencében Paolo Portoghesi kurátorságával megrendezett *Strada Novissima* című installáció, amely nemcsak közönségsikere okán segítette a posztmodern társadalmi beágyazását, de az építészeti evidencia fő- és mellék hagyományának összefonódására, továbbá a főhagyomány színeváltozására is példa.²⁷

Paolo Portoghesi sikerrel fogta hadra az installáció önálló mediális erejét és a minimál művészetek térfoglalás-konceptióját, amely radikálisan régi-új stratégiával – ismét építészetről szólva, ismét közel léptékazonos módon – rendezett be egy posztmodern homlokzatokkal határolt utcát a Velencei Köztársaság kötéilverő csarnokában. A kiállításról számos elemzés született, ezek mindegyike külön eredményként könyvelte el, hogy sikerült a nagyközönség számára is vonzóvá tenni egy kurrens építészeti jelenségről szóló kiállítást. A meghívott építészek mutatták be munkáikat – egyébként preparátumok segítségével –, hogy az installáció látványelemeként egy, az építészeti evidenciák hagyományába illeszkedő közös utcaképet hoztak létre az Arsenale térsorában. Könnyűzenei hasonlaltal szólva, Portoghesi tárlata voltaképp egy mashup. Éppúgy tartozott a főhagyományhoz, mint az analitikus tudásátadásra rendkívül alkalmas mellék hagyományhoz, éppúgy hasznosította a nem építészeti eszközökkel szervezett kiállítások tanulságát, mint ahogy az építészeti eszközökkel komponált nem építészeti kiállítások eredményét. Legnagyobb tanulsága pedig leginkább az volt, hogy az építészeti kiállítás ürügyén – a térfoglalás segítségével – a nem építészetinek szánt kiállítások is építészeti vonatkozásúvá válhatnak azáltal, hogy a fényről és a térről, azok érzékeléséről és tapasztalatáról mondanak valami újat az adott helyszínen.

Olafur Eliasson 2003-as *Weather Projectje* éppúgy a Tate Modern turbinacsarnokának terét hozta játékba, mint ahogy a *Your Split Second* című installációja is evidens módon kapott helyet 2010-ben Velencében a nemzetközi építészeti kiállításon. Tetsuo Kondo és a Transsolar mesterséges felhője hiába volt ugyanezen a tárlaton egy épületgépészeti csoda, az eltérő klímaretegekből felépülő jelenség megint csak a térre, a konkrét és adott helyszínre hívta fel a figyelmet. Ezek a kiállítások építészeti szándék nélkül váltak építészetivé pontosan felismerve azt, hogy a kiállítóter újrafelfedezése és -definiálása, az installációs közeg autonóm műként, önálló médiumként történő kidolgozása ad lehetőséget arra, hogy a kiállítás magába szülhesse és ezzel át is adja a rizomatikus építészeti közegrendszer kevésbé élményszerű elemeit. Akárhoa Milo Mindenbinder gyapotcsokoládéja *A 22-es csapdája* című Joseph Heller-regényben²⁸. Kínjában, hogy megszabaduljon a nyakán maradt gyapottól, töltött csokoládéként szeretné piacra dobni. A hagyományok színeváltozásában a csoki a térfoglalások eredményeként kialakult installációs gyakorlat, a gyapot pedig az építészeti tudás gyarapítását célzó preparátum.

Távolról sem kívánom azt sugallani, hogy létezne érvényes receptúra egy-egy építészeti kiállítás stratégiájához, hisz az alapkérdés a látszólag egyszerűnek tűnő alapképlet ellenére változatlan: miképp lehet az építészeti kiállítás kontextusában építészeti eszközök segítségével építészeti tudást bemutatni és átadni úgy, hogy az élő és önazonos építészeti kiállítóteret, az utca, a város és a ház tereit voltaképp folyamatosan éljük. E kérdés megválaszolására tett kísérlet volt az installáció, amelyet Ferencz Marcel kurátortársammal 2010-ben a Velencei Biennále Magyar Pavilonjába terveztünk. Ennek rekonstrukcióját az alant olvasható szövegmontázs szolgálja.²⁹

(*Két történet*) 2009 tavaszán egy zágrábi építészeti konferencia utolsó előadója Alvaro Siza volt. Az előadás végén a Magyar Pavilonban felépült kiállítás építésze, Ferencz Marcel is beállt az autogramot kérők sorába. Noha lassan megszokottá válnak a híres építészek felé kigyózó sorok, az építészeti sztárrendszer külsőségei megannyi zavarba ejtő pillanatot hordoznak. Egy ilyen pillanat például az, amikor valaki szemtől szemben kerül azzal az emberrel, akit addig csak munkáin, fényképein keresztül ismerhetett. Amikor Marcel pár perc elteltével Alvaro Sizához ért, a monográfiát³⁰ átnyújtva annyit mondott: „A big graphic please!” Szavaiba a szituáció természetes feszültsége által összeszemosott autograph, biograph és monograph kifejezései tömörödtek.

Siza Marcelre nézett. Elmosolyodott, majd így válaszolt: „Úgy látom, hogy ön komolyan sportol... tudja mit? Rajzolkol ide egy atlétát, amint épp befut sportközpontba.” Változatlanul mosolyogva vette el a feléje nyújtott filcet, majd néhány mozdulattal a címlapra vázolt egy sprintelő alakot.

Amíg skiccelt, megállt Alvaro Siza körül a levegő. A sorban állók elcsendesedtek, a körben toporgók némán figyelték, ahogy a rajz készül. Elementáris hatása volt annak, ahogy egy építész felvillantotta azokat a pillanatokot, ahogy az irodájában dolgozik. Az autogramra várók visszafojtott lélegzete éppúgy szólt Sizának, mint a jelenségnek; éppúgy tisztelte az embert, mint azt, amivel akkor foglalkozott. Mágikus ereje volt annak a kis rajznak, de leginkább annak, hogy egy addig hullámszó, az élmény hatására megdermedő tömeg közepén született.

Nemcsak az vált világossá, hogy az építészek még mindig rajzolnak. Az is egyértelmű volt, hogy az, ahogy rajzolnak, érdekes.

A másik felismerés ugyancsak Zágrábhöz Aaron Betsky – a 2008-as *Out There...*³¹ című velencei biennále kurátorának – 2009-es őszi konferenciaszerepléséhez kötődik. Betsky rendkívül érzékletesen taglalta a közép-európai városok azonosságait és különbözőségeit. Beszédében rendkívül pontosan mutatott rá arra, hogy miközben Bécsset, Budapestet, Triesztet és Zágrábot az otthonosság és ismerőség érzete kapcsolja egymáshoz, kimutathatók azok a jegyek, amelyeket észre véve csalhatatlan bizonyossággal tudjuk melyik városban is vagyunk. Az azonosság és a különbözőség kettősén gondolkodva óhatatlanul felmerült, melyek lehetnek azok az elemek, amelyek egyedivé teszik a kortárs magyar építészetet, illetve léteznek-e olyan érzetek és cselekvések, amelyek bármennyire is specifikusnak tűnnek, egy jóval szélesebb, mintegy archetípusos élményen keresztül csatolhatják a hazai szcéna képviselőit a nemzetközihez. A Magyar Pavilonban 2010-ben rendezett építészeti kiállítás legfőbb inspirációját ez a két felismerés és annak tanulságai jelentették: meggyőződésünkbe vált ugyanis, hogy a parametrizáció irányába tartó szakmagyakorláson túl az építészek még mindig rajzolnak, az nem csak fontos, de érdekes is, így elég bátorságot éreztünk arra, hogy 2009 őszén elinduljunk a kurátori munkára kiírt pályázaton.

(*BorderLINE Architecture*) A pályázat programja a BorderLINE Architecture nevet kapta. A talányos, többértelmű név egy oktatási programként indult a Debreceni Egyetem Műszaki Kara Építész-mérnöki Tanszékén, amely frissen elnyerve akkreditációját 2009-ben az egyetlen hely volt a Dunától keletre, ahol egyetemi szintű építész-képzést lehetett kapni. Ez a speciális földrajzi kitettség, amelyet sikerrel egyensúlyozott Debrecen önálló regionális központként történő megjelenése, a határon túli területek irányába is ható gravitációja felvetette annak lehetőségét, hogy a BME-n folyó építész-képzéstől némiképp független, a helyi adottságokat jobban kihasználó oktatás jöjjön létre. A távolság, a határosság okán is kézenfekvőnek tűnt akkor a BorderLINE Architecture – határápítész – fordulatával jellemezni a programot, amely ekkor még egy szűk egyetemi szituációt

írt le. Az Alvaro Siza-hoz és Aaron Betsky-hez fűződő történetek azonban új kontextusba helyezték a nevet, és kézenfekvőnek tűnt, hogy a programot az oktatási keretek közül kiléptetve egy kiállítás koncepciójaként is értelmezzük. Ez a koncepció pedig éppúgy vonatkozik a műfajok közötti határokra, mint azok átjárhatóságára. Éppúgy vonatkozik a határosság földrajzi érzetére, mint ahogy a kurrens és atavisztikus tervezői technikákra és a közöttük felhasadt alkotói személyiségre. Éppúgy vonatkozik a rajz és az építészet születésére, mint az itt és az ott, a külső és a belső, az ÉN és a MÁS dichotómiájára.

A névválasztás a fenti megfontolásokon túl is szerencsésnek bizonyult. 2009 őszén az építészeti szakirodalmat és adatbázisokat böngészve a „borderline architecture” kifejezést jobbára egyetlen helyen, Alekszander Burcev *The „Borderline” Architecture of Russia* (APXHTEKTOH, 2009/04, N28.) című tanulmányának címében lehetett olvasni. Burcev cikkében a „borderline” kifejezés a „progranyicsnaja” szó fordításaként szerepelt, és az oroszországi spontán, vagy önkéntelen építészettel foglalkozott. A cikk a közelmúltban zajló, főleg nyaralók konstruálása során megjelenő „újnépi” építészet szociológiai és karakterológiai vizsgálatát tűzte célul. Az orosz történész tanulmánya a „borderline” kifejezést kevésbé tartalmi, mint inkább az általa vizsgált jelenség magasépítészetben belüli pozíciójának leírására használta.

(Program) A ház és az idea közötti átmeneteket kutatva a Magyar Pavilonban rendezett kiállítás célja az lett, hogy megkeresse és bemutassa azt a vizuálisan még értelmezhető elemet, amely az építészet alapegységének tekinthető. A Magyar Pavilon installációja az építészeti gondolat origójaként ezért nem a HÁZ-at, hanem a VONAL-at határozta meg, és ezzel az építészet előzetes állapotára kívánt reflektálni. A kiállítás radikális manifesztummal jelentette ki, hogy az építészek nem házakat építenek; az építészek nem tereket alkotnak, hanem rajzolnak. Vonalakat rajzolnak számítógéppel, vonalakat tollal vagy ceruzával. Vonalakat, amelyek pusztán létükben persze még nem alkotnak tereket, mert szinte kizárólagosan csak kétdimenziós felületeken jelennek meg. A vonal azonban őseredeti kifejezőmód egy építész számára, olyan médium, amely a házzal egyenrangúan képviseli az építészet ideáját. Ennek bemutatására a kiállítás az építészek rajzait, rajzolás technikáit és általában az építészet alapanyagának tekinthető vonalat állította középpontba annak érdekében, hogy visszavezesse a látogatót az alkotás és az építészet alapélményéhez, a vonalhoz és annak megrajzolásához.

Egy vonal meghúzása, megtalálása olyan „térben” történik, amely nem helyi vagy nemzetközi; nem laikus vagy szakmabeli; nem földrajzi vagy utópikus, hanem univerzális. Ez az univerzális tér a rajzolás, tágabb értelemben pedig a nyomhagyás a tere. A kiállítás szellemi középpontja arra a – természetesen szubjektív – vélekedésre épült, hogy a VONAL és a rajzolás által képviselt univerzália szükségképp hidalja azt a különbséget, amely az egyes nemzetek építészete között húzódik. Meggyőződésünk volt ugyanis az, hogy a rajzolás művelete az, ami az építészek mindennapi tevékenységének közös nevezőjét jelenti. A rajzolás művelete az, ami összeköt egymással szakembert és laikust; öreget és fiatal.

Azzal, hogy a program a vonal keletkezését, majd építészeté történő szerveződését mutatta be, egy rendkívül építészeti kiállítás elképzelése mellett voksolt. Ebben a koncepcióban nem pusztán a rajz, hanem annak születése; nem pusztán a vonal, hanem annak építészeti gondolatként történő animációja állt.

A rajzolást bemutató, magyar és külföldi építészek közreműködésével felvett filmek mellett a vonalak születését animáló vetítések egy olyan installációs közegben zajlottak, amely a vonalat a heteronóm, kétdimenziós létezéséből kirobbantva előbb önálló fizikai

entitásként, majd építészeti szerveződésként tárta fel. A vonalak térbe lépésével a pavilonban egy olyan új helyzet alakult ki, amelyben szándékaink szerint átélhetővé vált a tömeg és a test, valamint a grafika és az építészet közötti határ.

(Az installációról) Az installáció tervezése során az volt a célunk, hogy olyasfajta térkompozíciót alkossunk, amely egyszerre reagál azokra az ellenirányú, redukciós és szerveződési folyamatokra, amelyek – jelen tanulmányban már részletesen tárgyalva – az építészeti alkotások kiállítótermi megjeleníthetőségét, illetve az egyes rajzok építészetté válását kísérik. A vonalból konstruálódó építészet ugyanis a szerveződés afféle folyamata, amellyel szemben – mintegy alakháttér kompozícióként – az építészet kiállítótermi absztrakciója áll. A város tere ugyanis valóban a leglátványosabb építészeti múzeum. Olyan interaktív közeg, amelytől elválaszthatatlan, ahogy benne az emberek sétálnak, ahogy mozgásukkal folyamatosan alakítják. Egy építészeti kiállítás – a város terével ellentétben – azonban már egy lépés az absztrakció irányába. Egy kiállítás – ismételten Werner Hofmannal szólva – tényleg olyasfajta desztillált látszatvilág³², ahol a mű – egy táblaképpel vagy szoborral ellentétben – a fizikai valójában már nincs jelen. Az absztrakció tere, amelyben a mű pusztán különböző médiumain keresztül képviseltetett. Fotók, makettek, építészeti tervek és filmek alkotják a preparátumok azon közegét, amelyet jobb híján építészetnek nevezünk.

A redukció újabb lépéseként születnek a tervkiállítások, ahol már nem is fotók, hanem csak rendek vonatkoznak egy olyan virtuális helyzetre, amelyet a „valóság”, vagyis a város vagy a táj szövete még nem kontrollálhatott. A hordozómédiumként tekinthető tervek, látványtervek és makettek ebben az esetben már tisztán önmagukról szólnak, referenciájuk nem a realitásra, hanem egy áhított jövőképre vonatkozik.

Az absztrakció újabb fokozataként tekinthető az, amikor a kiállítótermekben az építészet-történet nagy, meg nem épült alkotásai jelennek meg úgy, hogy makettek sem szolgálják a megértést, amely egyenes úton vezet a skiccek világáig, ahol a sokat sejtető vonalak egyetlen feladata az, hogy az építészeti ideával kapcsolatban keltsenek képzeteket.

Egy skicc legitimitása azonban folyamatosan megkérdőjelezhető. Biztos, hogy az első teremtő ötletet mutatja be? Biztos, hogy előbb készült, mint az épület? Ezzel együtt joggal tűnhet úgy, hogy a skicc jelenti az abszolút nullpontot azon a redukciós skálán, amely a tájban álló épület végpontjától vezet az ideák kiállítótermi világáig. Létezik azonban még egy absztrakciós lépés: ennek végén már csak a rajz születésének bemutatása marad. Ez a folyamat a végeredményétől függetlenül autentikus. Egy éppen készülő skicc esetén az önazonosság kulcsa ugyanis nem az általa ábrázoltakkal kapcsolatos viszonyokban, hanem a folyamatban rejtezik. A skicc elkészültét figyelő tekintet ugyanis felfüggeszti az elsőség relevanciáját, helyette a vonalából kibontakozó világ időbeliségére helyezi a hangsúlyt, amellyel el is jutottunk a skiccek alapegységéhez, az első vonalhoz.

Kérdésként persze, hogy merülhet fel, hogy mennyiben folytatható az imént vázolt redukciós lánc? Tehető-e még egy lépés az építészet valóságától az építészet ideáinak irányába? Az absztrakció egyik utolsó lépcsőfoka az építészeti írás és beszéd (azokat már csak a ki nem mondott gondolatok, ösztönök, építészeti álmok követik), csakhogy ez már kevéssé egy kiállítás műfajának, mint inkább az építészettel kapcsolatos diskurzusnak az alapanyaga. A szavak nyelvhez kötöttségével ellentétben azonban a vonal univerzális kommunikációvá szervezhető. Ugyanis mindenki rajzol.

(A térről) A fentiekben bemutatott redukció ellenirányaként tekinthető a folyamat, ahogy a nullpontként meghatározott vonal építészetté szerveződik. Az előzőekhez hasonló – hangsú-

lyozom: ellenirányú – lépéssorként a papíron megjelenő vonal előbb skiccé, majd a skiccek rajzokká; a rajzok tervekké, a tervek pedig a rajzok műfaját alapjaiban megkérdőjelező absztrakt jelsorokká, kiviteli tervekké szerveződnek, hogy utolsó lépésként – Makovecz Imrét megidévezve – az építés drámája révén eme absztrakt jelhalmazból végül házak épüljenek.

Azzal, hogy a Magyar Pavilon terében a vonalak térbeli absztrakciójaként – és az installáció alapsejtjeként – a megfeszített fonalat határoztuk meg, a szerveződés fent említett lépései az installációval is elvégezhetőek lettek. Ahogy egy skicc szerveződik, a különálló pászmák pilléridézetet alkotnak. Ahogy a skiccek rajzokká szerveződnek, a pilléridézetek pillérkötegekké tömörödnek. Ahogy a rajzok tervekké rendeződnek, a pillérkötegek az építészeti tér egyik archetipusát, a raszterben szervezett pillércsarnokot idézik meg. Úgy ahogy a legkomplexebb terv is visszabomlik vonalakra, ez a pillércsarnok is őrzi legfőbb alkotóelemét, a gravitáció által megfeszített pászmát.

Az, ahogy a vonal installációvá, végső soron pedig építészeti idézetté szerveződött a Magyar Pavilon terében, az nem más, mint a térbeli diagram arról a folyamatról, ahogy az üres papírra vetett első gesztusok végül a ház felépüléséhez vezetnek.

Megkerülhetetlen a vonalnak az a kettős természete, amivel az ideák világát és a valóságot köti össze. Ez a kettősség jellemezte a pavilon enteriőrijét és udvarát. Míg az enteriőr az ideák világával foglalkozva a vonal születését, szerveződését mutatta be, addig az udvaron a vonalak eredményeként létrejött rajzok jelentek meg, hogy azok még egy lépést téve a komplexitás irányába egy valós építészeti tér képzetét keltsék. Így váltak az udvarban megjelenő skiccek egy vonalakba olvadó új tér alakítóivá.

A Magyar Pavilonban rendezett kiállítás kontextusában vonal és térbeli megfelelője, a gravitáció által megfeszülő fonal jelentette az építészet határelemét. Ezen a határvonalon túl az építészeti kiállítás felszámolja önmagát, hogy a szavak vagy a gondolatok végtelen csendjébe oldódjon.

A Magyar Pavilonban megjelenő installáció tehát a rajz köz(ös) terének lett az idézete, az installáció tere pedig a papír metamorfózisa. Jelen tanulmány szóhasználatával élve: a fő- és mellékhatományt összefonva egy nem építészeti eszközökkel szervezett építészeti élményt nyújtó kiállítás született, amely képes volt arra, hogy egy kiállítótermi közegben nehezen értelmezhető folyamatot, a rajzolást is a tér segítségével mutasson be.

(Összefoglalás) Ez a tanulmány arra tett kísérletet, hogy egyrészt vázlatosan bemutassa az építészet és közegei kapcsolatát, illetve ezen kapcsolatok történetét, megpróbálta továbbá felállítani az építészeti kiállítás mint közeg tipológiáját. Ennek érdekében a szöveg négy erős állítást fogalmazott meg. Rögzítette egyrészt, hogy az építészeti kiállítás műfaja rengeteg átmenettel, de viszonylag későn, a tizenkilencedik század folyamán alakul ki, elválasztva egymástól a kiállítások előtti, illetve a kiállítások utáni építészet korszakát. E korszakváltás azonban nem rögtön és nem azonnal változtatja meg az építészettel való találkozás addigi hagyományát, az építészet irányából: a reprezentáció stratégiáját. Ebben a hagyományban evidenciaként, a maga konkrét dologiságában találkoznak a látogatók az építészettel gyakran olyan kiállításokon is, amelyeket elsősorban nem építészetinek, viszont kifejezetten a nagyközönségnek szántak, ezért ezt a hagyományt az építészeti evidencia hagyományának nevezem.

A tanulmány megállapította másrészt, hogy az építészeti kiállítás műfaján belül a két világháború között a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusain (CIAM – Congres Internationaux d'Architecture Moderne) jelenik meg a modernista kiállítások melléktradíciója, amelyben építészeti preparátumok segítségével, szakmai kérdéseket bemutatva szólnak a szakközönséghez, szinte kizárólag a múzeum vagy a galéria falain belül.

Ebben a hagyományban absztrakt közvetítők segítségével találkozik a nagyközönység az építészettel, ezért ezt a hagyományt az építészeti preparátumok hagyományának nevezem.

Harmadik pontként szögezte le, hogy noha a főhagyomány gerincét az építészet evidenciája képezi, így az építészet dologi reprezentációja nem csak építészeti kiállításokon valósulhat meg, addig ennek ikeralakzataként az 1960-as évekkel – az építészet radikális műfaji expanziójával összhangban – megszerveződnek az építészeti eszközökkel installált nem építészeti kiállítások is.

Utolsó pontként felhívtam a figyelmet arra, hogy a huszadik század végére az építészeti evidencia hagyománya hívja talányos játékba a preparátumok mellékanyagát, amikor a múzeum tereit elfoglalva olyan önálló közeget alkot, amelyben nem az installáció tárgya, hanem önmaga válik egyszeri és megismételhetetlen evidenciává a rendelkezésre álló terek ürügyén, lehetőséget adva arra, hogy a nem is feltétlenül építészeti eszközökkel berendezett, de építészeti tapasztalatként felfogott kiállítótér inkorporálhassa az építészeti tudásátadáshoz elengedhetetlenül szükséges preparátumokat.

A szöveg második részében – mintegy a fenti tézisek igazolásaként – bemutattam azt az installációt, amelyet Ferencz Marcel kurátortársammal 2010-ben a Velencei Biennále Magyar Pavilonjába terveztünk. Az installáció szövegszerű újjáépítése az első részben rögzített tézisek ellenőrzését szolgálta.

JEGYZETEK

- 1 Idézi: FORTY, Adrian: *Words and Buildings, A 7 vocabulary of Modern Architecture*. Thames & Hudson, 2004, a címlapon magyarázó Mies van der Rohe szájába adva a szavakat.
- 2 „Loos egy-két kezdeti publikációtól eltekintve 8 visszautasította belső tereinek fotografikus bemutatását, mondván, a »mechanikus szem« nem képes visszaadni e terek jellegét, ez csak a terek bejárása, használata során tárul fel. (1907-ben ezért lakásbejárást szervezett az érdeklődők számára, hogy a korábbi vagy készüléfében lévő enteriőröket megtekinthessék.)” LOOS, Adolf: *Ornamens és nevelés. Válogatott írások*. (Bevezető tanulmány, válogatás-szerkesztés, fordítás: KERÉKGYÁRTÓ Béla), Terc Kiadó, 2004, 14.
- 3 WESSELÉNYI-GARAY Andor: *A virtualitás 9 Babel tornya – Interjú Wolf D. Prixszel, a Coop HIMMELB(L)AU egyik alapítójával = Atrium*, 2003, 3. sz., június-július, 4–11.
- 4 <http://borderlinearchitecture.com/films/czech-hermann/> (utolsó letöltés: 2019. 07. 29.)
- 5 CSENGEL-PLANK Ibolya – HAJDÚ Virág – RITÓÓK Pál: *Fény és Forma. Modern építészeti és fotó 1927–1950*. Vince Kiadó, Bp., 2010.
- 6 „Magának építészletke van” – írja Lucien Hervé az első találkozásáról az építészrel. HERVÉ, Lucien: *Építészet és fénykép*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1968.
- 7 MORRIS, Mark: *Models: Architecture and the Miniature*. Architecture in Practice, Academy Press, 2006. Megjegyzendő, hogy a publikációk a modellkészítés gyakorlati fogásait tárgyalják.
- 8 MANOVICH, Lev: *Instagram and Contemporary Image* (manovich.net, 2017), <http://manovich.net/index.php/projects/instagram-and-contemporary-image>, az Instagramon megjelenő irdatlan fényképanyagot elemezve „Manovich kutatócsoportja a rendelkezésre álló minta alapján három fő kategóriát különített el: a hétköznapi, a professzionális és a dizajn fotóké”. DRAGON Zoltán – SEBESTYÉNY Csilla: *#BREW: influenckisérlet az Instagram újhulámos kávéközösségében = Digitális Bölcsészeti*, 2018, 1. sz., 203–2016.
- 9 O'DOHERTY, Brian: *Inside the White Cube. The Ideology of the Gallery Space*. Expanded edition. Berkely, Los Angeles, London, University of California Press, 1999 (1976); az első esszé magyarul Brian O'Doherty (1976): *A fehér kockában. A galériatér ideológiája: Exindex*, 2013. január 3., illetve interpretációjaként lásd FRAZON Zsófia: *Az esztétika technológiája – A white cube, a fehér kocka mint adottság és mint módszertani döntés = MúzeumCafé*, 53. sz.
- 10 GÁBOR Sámuel: *Pauszaniasz hermeneutikája. Világlátás, tudományos kutatás és esztétikai gondolkodás Pauszaniasz Görögország*

- leírása című művében. Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsésztudományi Kar, Filozófiatudományok Doktori Iskola, doktori disszertáció, 2015, kézirat, 6–8.
- 11 „...szívm, amely ifjabb, balgább, forróbb és jobb volt, mint most, emlékművet fogadott neked márványból vagy homokkőből, ahogy csak képes leszek rá... De minek neked emlékmű! Te a legfenségesebbet emeled magadnak...”, GOETHE, Johann Wolfgang: *A német építészetéről*. D. M. Ervini a Steinbach = Emlék márványból vagy homokkőből. Őt évszázad írásai a művészettörténet történetéből. Szerk. MAROSI Ernő, Művészet és elmélet, Corvina Kiadó, 1976, 250.
- 12 VERSTEGEN, Ian – CEEN, Allan (szerk.): *Giambattista Nolli and Rome*. Studium Urbis Rome, Center Architecture & Urban Planning in Italy, Centro ricerca topografica di Roma, 2013.
- 13 Vö.: WESSELÉNYI-GARAY Andor: *A vár mint paradigma: A Várkert Bazár felújításáról = Metszet: Építészeti Újdonságok Szerkezetek Részletek*, 2014/5 szeptember/október, 24–31. „Költői hitvallás ez az architektúra jelentőségéről, a műfajfüggetlen mindenkor nagy mű tiszteletéről. Greenaway jelenetében az építészeti totális emancipációja zajlik: a városlakó tudatos kultúrafogyasztóvá lesz, entuziasztikus reakciója pedig újradefiniálja azt a viszonyt, amely a nagyközönséget addig az építészethez fűzte. Az alkalmi publikum adorációja páratlan éleslátással előlegezi meg azt a tíz évvel későbbi elragadtatást, amelyet majd Frank Gehry és a Guggenheim vált ki Bilbaóban. Greenaway tapintatos, történeti távlatba helyezi – értelmezésében pedig a háttér túlráajzolásával látatja a sztárépítész gestaltját – legyen ő akár Bernini, akár Philippe Starck, netán Karim Rashid. A jelenet – középpontjában egy megkérdőjelezhetetlen, abszolút értékűnek tekintett műalkotással – egyszerre personalizálja a házat és intézményesíti általában az építész. Greenaway stratégiája radikális, választása pedig rendkívül körültekintő: a Pantheon építés- és hanyatlástörténete, majd felújítása és konsekrálása különösképp alkalmas arra, hogy a filmben gombrichi „nyúl-kacsa” diagramként ne csak egyetlen, konkrét alkotóra vonatkozzon, hanem háttérként (ground) egyszerre definiálhassa önmagát, és az őt ünneplő fiktív építész – a Brian Dennehy alakította Stourley Kracklite – személyén keresztül pedig a mindenkorit. Ahogy a római kurátorarisztokrácia ünnepli a Boullée-kiállításra készülő Stourley Kracklite-ot, úgy ünnepli Kracklite – a társaságban lehangosabbként – a nem csak tárgyként, hanem autonóm művészeti teljesítményként megjelenő Pantheont, azon keresztül pedig önmagát. Az építészeti társadalmiasodását celebrálja ez a jelenet: a Pantheont megtapsolók némiképp ironikus
- mise-en-scène-je pedig a jelenséggel kapcsolatos későbbi kritikákat sejteti. A Greenaway-epizód relevanciája azonban épp abban rejtezik, hogy az építészeti intéstituciójának egyben háttérbeszortításával is jár annak érdekében, hogy a rajongáson keresztül perszonalizálódó alkotás, maga a dolog léphessen helyére. Házakkal helyettesíteni az építész: lehetséges eljárás arra az igényre, amely a sztár kiküszöbölésével szeretne részesülni a sztárrendszer jótéteményeiből.”* Mindez azonban elképzelhetetlen egy bizonyos közeg nélkül, amely a maga nevesítettségében nemcsak körbeveszi, de irányítja az építészeti fogyasztóit.
- 14 SEMPER, Gottfried: *Die vier Elemente der Baukunst. Ein Beitrag zur vergleichenden Baukund*. Braunschweig, Druck und Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn, 1851.
- 15 *First Architectural Exhibition, Under the Auspices of the Boston Society of Architects*. Boston Art Club Gallery, 1886, 62. <https://archive.org/details/catalogueoffirst00bost/page/n3> (utolsó letöltés: 2019. 07. 29.)
- 16 Vass Johanna kézírata, jegyzetei és a témában tett értő megjegyzései és önzetlen kutatás szerint az Internet Archive-ban jelenleg elérhető éves kiállítási katalógusok alapján mondható, hogy Wright 1894-től szerepelt a kiállításokon – mások mellett – saját terveivel, rajzaival és bizonyos, hogy az évek előrehaladtával egyre nagyobb számú kiállítási anyaggal jelent meg. (Az 1899-es katalógus Index to Architectural Exhibits, 131–158. részében Wright kiállított művei 582–592. sorszám alatt; az 1907-es katalógusban a 400-as sorszámtól a 437-ig található.) Emellett már 1899 márciusában előadást tartott a klubban *The Practical Nature of the Artistic* címmel. (Calendar 1898–1899, 27. *Catalogue of the Twelfth Annual Exhibition by the Chicago Architectural Club at the Art Institute Chicago*, March 30 to April 16, 1899, 27. https://archive.org/details/4751664_1/page/n611)
- 17 „Frank Lloyd Wright, for one, knew how to use exhibitions to build and sustain individual fame. He mounted the first exhibition of his own work at the Chicago Architectural Sketch Club in 1894, only a year after he began practicing his recognizable style of a total environment.” „Frank Lloyd Wright például tudta, hogyan használja a kiállítást hírnévkeltésre és annak öregbítésére. 1894-ben installálta saját munkáinak első kiállítását a Chicago Architectural Sketch Clubban, alig egy évvel azután, kidolgozta a totális környezetet rá jellemzőn beazonosítható stílusát” PELKONEN, Eeva-Liisa: *Exhibit A, Exhibitions That Transformed Architecture 1948–2000*, Phaidon, 2018, 8. Ezek alapján tényleg talán megkockáztatható a felvetés, hogy a kiállítás mint olyan, a XIX. század végére a tervezők,

építészek, iparosok, iparművészek, valamint a befektetők, megrendelők, vagyis a kereslet és a kínálat találkozásának megszokott és bevett formájává lett az Egyesült Államokban. Anélkül, hogy az ipari kiállítások történetét itt érintenénk, de ugyanezre lehet jellemző az a híradás, amely az 1881-es Milwaukee Industrial Exhibition kapcsán jelent meg a *The Manitowoc Pilot* hasábjain: „*Milwaukee is crowded these days by visitors to the exposition which is a very creditable affair in all its departments and appointments.*” „Milwaukee a minden eseményében és szegmensében rendkívül elismerésre méltó expóra látogatóktól zsúfolva manapság.” *The Manitowoc Pilot*, October 06, 1881, 2. <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85033139/1881-10-06/ed-1/seq-2/>. Az ipari – és egyéb műfajban megrendezett – kiállításoknak minden bizonnyal volt egy erős gazdasági felhajtó hatása, amire szükség is volt annak ismeretében, hogy az Egyesült Államokat épp recesszió sújtotta. A kiállításon való megjelenés és szereplés egyfajta reklám volt, amely az eseményt követően feltehetően megrendeléseket eredményezett, nem lehetett ez másképp az építészeti kiállítások esetében sem. Külön elemzést érdemelne a különbség, amely a szabadversenyes kapitalista és a rendi struktúrákat ekkor még őrző szemifeudális európai események között van.

Az interneten digitálisan elérhető, éves kiállítási katalógusok alapján – az első ilyen a *Catalogue Seventh Annual Exhibition (Chicago Architectural Sketch Club, Art Institute Chicago, May 1894* https://archive.org/details/4751664_1/page/n1) – az amerikai gyakorlat üzletorientáltságát igazolja, hogy a katalógusokban nagy számban szerepelnek hirdetések, illetve az egyes kiállítási darabok árakkal vannak feltüntetve. A növekedésnek induló nagyvárosok, az újonnan emelt középületek nagy száma, illetve a magánmegrendelők jelenléte felpörgette a tervező- és kivitelezőipart, a szereplők között nyilvánvaló versenyhelyzetet is teremtve a megrendelésekért. A különböző klubok által szervezett, illetve egyéni kiállítások már-már túlságosan is nagy számáról tesz említést a rendezőbizottság titkára, H. V. von Holst *To Our Friends* címmel a katalógushoz írott bevezetőjében: „*Unfortunately, the dates of the different exhibitions often conflict, [...] Our club expresses the hope that all the principal clubs of the country will cooperate in a satisfactory arrangement of dates and interchange of exhibits.*” „Sajnálatos, hogy az egyes kiállítások gyakran ütköznek egymással [...] Klubunk abbéli reményét fejezi ki, hogy a legfontosabb szervezetek egyetértésben tudnak együttműködni annak érdekében, hogy kölcsön-

nös melegezésre szervezzék a dátumokat és cserélhessék a kiállításokat.” (HOLST, H. V. von: *To Our Friends = Catalogue of the Twelfth Annual Exhibition by the Chicago Architectural Club at the Art Institute Chicago*. March 30–April 16, 1899, 11–12. https://archive.org/details/4751664_1/page/n595) Ugyanakkor az évente közreadott katalógusokban egy-egy elméleti igényű írás is megjelent, például a hagyományos művészeti stílusok és a modern művészet egymáshoz való viszonyáról, az építészet előtt ezzel összefüggésben álló feladatokról és lehetőségekről, illetve a modern építészeti anyagok elsőbbségéről, mint például az éppen Wright által írott, korszakos *The Art and Craft of the Machine* című; vagy a George R. Dean által jegyzett *Modern Architecture* programcikk. ([Frank Lloyd Wright?]: *The Art and Craft of the Machine = Catalogue of the Fourteenth Annual Exhibition of the Chicago Architectural Club*. March 20–April 15, 1901, 7–22. Megjegyzendő, hogy a szerzőséget csak az írás végén megadott kapcsolatfelvételi adatok alapján lehet feltételezni. https://archive.org/details/4751664_1/page/n891; DEAN, George R.: *Modern Architecture = Catalogue of the Twelfth Annual Exhibition by the Chicago Architectural Club at the Art Institute Chicago*. March 30–April 16, 1899, 13–20. https://archive.org/details/4751664_1/page/n597)

Az Internet Archive gyűjteményében szereplő utolsó, 1907-es katalógusban feltűnő, hogy egyáltalán nincsenek hirdetések, olvasható viszont a kiállítást támogatók névsora. Ehelyütt szakirodalmi alátámasztás nélkül csak megkockáztatjuk a feltevést, hogy esetleg gazdasági és szociológiai változások következtében megváltozott az az expanzív gazdasági környezet, amelynek a korábbi évek felfutása volt köszönhető. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy valóban igazolható-e ebben az időben a beruházások csökkenése; és amennyiben ez lelassította a keresleti hatásokat, illetve ezzel egy időben erősödik fel a (tervező)művészek műveinek mint „csupán” művészeti alkotásoknak kiállítótermekben való megjelenése, az érdekes művészetszociológiai következtetések levonására adna lehetőséget. (A művész és közönsége elszakadásának folyamata itt építész és megrendelőjének elválásaként lenne megmutatható.) Minden esetre ezt a feltevést tünik igazolni, hogy az 1871-es, és a még pusztítóbb 1873-as tűzvészek után az 1893-as expóval zárul le a város újjáépítése, amely egybeesik a válság utáni konjunktúrával is. Az óvoda- és játszótérmozgalmak, az oktatási programok és az új parkosított városszövet olyan új városszociológiai paradigma mentén szerveződtek, amelyet

- építészek és urbanisták egyaránt Chicago School néven határoztak meg. Logikus lenne azt feltételezni, hogy ez a hullám az 1907-es amerikai bankpánikkal ér véget.
- Ezúton szeretném még egyszer megköszönni, hogy Vass Johanna rendelkezésemre bocsátotta jegyzeteit és kéziratát.
- 18 LE CORBUSIER: *L'urbaniste roi = L'Urbanisme. Utopies et réalités*, ed. Françoise CHOAY. Éditions du Seuil, Paris, 1965, 234–248.
- 19 FRAMPTON, Kenneth: *A modern építészet kritikai története*. Terc Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., 2009.
- 20 STRUM, Suzanne: *The Ideal of Total Environmental Control: Knud Lönberg-Holm, Buckminster Fuller, and the S.S.A.* (Routledge Research in Architecture), Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 2018.
- 21 RUDOLFSKY, Bernard: *Architecture without Architects, A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture*. Doubleday & Company, Inc., Garden City, New York, 1964.
- 22 PELKONEN, Eeva-Liisa: *Exhibit A, Exhibitions That Transformed Architecture 1948–2000*. Phaidon, 2018.
- 23 STEIERHOFER, Eszter: *The Exhibitionary Complex of Architecture = OASE#88, Journal for Architecture, Exhibitions, Showing and Producing Architecture*, 2012, 5–11.
- 24 VIDLER, Anthony: *Architecture's Expanded Field: Finding Inspiration in Jellyfish and Geopolitics, architects today are working with radically new frames of reference = Artforum*, 2004. április, 142–147.
- 25 LIBESKIND, Daniel: *Three Lessons in Architecture. The Pilgrimage of Absolute Architecture = LIBESKIND, Daniel: Countersign*. Rizzoli, New York, 1992, 37–45. Magyarul: *Három építészeti lecke* (1985), *Zarándoklat az Abszolút Építészetért*. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Bun Zoltán. <http://meonline.hu/vizualis-kultura/daniel-liebeskind-harom-epiteszeti-lecke-1985/> (utolsó letöltés: 2019. 07. 30.) „Az írás [...] 1985-ben született. Akkor, amikor a dekonstrukció építészetéhez sorolt alkotók jórészt még nem rendelkeztek megvalósult épületekkel, de egyre több helyen jelentek meg, egyre több kiállításon vettek részt. Ez a szöveg, a »Palmanova-terv« például az 1985-ös Velencei Biennálén Kőoroszlán-díjat kapott. Alkotótársaihoz hasonlóan Daniel Libeskind is elsősorban szövegben és rajzban alkotott ekkor; megpróbálva Jacques Derrida irodalomkritikai-filozófiai gondolkodásmódját az építészetre alkalmazni.”
- 26 BRANCH, Mark Alden: *Paper architects 'build' in New York gallery [exhibition review] = Progressive architecture*, 1990, 71. sz., 25; illetve NESBITT, Lois: *Brodsky and Utikin: The Complete Works*. New York, Princeton Architectural Press, 2003, 128.
- 27 SZACKA, Léa-Catherine: *The 1980 Architecture Biennale: The Street as a Spatial and Representational Curating Device = OASE#88, Journal for Architecture, Exhibitions, Showing and Producing Architecture*, 2012, 14–25.
- 28 HELLER, Joseph: *Catch-22*. Dell Publishing Co., Inc., New York, 1963.
- 29 Az eredeti szövegforrások: Ferencz Marcel, Wesselényi-Garay Andor: *BorderLINE Architecture – Munkanapló / Working Diary. 12th Architecture Exhibition – La Biennale di Venezia, Hungarian Pavilion 29 August 2010 – 21 November 2010. 21.* (ex. cat.) Szerk. FERENCZ, Marcel – WESSELÉNYI-GARAY, Andor, Múcsarnok – Kunsthalle, 2010, 118.; FERENCZ Marcel – WESSELÉNYI-GARAY Andor: *BorderLINE Architecture. 12th Architecture Exhibition – La Biennale di Venezia, Hungarian Pavilion 29 August 2010 – 21 November 2010. 21.* (ex. cat.) Szerk. WESSELÉNYI-GARAY, Andor, Múcsarnok – Kunsthalle, 2010, 340.
- 30 El croquis n° 140 - Alvaro Siza 2001/2008.
- 31 BETSKY, Aaron: *Out There. Architecture Beyond Building: 11th International Architecture Exhibition La Biennale di Venezia*, exh. cat., vols. 1–5. Marsilio, 2008, 608.
- 32 HOFMANN, Werner: *A földi paradicsom, 19. századi motívumok és eszmék*. Bp., Képzőművészeti, 1987, 298.

A művészeti alkotások szerepe Avagy egy jubileumi projektnek lehet hosszú távú hatása a felsőoktatásban?¹

(Bevezetés) A tanulmányban a Pécsi Tudományegyetem európai mértékkel is jelentős *Jubileum 650* projektje kerül bemutatásra, különös tekintettel a megvalósult művészeti alkotásokra. A projekt alapját az jelentette, hogy V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén kelt oklevelében engedélyezte Nagy Lajos királynak a pécsi egyetem megalapítását.

A cél a hazai felsőoktatás megünneplése volt, ezzel párhuzamosan a PTE erősíteni kívánta a hazai és nemzetközi imázsát, illetve növelni az egyetemi identitástudatot és elkötelezettséget a munkatársakban, valamint a hallgatókban. Így a 650 éves alapítási évforduló méltó megünneplése nemcsak Pécs, de a magyar kultúra és oktatásügy kiemelkedő eseménysorozata is volt.

A tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a jubileumi projekthez kötődő, megvalósult művészeti alkotások milyen módon támogatták, illetve támogatják ma is a hazai felsőoktatást, és azon belül a pécsi egyetemet. Ezért a tanulmány első részében bemutatjuk a projekt főbb paramétereit (alapelvek, főbb célok, szervezeti megvalósítás, főbb eszközök és eredmények), majd a megvalósult művészeti alkotásokat és hatásukat elemezzük. Végül összegezzük, hogy a művészet a maga szimbolikájával hogyan tudja időszakokon átnyúlóan támogatni a felsőoktatási intézmény által kitűzött célokat.

(Pécsi Tudományegyetem jubileumi projekt: alapelvek és szervezeti megvalósítás) Ma a Pécsi Tudományegyetem hazánk egyik legnagyobb egyeteme, a Dél-Dunántúl tudásközpontja, kiterjedt oktatási kínálatával messze meghaladja Pécs határait, Szekszárdon önálló kara, Kaposváron, Szombathelyen és Zalaegerszegen jelentős képzési programja működik (1. táblázat).

1. táblázat: A Pécsi Tudományegyetem számokban

A Pécsi Tudományegyetem

Karok száma (db)	10
Hallgatók száma (fő)	20 000
Külföldi hallgatók száma (fő)	4500
Külföldi partneregyetemek száma (db)	500
Képzési kínálatok száma (db)	300
Doktori iskolák száma (db)	22
Kutatóegyetem	Szentágotthai János Kutatóközpont, több kutatási centrum

Forrás: PTE honlap, www.pte.hu, letöltés: 2019. május 20.

Az egyetem klasszikus értékeket képvisel, ugyanakkor sikeresen kell alkalmazkodnia a jelen és a jövő kihívásaihoz; ezt támogatják az intézményfejlesztési tervben rögzített stratégiai célok és a következő időszakban kiemelten kezelendő stratégiai irányok meghatározása.

Alapelvek

Az ünnepségsorozat célja, hogy minden magyar ember részese lehessen a tudomány, az oktatás és a művelődés méltó megünneplésének.

A Magyar Országgyűlés pedig az első magyar egyetem alapításának 650 éves évfordulója alkalmából szeptember 1. napját a magyar felsőoktatás napjává, a pécsi egyetem-alapítás emléknapjává nyilvánította.²

A PTE Jubileumi Program 650 eseménysorozat alapvető célja

- a PTE hazai és nemzetközi hírnevének jelentős emelése, valamint
- az egyetemi identitástudat erősítése az oktatókban, a kutatókban, a dolgozóknak és a hallgatókban egyaránt.

A koncepció lényege a partnerség, a cél minél több partnerszervezet bevonása az együttműködésbe, amely tevékenységeket az egyetem központilag koordinált.

Ennek érdekében

- 1) a jubileumi programsorozatot
- 2) városi és országos kommunikációs kampány kísérte, amelyeket
- 3) különleges emléktárgyak, művészeti alkotások tettek emlékezetessé.

A megvalósító szervezet

A projekt lebonyolításának főbb elveit a projektalapító dokumentum (PAD) rögzítette³, ennek értelmében többszintű, ún. funkcionális projektszervezet⁴ jött létre. A PAD definiálta a projektszervezeti szereplők munka- és hatáskörmegosztását.⁵

A projektet a projektirányító bizottság (PIB) irányította, a PIB munkáját a projektfelelős bizottság (PFB) felügyelte.

A szakmai tevékenységet a kuratórium segítette, amely a hazai köz- és gazdasági élet meghatározó szervezeteinek és testületeinek képviselőiből álló stratégiai, tanácsadó testületként működött.

A projektelemek megvalósulását, a teljes szakmai koordinációt a jubileumi projektiroda (JPI) segítette, a kommunikációért a Marketing Osztály, a nemzetközi kapcsolatokért a Külügyi Igazgatóság felelt.⁶

A projekt funkcionális területei közül kiemelt volt a jelentősége a közbeszerzési, a jogi, a pénzügyi, valamint a kommunikációs területeknek. Ezen területeken munkacsoportok látták el az egyes projektek operatív feladatait. A projektmenedzsment pénzügytechnikai, a beszerzési, jogi, műszaki megvalósítási tevékenységeket és a fenntartó felé irányuló jelentéstételt a kancellária érintett egységei végezték kinevezett projektmenedzser vezetésével.

(Jubileumi programsorozat – Eseménykonceptió) Az eseménykonceptió kidolgozása során a kulturális értékek közvetítése, megőrzése, a hagyományok hangsúlyozása, ezzel összefüggésben a magyar felsőoktatás, valamint a PTE hazai és nemzetközi szerepének erősítése fogalmazódott meg célként. Az események között tudományos, kulturális, oktatási és innovációs elemek is megtalálhatóak, valamint az események kiemelt célja volt a művészeti alkotások méltó bemutatása a nagyközönség számára.

Az eseménykonceptió három szinten valósult meg:

1) kiemelt (ún. központi) események, amelyek finanszírozása teljes egészében jubileumi keretből történt vagy kiemelt témájuk miatt kerültek be ebbe a támogatott kategóriába,

2) támogatott (ún. jubileumi pályázati) események, amelyek támogatást kaptak a megvalósításhoz,

3) csatlakozó (ún. társult) események, amelyek a jubileumi arculatot használhatták.

A Pécsi Tudományegyetem 2015-ben belső pályázatot írt ki a jubileumi rendezvény-sorozat céljaihoz igazodó események, kezdeményezések megszervezésére, *támogatására* „PTE-programok a 650 éves jubileum jegyében” címmel két programtípusban (szakmai és tudományos programok, kulturális, sport-, hallgatói programok).

A pályázatok során és a projektirányító bizottság által jóváhagyott koncepció alapján összesen 137 programot fogadott el, amelyek megvalósítása is megtörtént 2016–2017-ben. Összesen a központilag koordinált rendezvényekkel együtt 650 nap alatt 153 rendezvény zajlott a projekt keretében.

(*Regionális és országos kommunikációs kampány*) Mivel a PTE tradíciói ellenére mára igen sokszínű intézménnyé vált, így a kommunikációs stratégia központi eleme volt, hogy a tradíciók mellett a lendületet, az innovációt is hangsúlyozzuk, mindezt egy különleges atmoszférájú és kulturájú városban. A regionális és országos kampány során kiemeltük, hogy intézményünk nagy múltú, ugyanakkor megfelel a kor kihívásainak, pozitív hatást gyakorol a társadalmi gondolkodásmódra, jellemző rá a társadalmi felelősségvállalás.⁷

Az előzetes intézményi felmérések⁸ alapján látható volt, hogy az intézmény közvetlen vonzás-körzetében más célokot kell kitűzni, ezért területileg két, ugyanakkor egymásra épülő integrált kommunikációs kampány tervezése történt⁹:

- *Városi és régiós kampánycél:* a régió, kiemelten Pécs város számára megismertetni azt a különleges történelmi örökséget, amelynek gyökereiből kialakult a mai modern pécsi egyetem. Bemutatni a PTE történetét, értékeit, tudományos/innovációs teljesítményét.
- *Országos és nemzetközi kampánycél:* a magyar lakosság, a nemzetközi és a hazai tudományos, oktatási szféra és a diaszpóra, kiemelten a hazai fiatal célcsoport és a végzett hallgatók számára a tervezett események népszerűsítésén keresztül megismertetni a magyar felsőoktatás és a PTE történetét, tradícióit, tudományos/innovációs teljesítményét.

Mottó: Aki idejár(t) különlegesnek, egyedinek (elsőnek) érezheti magát, akit megérintett a hely szelleme, aki büszke az intézményére.

A fentiekkel összhangban a havi kommunikációs fókuszterületek is kidolgozásra kerültek az alábbiak szerint. (2. táblázat)

2. táblázat: A jubileumi évre vonatkozó kommunikációs fókuszok

Hónap	Kommunikációs fókusz 2017. év
Január	Indul a jubileumi év
Február	Felsőoktatás szerepe – Magyarország első egyeteme
Március	Nemzetköziesítés
Április	Hallgatóorientáció, érzékeny egyetem
Május	Regionális szerep, híres alumnik
Június	Történelem, kultúra
Július	PTE-életérzés
Augusztus	Sport
Szeptember	Ünnep – Együtt ünnepel a város és az ország
Október	Innováció
November	Tudomány
December	A jövő – MVP felvezetése

Forrás: Jubileumi kommunikációs terv. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2017.

A projekt önálló arculattal rendelkezett, amely egy korábbi jubileumi arculatot, az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költözésének 90. évfordulója kapcsán tervezett arculatot jeleníti meg újragondolt formában a PTE alaparculatával összhangban. A több mint 50 elemből álló egységes arculati rendszert¹⁰ a résztvevő egyetemi egységek és a koncepció alapján a partnerek is használták a közös kommunikáció jegyében. A művészeti alkotások kommunikációja során is ezt az arculatot alkalmaztuk.

A kommunikációs kampány alatt, amelyet klasszikus ATL-kampány is kiegészített, a különleges alkotások is kiemelt szerephez jutottak, bemutatásra kerültek. Így például az országos kommunikáció nyitó sajtóeseményét Budapesten a Nyugati pályaudvaron a PTE jubileumi vonat bemutatásával indítottuk (1. ábra), amely a PTE jubileumi arculati elemeinek felhasználásával készült.

1. ábra: Jubileumi mozdony, tervezte: Aknai Péter

Forrás: Jubileum 650 kommunikáció. Jubileum 650 projektek: https://marketing.pt.hu/jubileum_650_projektek

(Különleges emléktárgyak, művészeti alkotások) A jubileumi ünnepsorozatot különleges emléktárgyak, művészeti alkotások tették emlékezetessé, amelyeket – mint már jeleztük – eseményeken és a kommunikációs kampány során mutatunk be.

Kiemelt jelentőséggel bírt az előkészítés, ezért a PIB és a projekt lebonyolító az alábbiak szerint meghatározták a főbb célokat, az előkészítés területeit, a pályázatás folyamatát, valamint a lebonyolítás főbb területeit.

Jubileum és a művészet – Célok, lehetőségek

- A jubileumhoz kapcsolódó maradandó érték létrehozása.
- Az alkotások a szimbólumrendszerükkel kifejezik azokat a célokat, amelyeket az egyetem a rendezvénysorozattal közvetíteni kívánt.

Jubileum és a művészet – Pályázat, a folyamat

- Művészeti pályázatok kiírása, együttműködve a PTE Művészeti Kar oktatóival, szakértőivel.
- Elsősorban a PTE-hez kötődő művészek felkérése.
- Hallgatói ötletpályázat kiírása.

Művészeti alkotások – A megvalósítás

A megvalósítás során meghatározásra kerültek a nyertes és támogatásra jogosult főbb alkotások, illetve együttműködés keretében pontosan definiálásra került a lebonyolítás módja, a felelős szervezet megnevezése. A tanulmány terjedelmi keretei miatt nem törekedhettünk a teljes kör bemutatására, ezért kiválasztottunk hat-hat, a PIB és a művészeti szakértőink által támogatott alkotást, amelyet röviden bemutatunk.

A jubileumi projektben megvalósított alkotások teljes köre a jubileumi honlapon¹¹ elérhető.

1. Zenei alkotások, filmek

- Carl Orff: *Carmina Burana* (Művészeti Kar Zeneművészeti Intézet)
- Keresztesi József *Medvevár, avagy tragikomédia a pannóniai János püspök végső futásáról és elragadtatásáról* című darabja (Janus Egyetemi Színház, ősbemutató)
- Halott Pénz: *Otthon* című dal, Szerzők: Járai Márk és Marsalkó Dávid
- Vajda János: *Te Deum* (ősbemutató), Egyetemi Kórus, Pécsi Egyetemi Zenekar
- *A Parázs a szívnek* című nagyjátékfilm és DVD, rendező: Vámos Zoltán
- *Valaha madarak voltunk – Művészetek találkozása, cigány mesetáncost* (Gandhi Gimnázium Közhasznú Nonprofit Kft. és a PTE Táncegyüttes)

2. Tárgyasult emlékek

- Visszaszámláló: PTE Művészeti Kar, pályázók: Hartung Balázs és Látrányi Péter (terveket készítették), kivitelező: Vasváry-Nádor Norbert
- Restaurált szekká, Boromisza Péter festőrestaurátor alkotása és új falikép az Aulában, Mauks Zoltán és Dittrich Csilla művészpár alkotása
- Nagy Lajos király és Vilmos püspök, szoborkompozíció, Kotormán Norbert szobrászművész alkotása
- MNB–PTE-emlékérem (2. ábra): A Magyar Nemzeti Bank az egyetem alapításának 650. évfordulója előtt tisztelegve 10 000 forintos ezüst és 2000 forintos színesfém emlékérmét bocsátott ki. A Pécsi Tudományegyetem-emlékérmék hazánk törvényes fizetőeszközei, de nem forgalmi célokat szolgálnak. Az ezüst és a színesfém emlékérmék érmekepíleg azonosak, csak értékjelzésükben térnek el. Tervezőjük Szabó Virág szobrászművész. Az emlékérméket verte és forgalmazza: Magyar Pénzverő Zrt.

2. ábra: MNB–PTE-emlékérem

Forrás: MNB-honlap: <https://www.mnb.hu>

- Akadémikusok fala, PTE Művészeti Kar alkotása prof. Nagy Márta vezetésével
- Jubileumi plasztika, óramű, a liliomok az évek számát mutatják, Tóth Zsuzsa szobrászművész alkotása

(A hosszú távú hatás és főbb területei) A művészeti alkotásokat bemutató jubileumi programok, események és a támogató kommunikációs kampány eredményeinek jelentős része csak hosszú távon értelmezhető és mérhető, azonban vannak olyan területek, amelyek mérése már a projekt zárását követően is megvalósítható volt.

Így mértük a Pécsi Tudományegyetem jubileumi projektjének sajtó aktivitásait bemutató területeit, amelyeket a következő összegző táblában értékelünk (3. táblázat).

3. táblázat: Hírmenedzsment-eredményesség (2017. év)

A jubileumi év megjelenései	Darabszám (db)	Elérés
PTE-tartalmak száma (PTE-honlapok, jubileumi honlap, univepcs.com)	627	felhasználók: 422 789 oldalmegtekintések: 1 820 839
Közösségimédia-hírek	607	Facebook teljes elérés: 1 683 647
Megjelent jubileumi videók	114	YouTube-megtekintés: 1 239 358
Külső sajtómegjelenés (PTE-sajtófigyelés-adatok alapján)	487	–

Forrás: KURÁTH Gabriella – JARJABKA Ákos – TARRÓSY István: *Vonzófejlesztés lehetőségei a felsőoktatásban, avagy egy jubileumi projekt menedzselése = Marketing és Menedzsment*, 2018, 52. évf., 1 sz., 5–16.; *Jubileum 650 Projekt beszámoló*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018; *Jubileumi kommunikációs beszámoló*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018. alapján.

A fenti táblázatból is látható, hogy már a jubileumi évben is nagyon sok érintetthez eljutott az üzenet, ugyanakkor a fenti tartalmak alapjául szolgáló művészeti alkotások és az azokat megörökítő adathordozók, felvételek hosszú távon megmaradnak és fejtik ki a hatásukat. Hiszen ezek az alkotások olyan terekbe kerültek, amelyekben az intézmény és a város legkiemelkedőbb eseményei zajlanak, illetve olyan kiadványok és felvételek készültek, amelyek hosszú időn át tudják képviselni még a *Jubileum 650* projekt főbb értékekeit és ezzel összhangban a pécsi egyetem szellemiségét, céljait.

A teljes jubileumi aktivitást, kiemelve a művészeti alkotásokat és a hozzájuk kapcsolódó eseményeket, a magyar–angol nyelvű *Jubileumi Krónikában* összegeztük, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi közönség számára elérhetőek legyenek az információk.

(Összefoglalás, főbb következtetések) Megállapíthatjuk, hogy az erősödő hazai és nemzetközi felsőoktatási versenyben egyre fontosabb, hogy az intézmények új vonzerőfejlesztési lehetőségeket találjanak, ezért a művészeti alkotások és az ezeket bemutató kommunikációs kampányok, események jelentősége egyre fontosabbá válik a menedzsment számára.

A *Jubileum 650* zárását követően a projekt eredményességének elemzése elindult, az első eredmények már rendelkezésre állnak, így a kommunikációs kampányok klasszikus mérési lehetőségei, a teljes hír- és programmenedzsment értékelése, illetve a célcsoportok körében végzett felmérések, de a hosszú távú hatások mérése további feladatként jelentkezik, segítve a továbblépést, a következő projektek tervezését és lebonyolítását.¹²

A fentiekhez kapcsolódva úgy gondoljuk, hogy a hosszú távú fenntartást célozzák a művészeti alkotások is, hiszen a művészet a maga szimbolikájával időszakokon átnyúlóan tudja támogatni a felsőoktatási intézmény által kitűzött célokat is.

IRODALOMJEGYZÉK

- JARJABKA Ákos: *Projektmenedzsment-ismeretek I.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Carbocomp, 2008.
- JARJABKA Ákos: *Projektmenedzsment-ismeretek II.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Carbocomp, 2009.
- Jubileum 650 kommunikáció.* www.jubileum.pte.hu, http://marketing.pte.hu/jubileum_650_kommunikacio, www.pte.hu (utolsó letöltés: 2018. 01. 25.)
- Jubileum 650 kommunikáció. Jubileumi kiadványok,* https://marketing.pte.hu/jubileumi_kiadvanyok (utolsó letöltés: 2019. 05. 20.)
- Jubileum 650 kommunikáció. Jubileum 650 projektek:* https://marketing.pte.hu/jubileum_650_projektek (utolsó letöltés: 2019. 05. 20.)
- Jubileum 650 Projektbeszámoló.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018.
- Jubileumi honlap: <https://jubileum.pte.hu> (utolsó letöltés: 2019. 05. 20.)
- Jubileumi kommunikációs beszámoló.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018.
- Jubileumi kommunikációs terv.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2017.
- Jubileumi Krónika.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018.
- KURÁTH Gabriella – JARJABKA Ákos – TARRÓSY István: *Vonzerőfejlesztés lehetőségei a felsőoktatásban, avagy egy jubileumi projekt menedzselése = Marketing és Menedzsment*, 2018, 52. évf., 1. sz., 5–16.

Magyar Közlöny. Az Országgyűlés 6/2016. (IV. 5.) OGY határozata a magyar felsőoktatás napjáról, 2016. 46. sz., 4208.

MNB-honlap: <https://www.mnb.hu> (utolsó letöltés: 2019. 05. 20.)

PTE-honlap: www.pte.hu (utolsó letöltés: 2019. 05. 20.)

PTE Instagram: <https://www.instagram.com/pte1367> (utolsó letöltés: 2019. 05. 20.)

PTE intézményfejlesztési terv, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2017.

PTE Jubileum 650 projekt, PAD. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2016.

UnivPécs online: <http://univpecs.com> (utolsó letöltés: 2019. 05. 20.)

JEGYZETEK

1 Jelen tanulmányt a szerzők a pécsi egyetem-alapítás 650. évfordulója emlékének szentelik. Külön köszönet Bódis József rektor úrnak és Zeller Gyulának, a <i>Jubileum 650</i> projekt felelős rektorhelyettesének a támogatásáért. 2 <i>Magyar Közlöny. Az Országgyűlés 6/2016. (IV. 5.) OGY határozata a magyar felsőoktatás napjáról, 2016.</i> 46. sz., 4208. 3 <i>PTE Jubileum 650 projekt, PAD</i>. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2016. 4 JARJABKA Ákos: <i>Projektmenedzsment-ismertetek I.</i> Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Carbocomp, 2008; JARJABKA Ákos: <i>Projektmenedzsment-ismertetek II.</i>, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Carbocomp, 2009. 5 <i>PTE Jubileum 650 projekt, PAD</i>. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2016, 4.	6 <i>PTE Jubileum 650 projekt, PAD</i>. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2016, 4. 7 <i>Jubileumi kommunikációs beszámoló</i>. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2018. 8 KURÁTH Gabriella – JARJABKA Ákos – TARRÓSY István: <i>Vonzófejlesztés lehetőségei a felsőoktatásban, avagy egy jubileumi projekt menedzselése = Marketing és Menedzsment</i>, 2018, 52. évf., 1. sz., 5–16. 9 <i>Jubileumi kommunikációs terv</i>. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2017. 10 https://marketing.pte.hu/jubileum650_arculati_kezikonyv 11 <i>Jubileum 650 kommunikáció</i>. www.jubileum.pte.hu, http://marketing.pte.hu/jubileum_650_kommunikacio, www.pte.hu 12 KURÁTH Gabriella – JARJABKA Ákos – TARRÓSY István: <i>i. m.</i> (2018), 5–16.

Nevek, számok, szimbólumok Áldozatok és megörökítőik a Nemzet Vértanúinak Emlékművén 1929–1945

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után, a magyar Nemzetgyűlés 1920. február 16-ai alakuló ülésén tartott nyitóbeszédében Huszár Károly miniszterelnök megemlékezett az 1919-es diktatúra áldozatairól, kijelentve: „Ez a Ház maga szégyenteljes kinzókamrává változott, ahol a nemzetnek vértanúi voltak, ahol hazánknak legjobb fiait halálra kinozták csak azért, mert önérzetes honpolgárok, magyarok és keresztények voltak. Tartozunk azzal, hogy egy pillanatot áldozzunk mindazon hősök emlékének, [a képviselők felállnak] akik mint a nemzet, az állami rend és a kereszténység mártirjai a magyar nemzet jövődjéért való harcokban életüket, egészségüket, családi boldogságukat elvesztették. Pihenjenek nyugodtan sirjaikban, az utánuk jövődjéért nemzedék-neveiket elfelejteni soha sem fogja. Az ő mártír véruk és vértanui haláluk lesz erőssége az utánuk következő generációknak”.¹ Ebben a beszédrészletben már megjelentek azok az elemek, amelyek a csak évekkel később meginduló emlékmű-állítási munkálatokban is kulcsfontosságúak lesznek: a törekvés a Magyarországi Tanácsköztársaság valamennyi mártírjának név szerinti megörökítésére; ilyen személyeknek „a nemzetnek vértanui”-ként megjelölése;² „a magyar nemzet”, „a magyar állami rend” és „a kereszténység” mártírjaiként értékelésük; „a magyar nemzet jövődjéért való harc” megjelenítése; az Országháznak fontos helyszíneként említése.

(*Nevek, számok*) E „vértanúk”, illetve adataik összegyűjtésével Váry Albert korona-ügyész-helyettes már az 1910–1920-as évek fordulóján foglalkozott.³ Először 1922-ben, majd másodszer 1923-ban látott napvilágot, saját megfogalmazása szerint, „hivatalos jelentések és bírói ítéletek alapján” elkészített, A vörös uralom áldozatai Magyarországon című könyve.⁴ Műve előszavában Váry nemcsak munkája eredményeit említette, hanem azt is tudatta olvasóival, hogy milyen hiányosságai vannak azok általa közreadott névsorának, „kik e véres uralomnak áldozatul estek. Ezen összeállítás szerint a négy és félhónapos rémuralom alatt 590 egyént gyilkoltak le nagyobb részt teljesen ártatlanul. Egymaga Szamuely Tibor száznál több ártatlan polgárt gyilkoltatott le. Ez a szám és névsor azonban nem teljes. Hiányoznak az adatok azokról a területekről, a melyek időközben elszakítottak. Nincsenek benne azok sem, akik kétségbeesésükben öngyilkosok lettek vagy a szenvedett bántalmazás és fogvatartás folytán utóbb elhaltak. Végre nem volt megállapítható azoknak a szerencsétleneknek száma sem kiket egyes vörös parancsnokok a harctéren a vörös hadsereg kebelében kivégeztettek vagy akiket ellenforradalmi harcokban, ellenforradalmárok öltek meg. Valószínűleg ezeknek száma is kitesz még pár százat.”⁵ Az idézett szövegrészletből megtudható, hogy Váry általában a „vörös uralom” és nem kifejezetten a vörösteror áldozatait, illetve ezek adatait gyűjtötte össze, e munkája során ugyanakkor nem a Magyarországi Tanácsköztársaság változó kiterjedésű, mindenkori területét, hanem csupán az 1920 utáni, trianoni Magyarországot vette figyelembe.⁶ Ám nemcsak a tér, hanem az időkeret megválasztása is problematikus: könyve előszavának elején a szerző „133 nap”-nyi „véres uralom” „áldozatai”-nak összegyűjtéséről írt⁷

– az ismertett esetek sorozatának megvizsgálásakor azonban kiderül, hogy nemcsak a 133 nap alatt, hanem a Peidl-kormány működésének időszakában, sőt egyes esetekben még az az után is életüket vesztett személyeket is besorolt összeállításába.⁸ Az előszó következő, idézett mondatában viszont „négy és félhónapos rémuralom” áll, ami alapján feltételezhető, hogy itt már a Peidl-kormány néhány napját is figyelembe vette. Az e könyvben közölt, rövid esetleírásokat is tartalmazó adatsornak is vannak problematikus részei. Előfordult, hogy Váry nem tudta pontosan megállapítani az áldozatok számát: egy esetben „4–5 ismeretlen ellenforradalmár”-ról írt, ám 5 számot (367–371.) adott nekik listájában.⁹ Továbbá, a „vörös uralom áldozatai” között szerepel Szaszovszky János erdőőr is: őt „Özv. Sváb Jánosné tulajdonát képező erdőben szolgálat közben a vadászok agyonlőtték” június 15-én¹⁰ – amely közlésből nem derül ki, hogy miért tekintette őt a szerző a diktatúra áldozatának. „A vörös uralom áldozata”-ként tartotta számon Kovács Lajost is, aki gondatlanság következtében vesztette életét: az esetleírás szerint „Grecsák Gyula [vöröskatoná] őrszolgálat közben ráfogta fegyverét Kovács Lajosra, a fegyver elsült s Kovács Lajost agyonlőtte. Grecsák Gyula szándékosságát nem lehetett megállapítani.”¹¹ Itt nyilván az a felfogás érvényesült, hogy ha a Tanácsköztársaság nem állt volna fenn, Grecsák nem lehetett volna vöröskatoná és így nem kerülhetett volna sor a végzetes lövésre. Váry az „áldozatok” közé sorolt a diktatúra illetékesei által köztörvényes bűncselekményért kivégzett személyeket is: „A katonai forradalmi törvényszék halálra ítélte Kovács Gy. Aladár és Kovács János szegedi fosztogató vöröskatonákat s kivégezték” őket¹² – minden bizonnyal az előzőleg ismertett ügynél is alkalmazott logikával. Helyet kapott az összeállításban két olyan gyilkosság leírása is, amelyeknél nemcsak az áldozatainak kilétét és az elkövetésük időpontját, de azt a cselekményt sem sikerült megállapítani, amelyért a két személyt kivégezték: „Két ismeretlen vörös katoná”-t, „1919. április hó végén vagy május elején”, „kiket állítólag rablás miatt, mások szerint ellenforradalmi magatartásuk miatt ítél halálra Szamuely. Gerlei Géza vezetése alatt a terroristák kivítették őket a temetőbe s agyonlőtték.”¹³ Amennyiben tehát az 1920-as évek közvélemény-formálói e gyűjteményt fel akarták használni „a nemzet vértanui” listájának összeállításához, nem kevés problémával kellett szembesülniük. Ugyanakkor éppen ezek jelezheték számukra egy ilyen névsor megalkotásának nehézségeit. Mindenekelőtt azok a személyek okozhattak gondot számukra, akik olyan tett elkövetéséért vesztették életüket, amelyért megérdemlik a méltatásukat, de akiknek kilétét nem sikerült megállapítani.¹⁴ Voltak esetek, amikor figyelni kellett arra, hogy bár az illetők a Tanácsköztársaság idején haltak meg, mégsem sorolhatók „a nemzet vértanui” közé: Szaszovszky Jánost nem ellenforradalmiként értékelhető tevékenységért ölték meg; Kovács Lajos gondatlanság áldozata lett; Kovács Gy. Aladárt és Kovács Jánost pedig köztörvényes bűncselekményért végezték ki – bár az utóbbi három elhunyt beilleszthető volt a „vörös uralom áldozatai”-nak sorába.¹⁵ Műve két kiadásának megjelenése után több évvel, a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának 10. évfordulóján, immár a Nemzeti Egység Pártjának országgyűlési képviselőjeként, az országgyűlés képviselőházának 1929. március 21-ei ülésén tartott beszédében Váry a könyvében közreadottaktól igencsak eltérő adatokat közölt a diktatúra áldozatairól, amikor azt állította, hogy a rendszer vezetői „Forradalmi és véstörvényseikkel, terroristáikkal és teljhatalmú megbízottakkal: Szamuely Tiborral közel hatszáz ártatlan embert gyilkoltattak le”.¹⁶ A „vértanuk”-kal foglalkozó, ekkoriban újra megkezdődött kutatások azonban nem igazolták e kijelentését.

1929 elején ugyanis a Fehér Ház (egyres korabeli forrásokban: Fehérház) Bajtársi Egyesület kezdeményezte a „vértanúk”-nak emlékművet állító országos szervezet létrehozását. „A Nemzet Vértanuinak 1918–1919” Országos Emlékműbizottsága 1929. január 22-ei

alakuló ülésén, a Nemzeti Múzeum tanácstermében tartott beszédében József főherceg, tábornagy – az eseményről tudósító Magyar Távirati Iroda jelentése szerint – „Utalt arra, hogy tíz év után most jut a nemzet abba a helyzetbe, hogy a nemzetgyűlés első határozatának végrehajtásaképpen vértanúinak emlékét megtisztelje”.¹⁷ A munka tehát az 1920-as határozat nyomán indult meg, így az abban foglalt elgondolásoknak kellett érvényesülniük benne. Ennek lehetett a következménye az, hogy míg a bizottság nevében az 1918-as évszám azt jelezte: az őszirózsás forradalom és a népköztársaság időszakában elhaltakat is méltatnak a „nemzet vértanúi”-ként, közülük végül csak az 1918. október 31-én meggyilkolt Tisza István neve került fel a monumentumra. A testület elnökekül Pekár Gyulát, kormánypárti országgyűlési képviselőt választották. A „vértanuk” névsorának megalkotásához az Emlékműbizottság névsor-összeállító bizottságot hozott létre, amelynek elnöke Váry Albert lett.¹⁸ Pekár, Váry és Fritz János, a szervezet propaganda-elnöke a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája (MIOI) Elnökségéhez írott 1929. május 7-ei levelükben szintén rámutattak arra, hogy az emlékműállítás „az első nemzetgyűlés határozatának szellemében és értelmében” történik. Ennek megfelelően a bizottság arra vállalkozott, „hogy hatalmas emlékművön megörökíti a kommunisták becstelens kezétől vértanu-halált halt márttyrok dicsőséges nevét”.¹⁹

A „vértanuk” száma – Pekár Gyulának a MIOI Elnökségéhez intézett 1929. április 9-ei levele szerint – „körülbelül 600”:²⁰ e becslés minden bizonnyal a Váry-könyv 590 fős adatán alapult. Úgy tűnik tehát: a munkálatok résztvevői ekkor nem tervezték azt, hogy az 1919-ben a Magyarországi Tanácsköztársaság területeinek számító, ám azóta elcsatolt országrészekből is gyűjtsenek „vértanuk”-at, illetve rájuk vonatkozó adatokat.²¹ Az Országos Emlékműbizottság egy 1929. március 21–augusztus 6. között keletkezett röplapján az állt, hogy „Az 1918–1919-iki rémuralom idején a kommunisták becstelens kezétől mintegy 600 mártír szenvedett vértanuhalált az alkotmány és állami rend visszaállításáért.”²² Az idézetben az 1918–1919-es időkeret mindkét forradalom időszakának figyelembevételét jelzi, „a kommunisták” szó viszont azt, hogy az áldozatok túlnyomórészt a március 21. utáni hónapokban vesztették életüket. E megfogalmazás szerint ugyanakkor ők valamennyien ellenforradalmi tevékenységükért, a korábbi politikai-társadalmi-gazdasági viszonyok helyreállításáért folytatott küzdelmükért fizettek életükkel – ami jelentős eltérésnek tekinthető a Váry-könyv adatsorától. Június 20-ai nyilatkozatában Fritz János már pontosan 600 ellenforradalmárról beszélt: „Az ellenforradalom 600 vértanujának nevét kell elhelyezni az emlékművön”.²³ A Fehér Ház Bajtársi Egyesület jubiláló lakomáján, 1929. augusztus 6-án tartott beszédében Pekár Gyula szintén kereken 600 „vértanu”-ról szólt: „ma estére a bolsevista hóhérok hatszáz martirjának a jelenése jön el ide, kiknek neve aranybetűkkel fog ragyogni az ősszel felállítandó Vértanú-emlékművön”,²⁴ ám, a korábban idézett kijelentésektől eltérően, azt nem mondta róluk, hogy valamennyien ellenforradalmárok is lettek volna. A monumentum leplezésére azonban 1929 folyamán nem került sor. Az Országos Emlékműbizottság ez év végén közzétett felhívásában pedig ismét óvatosabb becslés jelent meg: „Az 1918–19-iki rémuralom idején gróf Tisza István és mintegy 600 vértanutársa szenvedett mártyrhalált az alkotmány és az állami rend visszaállításáért.”²⁵ Itt már sor került egy 1918-as „vértanu” megnevezésére is, Tisza István említésével.

Az áldozatokkal foglalkozó kutatás során azonban kiderült, hogy az 1919. március 21. utáni hónapokat figyelembe véve túlzás a 600 fős „vértanu”-szám. Pekár Gyulának a MIOI Elnökségéhez intézett 1930. május 31-ei levelében már az olvasható, hogy „Az 1918–1919-iki rémuralom idején, mintegy 480 mártír szenvedett vértanuhalált az alkotmány és az állami rend visszaállításáért. [...] a vértanuk névsorának verifikálása

megtörtént, mely szerint a forradalmaknak 27 izr. vallásu vértanuja van.²²⁶ Az értékelés szempontjai, megfogalmazásai azonosak voltak korábbi szövegekéivel, az „a forradalmak” szóhasználat félreérthetlenné tette, hogy az 1918. őszi radikális átalakulással kezdődő időszakot is figyelembe vették a gyűjtés folyamatában – az áldozatok becsült száma azonban alaposan, 20%-kal lecsökkent. Mindezek nyomán nem zárható ki, hogy a bizottság tagjai számára ekkor úgy tűnt: még a 480 fő körüli áldozatszámot is csak nem egy, 1919. március 21. előtt életét vesztett személynek a mártírok közé sorolásával tudják majd összeállítani. Ezt pedig azért ítélték szükségesnek, mert a viszonylag alacsony áldozatszámot kevésbé tarthatták hatásosnak a Tanácsköztársaság elítéléséhez, az antibolsevista propagandához, mint egy magasabbat. 1930. december közepén Liber Endre fővárosi tanácsnok a következőket nyilatkozta Az Est munkatársának az emlékművel kapcsolatban: „Érintkezést kerestem az akció vezetőivel és azt a felvilágosítást kaptam, hogy a szobormű befejezését eddig az akadályozta, hogy a vértanuk névsora nem állott rendelkezésre, most már összeszedték azt az 500–600 nevet és a napokban megkezdődik a vésés.”²²⁷ E szerint tehát, a Pekár 1930. május 31-ei levelében írottaktól eltérően, mégsem történt meg „a vértanuk névsorának verifikálása”, legalábbis véglegesen nem. Az „illetékesek” néhány hónappal későbbi, hivatalosnak tekinthető, Az Est 1931. március 15-ei számában megjelent nyilatkozatából azonban az derült ki, hogy a mártírok száma már 500 alá csökkent: „Remény van rá, hogy május 31-én leleplezik végre az emlékművet, addigra meglesznek az anyagiak, amikből felvéshetik annak a 480 vértanunak nevét, akiknek listáját Váry Albert összeállította.”²²⁸

Am Nemzet Vértanúinak Emlékművét csak 1934. március 18-án leplezték le.²⁹ Ehhez kapcsolódva Váry Albert Vértanuszobor címmel tett közzé cikket a Pesti Napló március 18-ai számában, ebben azt állítva, hogy „a végleges és hiteles névsor szerint 481 embert gyilkoltak le Szamuely, a forradalmi és vésztörvényszékek, a terroristák s vörös katonák”.³⁰ Ugyanezt így fogalmazta meg a Nemzeti Figyelő szintén március 18-ai számának hasábjain megjelent írásában: „összesen 481 azoknak az ártatlan polgároknak száma, kiket a forradalmi és vésztörvényszékek, terroristák, Szamuelyi és a vörös katonák legyilkoltak”.³¹ Az Országos Emlékműbizottság névsor-összeállító bizottságának elnöke, A vörös uralom áldozatai Magyarországon című, két kiadásban is napvilágot látott könyv szerzője e fontos alkalomból közzétett cikkeiben tehát félreérthetetlenül tudatta a kortársakkal: az 1919. március 21. utáni „vörös uralom”-nak összesen 481 „vértanu”-ja volt – ez a szám véglegesnek tekintendő, immár nem várható az, hogy további kutatások során eddig ismeretlen mártírokról kerüljenek elő adatok.

A március 18-ai ünnepségen viszont „Gyula diák”: vitéz Somogyváry Gyula elszavalt a Vértanuemlék avatására című költeményét, amelyben azt állította, hogy a „vértanuk”-nak „nevük se tudja mind – a kegyelet”,³² vagyis a mártírok ekkorra összeállított listája, Váry kijelentéseivel ellentétben, korántsem teljes. Nem zárható ki, hogy az emlékmű állítóinak ebbéli bizonytalansága is oka volt annak, hogy, eltérve a korábbi tervektől, a leleplezés időpontjára nem vészték fel az emlékműre Tisza István és a további 481 „vértanu” nevét. Pesti Napló-cikkében Váry azt állította: „A vértanuk nevét pergamentre írva helyezik el a főváros levéltárában”,³³ az ünnepség meghívójából pedig arról lehetett értesülni, hogy a „vértanuk” névsora a leleplezés alkalmával megkapható az ott tevékenykedő cserkészektől.³⁴

„A Nemzet Vértanuinak” címmel a rendezvényhez kapcsolódva meg is jelent egy négyoldalas nyomtatvány.³⁵ Az első oldalon olvasható a mártírok rövid méltatása: „A következő névsor azok neveit örökíti meg, akik bátran szembeszállva a nemzetgyilkos forradalommal, a magyar nemzetért és kereszténységért vértanuhalált haltak:”. Ez alatt áll nagybetűkkel

gróf Tisza István neve, az 1918. október 31-ei halálozási dátummal, ez után az „1919. március 21.–1919. augusztus 6.” időmegjelölés. Mindez, az idézett értékeléssel együtt azt juttatta kifejezésre, hogy e nyomtatvány közreadói egy forradalomnak tekintik az őszirózsás forradalom, a népköztársaság, a Magyarországi Tanácsköztársaság és a Peidl-kormány időszakát. Az 1919-es dátumok alatt kezdődött a további áldozatok felsorolása: először, külön csoportban „Az egyház vértanui”-é, utánuk a „Ludovika Akadémia vértanui”-é, majd a „Csendőrvértanuk”-é; az első és a harmadik csoport tagjainál nevük mellett meggyilkolásuk helyszínének nevét is megadták. Ezek alatt olvasható a „Vértanuk községenként” cím: itt alfabetikus sorrendben követik egymást az egyes települések, ezeken belül pedig a mártírok nevei, foglalkozásuk feltüntetésével. E lista után, immár a nyomtatvány 4. oldalán olvasható lezárásként: „Összesen 149 helységből 482 fő vértanu”. Ez alatt több aláírás is olvasható volt, köztük Pekár Gyuláé, „az Országos Emlékmű Bizottság elnöke”-é és Váry Alberté, „a Vértanu névsort összeállító bizottság elnöke”-é, amelyek alkalmasak lehetnek az összeállítás hitelesítésére a közönségnél. Ám ugyanezen az oldalon megjelent „Gyula diák” idézett verse is, amelynek szerzője azt állította, hogy vannak az utókor számára ismeretlen mártírok is.

Az, hogy a települések listájában felsorolt helységek a történelmi Magyarország legkülönbözőbb részein találhatóak, jelezhette a „forradalom”-mal szembeni ellenállás térbeli kiterjedtségét, a bevezető értékelés jegyében. A különböző foglalkozások feltüntetése az összeállításban pedig azt juttathatta kifejezésre, hogy a magyar társadalom egymástól igencsak eltérő munkákat végző tagjai („földbirtokos”, „gyárigazgató”, „kereskedő”, „ügyvéd”, „színművész”, „tanító”, „földműves” stb.) szálltak szembe a „forradalom”-mal, vagyis ennek társadalmi elutasíthatósága igencsak széles körű volt. A horizontális (térbeli kiterjedés) és a vertikális (a társadalom legkülönbözőbb szintjei) tényezők együttes megjelenítése azt fejezhette ki, hogy a „nemzeti” és a „keresztény” értékrend jegyében a „nemzet” milyen egységességgel utasította el a „forradalmat”. Az ellenállás „nemzeti” jellegének minél hatásosabb megjelenítését segíthette elő az az eljárás is, hogy a nyomtatvány készítői egyes „vértanuk” nevét a Váry-könyvben olvashatóan „magyarosabb” írásmóddal köztölték (például: Szemellicker > Szemelliker, Palescő > Paleskó³⁶). Ugyanakkor Tisza István, volt miniszterelnök, az egyházi, a ludovikás és a „csendőrvértanuk” kiemelése az áldozatok összességéből és külön csoportokként megjelenítésük a nyomtatvány 1. oldalán, a lista elején félreérthetlenné teszi különleges jelentőségüket a kiadvány szerkesztői szerint. Ezt erősíti az a tény, hogy Tisza István, valamint 9 egyházi, 5 ludovikás és 29 csendőr után az összeállításban 158 „földműves”, „vértanu” szerepel, ám őket így sem sorolták külön csoportba. Ezekkel a beosztásokkal a nyomtatvány közreadói minden bizonnyal egy a „forradalom”-éval (és különösképpen a nem egy kortársa által „tótágast álló világ”-nak tekintett Magyarországi Tanácsköztársaságéval³⁷) ellentétes, tradicionális, „keresztény”, „nemzeti” szellemiségű társadalmi rendnek, mint a világ ’magától értetődő rendjének’ megjelenítésére és, a széles körű ellenállás bemutatásával, a „vértanuk” áldozathozatalával is nyomatékosítva az olvasókkal való elfogadtatására törekedtek.

A Fehér Ház Bajtársi Egyesület Értesítője 1934. március 27-ei számában az Ügyvezetőség közleményéből meg lehetett tudni, hogy a „vértanuk” névsora 10 filléért kapható náluk. E szövegben ugyanakkor azt is lehetett olvasni, hogy a nemrég leleplezett „emlékmű gyönyörű alkotás, mégis az összbenyomást bántják [így!] az emlékmű csupasz falai. Hiányzik róluk valami, ami teljessé tenné az emlékművet. Igen, hiányzik róluk a vértanuk névsora. Ebből a szempontból, de egyébként is megérdemelnék a vértanuk, hogy neveik az emlékművön az utókor számára megörökíttessenek.

A Fehérház B. E. kezdeményezte annakidején a Vértanú Emlékmű felállítását és így ránk hárul első sorban a feladat, a vértanuk neveit felvésetni az emlékműre, hogy az teljes egész legyen. [...] 482 vértanú nevről [...] van szó.”³⁸ Mivel pedig a következő években az egyesülethez eddig ismeretlen „vértanuk”-ról is jutottak el információk, az 1936. augusztus 6-ai évforduló megemlékezésére már nem 482, hanem 497 név vésetett fel a monumentumra, amint arról a szervezet Értesítőjének 1936. szeptemberi számában megjelent írás tudósított: „Erre a napra, az 1919. évi kommun bukásának emlékezetes napjára, teljesen elkészült a forradalom hősi vértanuinak névbevésetése is. 497 név ékeskedik emlékművünkön; 497 név hirdeti fennen, hogy vannak még bátor, elszánt magyarok, kik ha kell, életüket is áldozzák a hazáért.”³⁹ Ám az augusztus 6-ai ünnepi vacsorán tartott beszédében Csilléry András, az egyesület társelnöke – akárcsak 1934 márciusában „Gyula diák” – arra mutatott rá, hogy még ez az új lista sem tekinthető teljesnek: „meghalt az a 497 mártír, akiknek emlékét ma ünnepeljük. A Fehérház nagy áldozatokat hozott az országért, a sokszáz ismeretlen vértanú is ennek az Esmének a szolgálatában halt meg a kommunizmus alatt és az azt követő időkben.”⁴⁰

1938 végén, az I. bécsi döntés után az egyesület irányítói úgy ítélték meg, hogy a Magyarországhoz történeti terület-visszacsatolás nyomán lehetőség nyílt addig ismeretlen mártírok, illetve adataik összegyűjtésére. Közlönyük december 18-ai számának egyik cikkében az áll, hogy „A célkitűzések és utak felhívják figyelmünket [így!], hogy Csonkamagyarországnak van hatóságilag igazolt forradalmak útján [így!] új 497 Vértanúja, úgy van a forradalmi időkből a most felszabadult Felvidékről még sok. A felszabadult Felvidék vértanuinak a nevei is odatartoznak.

Nem nyugodhatunk meg addig, míg a többi vértanú nevét nem véshejtjük a Vértanúk-terén álló emlékmű kövére.”⁴¹ A Fehérház című újságjuk 1939. március 20-ai számában már erről tudósítottak: „A nemrég visszatért felvidéki vármegyéket felkértük, hogy állapítsák meg hivatalosan, kik voltak vármegyéjükben a forradalmak vértanúi. Szándékunk ugyanis ezeknek a nevét augusztus 6-ig az emlékműre pótlólag bevésetni.”⁴² A beszámolóban a „forradalmak” szó használatát azt jelzi, hogy a kutatás nem csupán a Tanácsköztársaság és a Peidl-kormány időszakára, hanem az 1918-as forradaloméra és a népköztársaságéra is irányult. A gyűjtés az újabb terület-visszacsatolások után folytatódott, úgyhogy az egyesület egy 1942. június eleji közleménye már erről informál: „Amint köztudomású a Felvidék, valamint Erdély és a Délvidék egyrészének felszabadulásával mintegy kétszáz olyan bajtársunk hatóságilag igazolt adatai kerültek a kezünkbe, akik ellenforradalmi magatartásuk folytán haltak vértanú halált, de akiknek nevük még nem kerülhetett fel a vértanúk szobrára. Az erre vonatkozó intézkedések már folyamatban vannak és az augusztus 6-iki ünnepség alkalmával már köztudomásúvá fog válni az a tény, hogy kik voltak azok a derék, bátor, megalkuvást nem ismerő nagy magyarok, akik inkább feláldozták az életüket a hazáért, semmint egy jöttányit is engedtek volna meggyőződésükből.”⁴³ Azonban a visszacsatolt országrészek „vértanúi”-nak nem 200, hanem csupán 52 fős listája jelent meg több újság 1942. július 28-ai számában,⁴⁴ amelyben a felsorolt személyek csaknem valamennyien a korábban Romániának juttatott területhez kötődtek.⁴⁵ Így tehát a 497 név mellé 52 nevet kellett csak felvésetni és ez után 549 nevet lehetett volna olvasni a monumentumon. Ám az 1942. augusztus 6-ai ünnepségen tartott emlékbeszédében József főherceg azt állította, hogy „Ez az emlékmű örökre hirdeti az 546 hős magyar nevét, akik életükkel fizettek hűséges magyar érzelmeikért, hazánk érdekében kifejtett munkálkodásukért!”⁴⁶ Az egyesület Szeghalomi Főcsoportjának 1943. március 7-ei alakuló közgyűlése utáni bajtársi összejövetelen vitéz Zámory Gyula, országos elnök arról beszélt, hogy „Budapesten a Vértanúk-terén felállított nemzeti vértanúk emlékművére 547 vértanú neve vésetett be”.⁴⁷

A különböző források tehát egymástól eltérő adatot tartalmaznak arról, hogy az 1942. évi felvétel után pontosan hány áldozat neve volt olvasható a monumentumon. Ugyanakkor a „vértanuk” emlékének megörökítői valószínűleg ezt a sorozatot sem tekintették teljesnek, és ha Magyarországhoz történő újabb terület-visszacsatolásokra került volna sor, igyekeztek volna ezeken is adatokat találni addig nem ismert mártirokról, akiknek a nevét fel is írták volna a monumentumra.

(*Szimbólumok*) Az 1920-as évek végétől a „vértanuk” névsorának összeállításával párhuzamosan folytak az emlékmű megalkotásának munkálatai. Az Országos Emlékműbizottság egy 1929. március 21. – augusztus 6. között megjelentetett röplapja szerint „Az emlékmű a Parlament előtt fog állani, hogy az emlékmű helye is hangsúlyozza azt a gondolatot, miszerint a vértanuk az alkotmány és állami rend visszaállításáért szenvedtek martirhalált. Lépcsőzetes, széles alapépítményen emelkedik 8 m. magasságban egy hatalmas márványpillértömb, melynek lecsiszolt oldallapjain, községenként és időrendben, aranyetszésű betűk örökítik meg a vértanuk dicsőséges nevét. A pillértömb tetején a vértanuk felmagasztosulását jelképező hatalmas, ősi hun–magyar ízlésű [így!] szarkofág nyugszik, két oldalán egy-egy az Attila-kincsek motívumaiból faragott áldozati füstölő edénnyel. Ezek talapzatát az apostoli kettőskereszt ékes magyar címerpajzs motívumai díszítik. Az emlékmű homlokterében Hungária márványba faragott negyedfél méter magas alakja áll ősi magyar díszben, fején a Szent Koronával, jobbáiban az ősi kelevézzel. Korhú varkocsos hajviselet szegélyezi arcát, melyen dacos fájdalom és büszke öntudat fejezi ki a sorsával dacoló és a jövőjében bizakodó nemzet akaratát. A szobor talapzatán a nemzet kegyeletét jelképező aranyozott bronzkoszorú nyugszik. Az emlékmű hátsó oldalán levő szoborcsoport egy hatalmas sárkányt fojtogató erőteljes férfi alakot ábrázol, jelképül annak az elszánt küzdelemnek, amellyel a nemzet az életére törő veszedelmet legyűrte. Az emlékmű kemény, fagyálló, fehér haraszi márványból készül.”⁴⁸ 1934 tavaszára, ha néhány változtatással is („Hungária” kezében kard van kelevéz helyett, a szobor talapzatára nem került koszorú és nem vették fel az oldallapokra a „vértanuk” neveit, Lechner Jenő építész és Füredi Richárd szobrász műveként ez az emlékműterv valósult meg. „Hungária” figurájának talapzatán „A Nemzet Vértanuinak 1918–1919”, a sárkánnyal viaskodó férfi szobrának talapzatán pedig „A »Fehér Ház« kezdeményezésére kegyelettel emelte a magyar nemzet” feliratot lehetett olvasni.⁴⁹

E kompozíció tehát tartalmazta azokat a kulcselemeket, amelyek benne voltak az 1920-as nemzetgyűlési beszéd idézett részletében: az áldozatoknak „a nemzet vértanui”-ként méltatását az egyik felirattal; „a magyar nemzet”, „a magyar állami rend”, „a kereszténység” mártírjaiként értékelésüket az alkalmazott szimbólumok által; „a magyar nemzet jövődjéért való harc”-ot a sárkánnyal küzdő férfi szobrával; az Országháznak fontos helyszíneként megjelenítését azáltal, hogy „Hungária” az épületre tekint fájdalmas arccal. Figyelemre méltó ellentét az összeállításban, hogy míg „Hungária”-t tradicionális nőalak,⁵⁰ a „nemzet”-et pedig férfi (ami az „állam”, az „ország” és a „nemzet” két figurába történt sajátos szétosztása), tehát emberalakok jelképezik, a „veszedelme”-t nem ember, hanem egy a keresztény vallásosságban és a különböző mitológiákban szereplő lény: a „sárkány”. Ő az emlékmű szimbólumrendszerében a keresztény értelmezéssel van jelen: szörnyállat, Isten ellenfele, az ördög megtestesülése, akit általában is ábrázoltak óriásgyíkra emlékeztető alakban, páncéllal, a hátán tüskékkel, ragadozó mancsokkal és krokodilusfejfel.⁵¹ Nagy jelentőséggel bír ábrázolásuk aszimmetrikussága: az „ember–nem ember” ellentéttel.⁵² A „veszedelem” nem emberalakként (például kalapácsos munkásként), vagy valamilyen 1918–1919-es forradalmi jelképpel (például ötágú csillaggal)⁵³ kapott helyet az emlékművön, hanem állatként, mégpedig

veszedelmes szörnyállatként, amelynek elpusztítása „a magyar nemzet”, „a magyar állami rend”, „a kereszténység” érdekében nemcsak jogos, hanem feltétlenül szükséges is – ami legitimálhatta a korabeli döntéshozók különféle intézkedéseit az általuk „veszedelmes”-eknek tartott törekvésekkel szemben. A pusztá kézzel küzdő meztelen férfialak pedig alkalmas volt arra, hogy – mivel sem valamilyen ruhadarab, sem bármiféle, a kezében tartott eszköz nem jelezte konkrét társadalmi csoporthoz tartozását – „a nemzet” egészét megtestesítse.⁵⁴ E figura felhasználását ebben az összefüggésben persze az is indokolta tette, hogy a forradalmak „vértanui” túlnyomórészt férfiak voltak. Az emlékművön „Hungária” és a „nemzet” viszonya tradicionális férfi–nő kapcsolatként ábrázoltatott: a férfi védi meg a nőt a „veszedelem”-től⁵⁵ – és nem „Hungária” öli meg kardjával a sárkányt. A kompozícióban az a sajátos megoldás, hogy a kardos, páncélos „Hungária” nemhogy nem siet a „veszedelem”-mel küzdő, fegyvertelen „nemzet” segítségére, hanem egy köztük lévő oszlop túloldalán, neki hátat fordítva áll, valószínűleg azt volt hivatott kifejezni, hogy az 1918–1919-es radikális átalakulások idején „a magyar állam” valamiképpen el volt választva „a nemzet”-től és így nem tudott segíteni neki „a veszedelem” legyőzésében.⁵⁶ A monumentum tradicionális elemei (a felhasznált jelképek, a férfi–nő viszony ábrázolása) így kifejezésre juttathatták létrehozóinak határozott elutasítását az 1918–1919-es forradalmárok radikális újító törekvéseivel, köztük a nők szerepének, lehetőségeiknek megváltoztatására irányulókkal kapcsolatban. Ugyancsak a forradalmak, mindenekelőtt a vörös színt kulcsfontosságú szimbólumaként alkalmazó Magyarországi Tanácsköztársaság értékrendszerével való szembenállást jeleníthette meg az emlékmű fehér színe, amely hagyományosan az ellenforradalom jelképe volt.⁵⁷ Ezt az értelmezést határozottan elősegíthette az, hogy a monumentum állítását kezdeményező egyesületnek az egyik feliraton olvasható nevében is benne volt a „Fehér” jelző, félreérthetetlenül utalva ellenforradalmiságára. Mindezekon túl a kompozíció ilyen megalkotását az is befolyásolhatta, hogy összhangban kellett lennie a tőle nem messze, a Szabadság téren már álló, a trianoni békeszerződéssel Magyarországtól elcsatolt területeket szimbolizáló irredenta szobrokkal.⁵⁸

Az e szimbólum-együttessel megjelenített eszmei-politikai-történelmi összefüggésrendszerben pedig a monumentum felállítását kezdeményező Fehér Ház Bajtársi Egyesület sajátos módon helyezte el magát.⁵⁹ Már a szervezet és a Magyar Királyi Csendőrség a Tanácsköztársaság „csendőrvértanui”-inak emlékére rendezett 1925. július 22-ei ünnepélyének meghívóján látható volt az Egyesület emblémája a magyar Szent Korona alatt szörnnyetegt legyőző meztelen férfialakkal.⁶⁰ Ez az ábrázolás ott volt a szervezet jelvényén is.⁶¹ Az 1934-re elkészült, fehér színű emlékművön e jelképek különváltak: a Szent Korona a „Hungária”-t megtestesítő nőalak fejére került, a sárkánnyal harcoló férfi pedig a monumentum túlsó oldalára: a Fehér Ház tevékenységét ismertető feliratot pedig éppen a szobruk talapzatára helyezték el. Mindez lehetővé tette a kompozíció egy olyan értelmezését is, amely szerint az egyesületnek a „nemzet” küzdelmében kiemelkedően fontos szerepe volt a „veszedelem” legyőzésében és abban, hogy a Szent Korona visszakerült „Hungária” fejére, vagyis helyreállt a magyar királyság – ami összhangban is volt a szervezet saját történelmi szerepéről hirdetett nézeteivel.⁶²

Az 1934. március 18-án leleplezett monumentum még konkrét személynevek feltüntetése nélkül, általánosságban emlékeztetett az 1918–1919-es magyarországi forradalmak „vértanui”-ra. Áldozatok neveit az ünnepség alkalmából terjesztett nyomtatványon lehetett olvasni,⁶³ amely így egyfajta kiegészítésévé vált a kőből készült kompozíciónak.

A mártírok neveinek felvésekor pedig jórészt az 1934-es kiadvány adatai, értékelései kerültek az emlékműre. A röplap címe: „A Nemzet Vértanuinak” már 1934-től olvasható volt a „Hungária”-szobor talapzatán. Több mint két évvel később, a figura mögötti

kőlapra, legfeljére „A következő névsor” kezdetű értékelést írták fel, alája gróf Tisza István nevét, csupa nagybetűvel, a következő sorként pedig meggyilkolásának időpontját. Ez alatt kaptak helyet az „1919. március 21. – 1919. augusztus 6.” korszakhatárok. Majd lejjebb, a nőalaktól balra a katolikus egyház „vértanui”-nak, alattuk a Ludovika Akadémia „vértanui”-nak felsorolásai következtek. A következő oszlopban, ezektől jobbra, a „Hungária”-szobor feje felett kezdődött a csendőrség „vértanui”-nak listája, amely az ettől is jobbra lévő harmadik név-oszlopban folytatódott. Az első és a harmadik csoport esetében itt is feltüntették meggyilkolásuk helyszínét. Bár e felsorolások nem töltötték be teljesen a kőlapnak a szobor által el nem takart részeit, a többi mártír községenkénti megörökítései az emlékmű két keskenyebb, valamint hátoldalára kerültek; ezúttal azonban, a nyomtatványtól eltérően, foglalkozásuk feltüntetése nélkül. Ezáltal a „vértanuk” sorozatának – és mivel az áldozatok különböző társadalmi csoportokhoz tartoztak – „a magyar nemzet”-nek is egy sajátos, háromosztatú ábrázolása jelent meg a monumentumon. Kiemelten szerepeltek ebben a gróf és volt miniszterelnök Tisza István után a katolikus egyház és két fegyveres csoport mártírjai: vagyis a „papok” és a „harcosok”: nemcsak azért, hogy külön kategóriákban örökítették meg, hanem az emlékmű első, legnagyobb szimbolikus értékkel bíró oldalán, annak is legfelső harmadában, a többiektől elkülönítetten méltatásukkal (a nyomtatványon az 1. oldalon a csoportjaik után kezdődött a többi „vértanu” községenkénti felsorolása). A „többiek” – noha lett volna még üres hely számukra az oszlop „Hungária” mögötti oldalán – csak a 2–4., kisebb szimbolikus értékű oldallapokra kerültek. E tradicionálisnak tekinthető társadalomábrázolás ugyanakkor rokonságban volt évszázadokkal korábban kialakult, háromosztatú társadalomképekkel: így a középkori „oratores”–„bellatores”–„laboratores” hármassággal,⁶⁴ vagy a még régebbi, különböző mítoszokkal is összefüggő „papok”–„harcosok”–„dolgozók” csoportosítással.⁶⁵ Ha ez utóbbi hasonlóságoknak az emlékmű feliratait készítő feltehetőleg nem is voltak tudatában, a „vértanuk” felsorolása ebben az elrendezésben immár – a szó szoros értelmében – köbe vésvé hirdette felfogásukat a társadalom, a világ rendjéről, akár csak a nyomtatvány esetében is, félreérthetetlenül elutasítva az 1918–1919-es magyarországi forradalmak, különösen a Tanácsköztársaság radikális társadalom-átalakító intézkedéseit. A már korábban elhelyezett szobrok, feliratok és az újonnan felvésetett névsor egy sajátos kapcsolatrendszert is alkottak: a személynevek konkretizálták a jelképekben, általános értékelésekben foglaltakat, azok viszont kifejezésre juttatták azon eszmei tartalmakat, amelyekért – legalábbis a monumentum megalkotói szerint – a „vértanuk” életüket áldozták. Az ekként létrehozott kompozíció különböző típusú elemei (jelképek, általános értékelések, személynevek) egymás hatását is hivatottak voltak erősíteni. Minderről Pekár Gyula, az egyesület országos elnöke az 1936. augusztus 6-ai ünnepségen az emlékműnél, amelyen immár rajta voltak „vértanuk” nevei, a Pesti Hírlap tudósítása szerint, így beszélt: „Mikor két éve [...] ezt az emlékművet lelepleztük, akkor ez a szarkofággal koszoruzott oszlop [így!] még csak holt kő volt, de ma, midőn a rávészett 500 [így!] névben ötszáz lélekláng, a honszeretnek 500 örökmécsese gyul ki rajta, ma az iménti holt kő hősi és mártírvértől lüktető történeté éled, az ezeréves Magyarország oly hatalmas mérföldkövévé, mely mellett minden elhaladó vándor kalaplevéve haladjon el, minden megújuló nemzedék fohászt rebegjen azokért, kik hősi és mártír vérüket áldozták a honszeretnek.” Beszédében, az emlékművön megjelenítettekkel összhangban, Pekár szólt az egyesület szerepéről, tevékenységéről is. Szerinte az 500 mártír „Mind immár halhatatlan testvéreink ők abban a Fehér Házban, mely ma 17 éve elszánt fellépéssel távolította el a proletárdiktatura csökevényét, mely a lethargiában fetregő nemzet fiai közül egyedül merte felvetni a fejét, hogy az orosz rémmel szembeszálljon. A vérbe-taposott Magyarország még halódva is teljesítette százados hivatását a hálátlan Európával szemben: még halódva is feltartóztatta a bolsevizmust.”⁶⁶ Az elnök szavaiban egy sajátos

kettősség figyelhető meg az emlékmű funkciójával kapcsolatban: az, immár a konkrét nevekkel egyszerre létezhet síremlékként az elhunytak hozzátartozói, sőt „a nemzet” egésze számára, ugyanakkor jól felhasználható az azt állító szervezet saját propagandájában. Éppen arra a történelmi eseménysorozatra emlékeztetve, amelynek áldozatai lettek a méltottak, szolgálhat síremlékként aktuális propagandacélok!

E kettősség a Nemzet Vértanúinak Emlékművét az I. világháborús monumentumokkal rokonítja, így az ezek kapcsán megfogalmazott megállapítások elősegíthetik az 1930-as években létrehozott kompozíció vizsgálatát is. Az 1917. évi VIII. törvénycikk arra kötelezte a kisebb-nagyobb településeket: anyagi lehetőségeiknek megfelelően „méltó emléken örökíti meg mindazoknak nevét, akik lakói közül a most dúló háborúban a hazáért életüket áldozták fel”.⁶⁷ Az áldozatok név szerinti megörökítésére törekvés pedig jelen volt a Nemzet Vértanúinak Emlékműve munkálataiban is. Továbbá, az I. világháborús emlékművekről írva figyelmeztet Gyáni Gábor arra: ezek az elhunytak hozzátartozóinak személyes gyász munkájához is segítséget nyújtottak és éppen e funkció betöltéséhez járult hozzá e monumentumok nagyfokú esztétikai konzervatívizmusa is. A formabontó és ezért eleve „érthetetlen” műalkotások – amelyek, teszem hozzá, a Nemzet Vértanúinak Emlékműve esetében éppen a Tanácsköztársaság radikális újításait idézhették volna fel, ellentétesen az alkotók szándékaival – ugyanakkor komolyan akadályozhatják azt. Gyáni szerint az I. világháborús emlékművek létrehozásánál „a gyász, a kegyelet és a hála egyéni és kisközöségi (családi) érzelmei, az ebbe az irányba mutató társadalmi elvárások éppoly nagy erővel hatottak az emlékművek kivitelezőire (és megrendelőire), mint azok a nyílt nacionalista politikai szándékok, amelyek agitatív szerepet igyekeztek kölcsönözni a háborús monumentumoknak; ehhez nemegyszer a nemzeti mitológia szimbólumkészletéből merítették a díszítő elemeket.”⁶⁸ Az 1918–1919-es magyarországi forradalmak kapcsolódásai az I. világháború időszakához pedig indokoltá tették az 1930-as évekbeli „vértanu”-emlékmű megalkotóinak, hogy olyan szempontokat vegyenek figyelembe és olyan eljárásokat alkalmazzanak – nyilván nem utolsósorban az általuk kiváltani szándékozott hatás érdekében –, amelyekkel a háborús monumentumok létrehozói is éltek. A Nemzet Vértanúinak Emlékművén megörökített mártírok iránti újabb tiszteletadás volt az, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsának 1936. december 15-ei, a polgármester által 1937. január 9-én elfogadott határozata nyomán a tér, amelyen a szobor állt, a Vértanúk tere nevet kapta.⁶⁹ Az emlékmű és a térelnevezés, azáltal is, hogy mindkettőnek része volt a „vértanu” szó, egymás hatását is erősíthették és így is szolgálhatták a méltatást.

A Nemzet Vértanúinak Emlékműve eszmei-politikai tartalmait erősíthette az új, a monumentum létrehozói számára korábban ismeretlen mártírok nevének felvétele (erre 1942-ben sor is került⁷⁰): ezekkel ugyanis megjelenítették a „nemzeti” küzdelemnek az addig ismertnél kiterjedtebb voltát.⁷¹ A szobron végrehajtott átalakítások pedig, önmagukon túlmutatóan, általánosabb érvennyel jól szemléltetik, hogy miként lehet egy már meglévő mű eszmei-politikai tartalmait kibővíteni (az 1936-os feliratozással), majd ezt az újabb kompozíciót is továbbfejleszteni (az 1942-es felvésesekkel). Mindemellett az emlékmű egyik részletének felhasználásával átalakítottatott az egyesület egy másik propagandaeszköze: emblémája – a korábbtól eltérően, immár a monumentumon látható szoborhoz hasonlóan jelent meg a férfi és a sárkány küzdelme az 1934. március 18-ai szobor-leleplezési ünnepség meghívóján,⁷² majd a szervezet alapszabályait tartalmazó, 1942-es évszámmal megjelent kiadványban is.⁷³ A különféle propagandaeszközök együttesítése, egymásra történő utalásaikkal, az ismétlésekkel pedig fokozhatták azok hatásságát – ami, szintén általánosabb érvennyel, túlmutatva a Fehér Ház döntéshozóinak eljárásain, jól szemlélteti a tömegbefolyásolás egyik módszerének alkalmazását.⁷⁴

Ha pedig az egyesület közvélemény-formálóinak a Magyarországhoz történő újabb terület-visszacsatolások nyomán további, addig számukra ismeretlen „vértanuk” adatait sikerült volna kideríteniük, akkor nyilvánvalóan ezeket is felvették volna az emlékműre, törekedve teljessé tenni a mártírok listáját. A monumentumot minden bizonnyal akkor lehetett volna teljesen késznek tekinteni, ha valamennyi „vértanu” neve olvasható lett volna rajta.⁷⁵ Ám ilyen területváltozásokra nem került sor – Magyarország II. világháborús veresége, az ezt követő politikai, társadalmi átalakulások nyomán pedig 1945. szeptember 23-án ledöntötték az emlékművet.⁷⁶ Így a Nemzet Vértanúinak Emlékműve tulajdonképpen végül is nem készült el, befejezetlen maradt, ekként az 1920-as nemzetgyűlési határozatot sem sikerült teljesen végrehajtani – ami nem teszi lehetővé összegző értékelések kialakítását vele kapcsolatban, hanem, a téves következtetések megfogalmazását is elkerülendő, csak a különböző mítoszokban a hármasság rendszerét felfedező Georges Dumézil figyelmeztetésének megfogadását: „csak figyelmesen és folyamatosan kell olvasnunk a régi szerzők, a történétírók és költők elbeszéléseit, s csupán arra kell vigyáznunk, hogy ne akarjuk jobban érteni nemzeti hagyományait, mint ők maguk”.⁷⁷

IRODALOMJEGYZÉK

- Aradi 1974. *Aradi Nóra: A szocialista képzőművészet jelképei*. H. n., 1974.
- Avarffy 1939. *Avarffy Elek: Beszéd az augusztusi ellenforradalom XX. évfordulóján, a „Fehér Ház” és „Fehér Ház” B. E. emlékerlegvacsoráján 1939. VIII. 5.-én*. Budapest, 1939.
- Bödök 2019. *Bödök Gergely: A Nemzet Vértanúinak Emlékműve. Rubicon*, 2019. 4. sz. 38–45. o.
- B–y. 1929. B–y.: Márványszobrot állítanak Budapesten a 600 forradalmi vértanu emlékére. Augusztus negyedikén leplezik le a szoborművet. *Pesti Hirlap*, 1929. 103. sz. (május 8.) 8. o.
- Clark 1986. *Clark, Kenneth: Az akt. Tanulmány az eszményi formáról*. H. n., 1986.
- Cseh 1993. *Cseh Géza: Egy különös szobor a szolnoki Tisza-parton. Jászkun Krónika*, 1993. 31. sz. (május 8.) 8. o.
- Cseh 2011. *Cseh Géza: Vörös- és fehérterror Szolnokon. Rubicon*, 2011. 2. sz. 32–35. o.
- Csunderlik 2019. *Csunderlik Péter: A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, 2019.
- Dumézil 1986. *Dumézil, Georges: Róma három alkotóeleme*. In: *Uő: Mítosz és eposz. Tanulmányok*. Budapest, 1986. 44–69. o.
- (G. Gy.) 1939. (G. Gy.): 1919. augusztus 6. – 1939. augusztus 6. *Fehérház Bajtársi Egyesület Közlönye*, 1939. 1–2. sz. (február 26.) 5. o.
- Gyáni 2016. *Gyáni Gábor: Az első világháború emlékezete*. In: *Uő: A történelem mint emlék(mű)*. Budapest, 2016. 152–185. o.
- Gyula diák 1934. *Gyula diák [Somogyváry Gyula]: Vértanuemlék avatására*. In: „A Nemzet Vértanúinak”. Buda, 1934. [4.] o.
- Hoppál 2014. *Hoppál Mihály: Mítosz és társadalom*. In: *Uő: Mítosz és emlékezet*. Budapest, 2014. 57–71. o.
- (HT) 2019. (HT) [Hajdu Tibor]: A proletárdiktatúra történetéhez tartozik-e a Peidl-kormány? In: *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről*. Szerk. *Egry Gábor*. H. n., 2019. 89–90. o.
- Huszár – Procopius 1932. *Huszár, Lajos – Procopius, Béla von: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1932.
- József főherceg 1942. *József főherceg: Emlékbeszéd. Események Lapja*, 1942. 32–33. sz. (augusztus 15.) 1. o.
- Kelecsényi 2019. *Kelecsényi Kristóf: Hungária és a sárkány. Emlékmű az áldozatoknak. Rubicon*, 2019. 4. sz. 46–47. o.
- Koselleck 2003. *Koselleck, Reinhart: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. In: *Uő: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest, 2003. 241–298. o.
- Kunt 2011. *Kunt Gergely: Az ellenség teste: a vizuális degradálás eszközei első világháborús képeslapokon*. In: *A Határtörténeti Múzeum Értesítője 12*. Szerk. *Szoleczky Emese – Závodi Szilvia*. Budapest, 2011. 227–242. o.

- Nánási 2015. *Nánási László: A jogrend szolgálatában: Váry Albert élete és működése 1875–1953.* Budapest, 2015.
- Nánay 2018. *Nánay Mihály: Habsburg József főherceg. A katona és a politikus: 1914–1924.* Budapest, 2018.
- Póto 2003. *Póto János: Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Budapest, 2003.
- Póto 2020. *Póto János: Nevek nélkül mit érek én? A Nemzeti vértanúk emlékműve 1934–2019. Műértő,* 2020. 2. sz. 1., 8. o.
- Révész 2019. *Révész Tamás: Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben.* Budapest, 2019.
- Sinkó 1995. *Sinkó Katalin: A megsértett Hungária.* In: *Néprajzi Értesítő 77.* Szerk. *Hofer Tamás.* Budapest, 1995. 267–282. o.
- Szabó 2019. *Szabó Viktor: A kommunizmus bűvöletében. A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája.* H. n., 2019.
- Szoleczky 2016. *Szoleczky Emese: Kis falu és tanítója a Nagy Háborúban.* In: *Háborús hétköznapok. Tanulmánykötet.* Szerk. *Török Róbert – Závodi Szilvia.* Budapest, 2016. 61–86. o.
- Szűcs 1986. *Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról.* In: *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon.* 2. Szerk. *Ring Éva.* Budapest, 1986. 515–568. o.
- Tari 2019. *Tari Tamás: Egy rejtélyes kettősgyilkosság tehetne pontot a Nagy Imre-szobor vitájára.* https://alfahir.hu/2019/01/03/budapest_nemzeti_vertanuk_emlekmuve_nagy_imre_szobor_vertanuk_tere_1956_fidesz_tortenelem (Megtekintés: 2019. június 7.)
- Tóth 2018. *Tóth Vilmos: „Nemzeti nagylétünk nagy temetője”. A Fiumei úti sírkert és a Salgótarjáni utcai zsidó temető adattára.* Budapest, 2018.
- v. Zy. 1941. v. Zy. [vsz. *vitéz Zámory Gyula*]: *A Fehérház a nemzetvédelemben. Események Lapja,* 1941. 46. sz. (november 15.) 3. o.
- Váry [1923.] *Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon.* Vác, [1923.]
- Váry 1934a. *Váry Albert: Vértanuszobor. Pesti Napló,* 1934. 62. sz. (március 18.) 16. o.
- Váry 1934b. *Váry Albert: Vértanúk ünnepén. Nemzeti Figyelő,* 1934. 12. sz. (március 18.) 1–2. o.
- Veszprémy 2019. *Veszprémy László Bernát: Baloldali antiszemitizmus, anticionizmus és a zsidó vagyon államosítása a Tanácsköztársaság idején. Századok,* 2019. 5. sz. 887–916. o.
- Vörös 2019. *Vörös Boldizsár: Egy hivatalnok párhuzamos naplói a Tanácsköztársaságról. Századok,* 2019. 5. sz. 917–926. o.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK:

- BFL Budapest Főváros Levéltára
 BTM KM ÉGY. Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma Építészeti Gyűjteménye
 FSZEK BPGY PKt. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye Plakát- és Kisnyomtatvány-tára
 HM HIM HM KEGY. Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeuma, Hadtörténeti Múzeum
 Kéziratos Emlékanyag Gyűjteménye
 MZSML Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár
 OSZK Kt. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
 OSZK PKt. Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatvány-tára
 PIM Kt. Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvtára

JEGYZETEK

1	Ld. <i>Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója.</i> I. Budapest, 1920. 4. o. Az emlékmű történetéről újabban ld. pl. <i>Bödök</i> 2019. 38–45. o.; <i>Kelecsényi</i> 2019. 46–47. o.	köbölküti tanító a településről bevonult, majd el-esett katonákat méltatta „a nemzet vértanúi”-ként (<i>Szoleczky</i> 2016. 79. o.), ami azt jelzi, hogy ennek az értékelésnek volt I. világháborús előzménye.
2	Szoleczky Emese idézte tanulmányában az Esztergomi Lapok 1915. november 7-ei számának cikkét, amely szerint az ekkori „halottak estéjé”-n tartott beszédében Stampay János,	Ld. ehhez pl. <i>Nánási</i> 2015. 43., 126–128. o.
Ld. pl. <i>Váry</i> [1923.]
<i>Váry</i> [1923.] o. n. Vö. ehhez <i>Veszprémy</i> 2019. 912–913. o.

- 6 Éppen ezért, megítélésem szerint, kizárólag Váry e könyvének adatait felhasználva nem is lehet megállapítani a Magyarországi Tanácsköztársaság, illetve vörösterrorrja valamennyi áldozatának számát. A későbbiekben sor is került kutatásokra a további áldozatok, adataik kiderítése érdekében, ld. erről pl. e tanulmányom következő részzeit!
- 7 Váry [1923.] o. n.
- 8 Váry [1923.] 64–65. o.: 234. sz., 148–149. o.: 585–587. sz., 8–9. o.: 17. sz., 50–51. o.: 185. sz. Vö. még (HT) 2019. 89–90.
- 9 Váry [1923.] 96–97. o.: 367–371. sz.
- 10 Váry [1923.] 36–37. o.: 93. sz.
- 11 Váry [1923.] 46–47. o.: 178. sz.
- 12 Váry [1923.] 76–77. o.: 288–289. sz.
- 13 Váry [1923.] 32–33. o.: 79–80. sz.
- 14 Vö. ehhez még Váry [1923.] 155. o.: 14–573. sz.
- 15 Ld. még mindehhez pl. Tari 2019.
- 16 Ld. *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XVIII. Budapest, 1929. 425. o.
- 17 Ld. erről pl. *Bödök* 2019. 40. o.
- 18 Ld. erről pl. *Bödök* 2019. 42. o. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája (MIOI) Elnökségének írott, 1929. augusztus 29-ei levelében Váry határozottan kijelentette: „mindent elkövetek, hogy a nemzet vértanui névsorából senki ki ne maradjon”. Ld. MZSML V-2-2. Nem íktatott iratok, tematikus iratválogatások. Nemzet vértanúinak 1918–1919 emlékbizottsága (a továbbiakban: NVE) sz. n. A gyűjteményben kutatásaimat Toronyi Zsuzsanna segítette, akinek ezúton mondok köszönetet.
- 19 Pekár Gyula, Váry Albert és Fritz János levele a MIOI Elnökségének, Budapest, 1929. május 7. Ld. MZSML NVE sz. n.
- 20 Pekár Gyula levele a MIOI Elnökségének, Budapest, 1929. április 9. Ld. MZSML NVE sz. n.
- 21 Vö. ehhez e tanulmányom 5. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt!
- 22 A röplapot ld. MZSML NVE sz. n.
- 23 *Az Est*, 1929. június 20. 2. o.
- 24 Pekár Gyula: Elnöki beszéd a „Fehér Ház” jubiláló lakomáján 1929 aug. 6-ikán. Ld. OSZK Kt. Quart. Hung. 2825/17. 3–4. o.
- 25 *Nyírvidek*, 1929. december 13. 6. o.
- 26 Pekár Gyula levele a MIOI Elnökségének, Budapest, 1930. május 31. Ld. MZSML NVE sz. n.
- 27 *Az Est*, 1930. december 13. 6. o.
- 28 *Az Est*, 1931. március 15. 9. o.
- 29 Ld. erről pl. *Bödök* 2019. 44–45. o.
- 30 Váry 1934a. 16. o. Néhány nappal az emlékmű leleplezése előtt, egyes lapok 1934. március 14-ei számának cikkében még 542 áldozatról lehetett olvasni, pl. „Váry Albert ny. koronaügyész-helyettes, országgyűlési képviselő [...] összeállította a hatodfélszáz nevet tartalmazó névsort: a forradalmak áldozatainak névsorát. Tisza István mártír-alakja áll a hosszú sor élén. 1919 március 21 és augusztus 6 között 541 emberéletet oltott ki a vörös forradalom.” 8 Órai Újság, 1934. március 14. 3. o., továbbá Friss Újság, 1934. március 14. 5. o.
- 31 Váry 1934b. 2. o.
- 32 Gyula diák 1934. [4.] o.
- 33 Váry 1934a. 16. o. E dokumentumot nem sikerült fellelnem.
- 34 Ld. a szobor-leleplezési ünnepség meghívóját: BTM KM ÉGY. Kismarty-Lechner Jenő hagyatéka, 69.197.1. sz. Emlékművek album 15. o. Kutatásaimat a múzeumban Demeter Zsuzsanna segítette, akinek ezúton mondok köszönetet.
- 35 „A Nemzet Vértanúinak”, ld. FSZEK BPGY PKt. B 730/3/1934. III. 18.
- 36 Vö. ehhez Váry [1923.] 116–117. o.: 449. sz., 132–133. o.: 501. sz. A szolnoki áldozatok 2005-ben állított emlékművén pedig a „Palecskó” névirás olvasható, ld. ehhez Cseh 2011. 35. Ld. ehhez még Kelecsényi 2019. 47.
- 37 Ld. ehhez pl. *Vörös* 2019. 923. o.; *Csunderlik* 2019. 290–291. o.
- 38 *Fehérház Bajtársi Egyesület. Értesítő*, 1934. március 27. 3. o.
- 39 A „Fehérház” Bajtársi Egyesülete *Értesítője*, 1936. szeptember. 1. o.
- 40 A „Fehérház” Bajtársi Egyesülete *Értesítője*, 1936. szeptember. 3. o.
- 41 *Fehérház Bajtársi Egyesület Közlönye*, 1938. december 18. 1. o. Ld. még (G. Gy.) 1939. 5. o.
- 42 *Fehérház*, 1939. március 20. 8. o. Az újság 1939. május számának egyik cikkében pedig arról is lehetett olvasni, hogy miként zajlott a „vértanuk” személyének, adatainak vizsgálata: „A Vértanuk terén álló 1918–19. évi vértanuk emlékműve egyesületünk kezdeményezése útján a nemzet társadalmi vezetőinek bevonásával alakult nagybizottság s a felkért belügyminisztérium hivatalos támogatásával dr. Váry Albert ny. koronaügyész elnöklelte alatt álló szűkebb bizottság éveken át tartó munkával bírálta el, kik tekinthetők a nemzet vértanúinak. Egyesületünkön kívülálló felkérésére adtuk ki »Emléklap«-jainkat az élő s az ellenforradalmakban résztvevőknek. A bizottsági elbírálás az előterjesztett kérelem, annak mellékletét képező eredeti okmányok, valamint tanukihallgatások után bíraltott el. Egyesületünkhez azóta is igen sokan fordulnak hasonló kérelemmel. Ezen esetekben alapszabályszerű köteleességünknek tettünk eleget.” *Fehérház*, 1939. május. 8. o. Ld. még v. *Zy*. 1941. 3. o.
- 43 *Események Lapja*, 1942. június 6. 3. o.
- 44 Ld. *Nemzeti Újság*, 1942. július 28. 7. o.; *Pesti Hirlap*, 1942. július 28. 4. o.; *Újság*, 1942. július 28. 7. o.
- 45 Vö. Kelecsényi 2019. 47. o.
- 46 *József főherceg* 1942. 1. o. A beszédnek József

- főherceg naplójában olvasható szövegében is az 546-os számadat áll. E naplórészletet Habsburg–Lotharingiai Mihály főherceg bocsátotta rendelkezésünkre, amit ezúton köszönök meg. A napló más részeihez, amelyekben szintén lehetnek információk az emlékműről, hiába próbáltam hozzájutni; a szövegről ld. *Nánay* 2018. 24–27. o.
- 47 *Események Lapja*, 1943. március 20. 3. o. Bár számos magyarországi fényképgyűjteményben (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet Fényképtára, Budapest Galéria, Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma Fényképgyűjteménye, Fortepan, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye Fotótára, Hadtörténeti Múzeum Fotóarchívuma, Magyar Fotográfiai Múzeum, Magyar Képzőművészeti Egyetem Fotótára, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Magyar Távirati Iroda Fotótára, Országgyűlési Múzeum, Országos Széchényi Könyvtár Digitális Képtárház) kerestem fotókat az emlékműről, nem sikerült olyan fényképsorozatokat összeállítanom, amelyekkel az emlékmű valamennyi feliratát pontosan meg tudtam volna ismerni. Ld. ehhez még *Póto* 2020. 8. o.
- 48 Ld. ehhez e tanulmányom 22. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt! A sárkánnyal küzdő férfi szobra gipszmodelljének sorsáról írt *Cseh* 1993. 8. o. A viaskodók ugyanezen ábrázolása került Lemberkovics Jenő sírelmére, amelyen, egyebek mellett, „A «Fehér Ház» kezdeményezésére emelte a magyar nemzet 1929 augusztus 6.” felírás is olvasható volt (fényképét ld. az e tanulmányom 34. jegyzetében hivatkozott albumban: 34. o.). Az ugyanitt „az 1919-i ellenforradalom vértanu halált halt vezére”-ként méltatott katonatiszt sírelmére a szoborral és a feliratokkal így a Nemzet Vértanúinak Emlékműve előzményének is tekinthető. Ld. ehhez még *Tóth* 2018. 412.
- 49 Az emlékműről fényképeket ld. pl. *Bödök* 2019. 38., 44. o.
- 50 Ld. erről pl. *Sinkó* 1995. 267–268. o.
- 51 Ld. ehhez pl. a „sárkány” szócikket: *A keresztény művészet lexikona*. Szerk. Seibert, Jutta. Budapest, 2004. 276. o., továbbá *Póto* 2003. 52. o.
- 52 Ld. ehhez pl. *Koselleck* 2003. 279–298. o.; *Kunt* 2011. 234–242. o.
- 53 Ld. ezekhez pl. *Aradi* 1974. 211–214., 255–256. o.; *Szabó* 2019. 61–65. o.
- 54 Vö. ehhez pl. *Clark* 1986. 217., továbbá 183–185., 204–206., 369., 370–371. o.
- 55 Vö. ehhez pl. *Révész* 2019. 203–204. o.
- 56 Ld. ehhez e tanulmányom 62. jegyzetét!
- 57 Ld. ehhez pl. *Aradi* 1974. 73., 223. o.
- 58 Az *Uj Nemzedék* 1929. június 6-ai számának cikkében már az állt, hogy az emlékmű „kiképzésében, valamint eszmei tartalmában erős összhangban lesz a Szabadság-tér irredenta szobraival”.
Uj Nemzedék, 1929. június 6. 7. o. Ld. még *Póto* 2003. 60–64., 285. o.
- 59 Ld. ehhez pl. *Bödök* 2019. 40. o.; *B–y*. 1929. 8. o.
- 60 Ld. PIM Kt. Any. 14.748. Az e kutatáshoz a gyűjteményben található anyagokra Paksa Rudolf hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton mondok köszönetet. Ld. még a Szent Koronát és a küzdőket az Egyesület 1931. március 5-ei, Pekár Gyulának küldött levele levélpapírján: OSZK Kt. An. lit. 4739. 24. sz.
- 61 Ld. <https://mutargy.com/penz-erem-plakett/szody-szilard-1878-1939-1919-feherhaz-1919-aug-6-a-feher-haz-bajtarsi-egyesulet-fem-jelvenye-szign-szody-24x19mm-t-2> (Megtekintés: 2020. április 16.) Ld. ehhez *Huszár – Procopius* 1932. 427. o.: 5759–5760. sz. Az egyesület 1942-es évszámmal megjelent alapszabályai szerint a szervezet jelvénye: „Kék zománcos alapú pajzsban egy térdelő férfi akt, ki balkezevel a sárkány torkát fogja, öklöbbszorított jobbkezevel ütmi készül. A kép felső részét a magyar Szent-Korona zárja le. Alsómezőben: »Fehérház. 1919. aug. 6.« felírás olvasható.” Ld. *A „Fehérház” Bajtársi Egyesület alapszabályai*. Budapest, 1942. 3. o. E leírás tökéletes összhangban volt a sárkánnyal küzdő férfi ábrázolásával a Nemzet Vértanúinak Emlékművén.
- 62 Vö. ehhez pl. e tanulmányom 40. és 66. jegyzetét és a hozzájuk kapcsolódó főszöveg-részt! E küzdelemről pedig Ilvoszky János, az egyesület tagja a szervezet 1925. augusztus 6-ai „bajtársi estebéd-jé”-n tartott serlegbeszédében azt is kijelentette: „Az alakulat önmaga, saját erejére támaszkodva, minden külső segítség nélkül hajtotta végre az ellenforradalmat és távolította el a szocial–kommunista Peidl-kormányt.” Ld. PRO MEMORIAM. OSZK PKt. Kny.C 12.926. 8. o. Ezt a felfogást juttathatta kifejezésre az emlékmű kompozíciójában az, hogy a fegyveres „Hungária” nem segít a sárkánnyal viaskodó férfinak, hanem a köztük lévő oszlop túloldalán, neki háttal áll.
- 63 Ld. ehhez e tanulmányom 35. jegyzetét és a hozzá kapcsolódó főszöveg-részt!
- 64 Ld. ehhez pl. *Szűcs* 1986. 529. o.
- 65 Ld. erről pl. *Hoppál* 2014. 57–71. o.
- 66 *Pesti Hírlap*, 1936. augusztus 7. 15. o. Az emlékműnél elhangzott beszédek aktuálpolitikai elemeit ld. pl. *uo.*, továbbá *Nemzeti Újság*, 1939. augusztus 6. 7. o.; *Függetlenség*, 1943. augusztus 8. 5. o.
- 67 Ld. az 1917. évi VIII. törvénycikket „a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről”: *Magyar törvénytar. 1917. évi törvénycikkek*. Jegyz. Térfy Gyula. Budapest, 1918. 25. o. Ld. ehhez *Gyáni* 2016. 174–175. o.
- 68 *Gyáni* 2016. 178. o. Vö. még *Kelecsényi* 2019. 46. o. Az e tanulmányom 34. jegyzetében hivatkozott meghívóban az is olvasható: „Különösen kívánatos, hogy a vértanuzásot szenvedők városai és községei feltétlen képviseltesék magukat” az ünnepségen. A

- szoborállítók, a rendezvény szervezői e törekvése indokoltá teheté számukra azt, hogy lehetőség szerint minél többeknek 'érthető' emlékművet alkossanak: minden bizonnyal ezt is volt hivatott elősegíteni a monumentum esztétikai konzervatívizmusa is.
- 69 Ld. ehhez BFL II. 1.a. Fővárosi Közmunkák Tanácsa ülésjegyzőkönyvei. 1936. év. 840., 841., 849. o.; *Fővárosi Közlöny*, 1937. március 12. 454–455. o.
- 70 Ld. ehhez e tanulmányom 41–47. jegyzeteit és a hozzájuk kapcsolódó főszöveg-részeket!
- 71 A „vértanuk” számának jelentőségét hangsúlyozta már az Egyesület 1939. augusztus 5-ei „emlékserleg-vacsoráján” tartott beszédében Avarffy Elek: „kegyeletes tanulság, amit *Vértanúink* szolgáltattak, hogy »minden eszme annyit ér, amennyi vért áldoztak érte!« A magyar vértanúk pedig, akik közül félezernek a neve ott feketélik az emléksobron, sok vért, sok virágzó életet áldoztak az eszméért, a keresztény nemzeti gondolat szabadságáért. A mai csonka keresztény Magyarország terebélyesedő büszke tölgyének gyökerei az ő vérükből, az ő géniuszukból táplálkoznak, éppen ezért az idő nem fogja dicső neveiket sohasem elködösíteni és nem fogja neveiket feledésbe süllyeszteni soha!” Ld. *Avarffy* 1939. 10–11. o.
- 72 Ld. az e tanulmányom 34. jegyzetében hivatkozott meghívót! Ld. még azt a meghívót is, amelyet a szervezet az 1919. augusztus 6-ai események 20. évfordulója alkalmából tartandó ünnepséghez adott ki: HM HIM HM KEGY. 2013.166.2/KE. sz.
- 73 Ld. *A „Fehérház” Bajtársi Egyesület alapszabályai*. Budapest, 1942. 1. o. Az e tanulmányom 60. jegyzetében hivatkozott meghívón látható korábbi embléma azonban még többször is megjelent az egyesület 1936–1942-es kiadványaiban.
- 74 Vö. ehhez *Szabó* 2019. 219–220. o.
- 75 Az újabb terület-visszacsatolások után az ezeken elvégzett kutatások ehhez mindenképpen szükségesek lettek volna, még akkor is, ha történetesen az derült volna ki, hogy ezekből az országrészekből nincsenek mártírok. Ugyanakkor kérdés, hogy az egyesület közvélemény-formálói az ekkor rendelkezésükre álló adatok alapján teljesnek tekintették volna-e a „vértanuk” listáját.
- 76 Ld. erről pl. *Népszava*, 1945. szeptember 25. 3. o.; *Póto* 2003. 50–52., 165., 284. o. Ld. ehhez még *Szabad Nép*, 1945. június 23. 2. o. A tér ekkor már, Ságvári Endre méltatásaként, a Ságvári tér nevet viselte, ld. ehhez pl. *Magyar Közlöny*, 1945. augusztus 12. 7. o.
- 77 *Dumézil*, 1986. 51. o.

Kóbor Tamás analízise bolsevizmusról és fehérterrorról

Ha fellapozzuk a népszerű lexikonokat, Kóbor Tamásról (1867–1942) mindenütt olyasféléket találunk, hogy írói erkölcsrajzaiban legfőképp a fővárosi zsidóság asszimilációs folyamatával foglalkozott.¹ Kisebb utánajárással az is megtudható, hogy több hírlap és folyóirat rendszeresen közölte publicisztikáit, valamint *Az Ujság* című konzervatív napilap vezetőjeként évtizedeken keresztül formálta olvasók tízezreinek gondolkodását. Sajnos jóval kevesebben emlékeznek meg a politikai véleményformáló Kóborról, aki egyszerre volt harcias kritikusa a Magyar Tanácsköztársaságnak² és az ellenforradalomnak. Később, a húszas években írt *Rovásai*ban (így nevezte napi szinten vezetett rovatát) időről időre szót emelt úgy a Milotay István-féle *Uj Nemzedék* kirohanásai, mint Gömbösék legitimizmus ellenes politikája, és Bajcsy-Zsilinszkyék fajvédő-tébolya ellen is. Lapjában többek között olyan üldözött tudósok írásai letek biztos és állandó menedékre, mint Alexander Bernáté vagy Marczali Henriké. Tevékenységéért a kiépülőben lévő tekintélyelvű rendszer érthető módon nem zárta szívébe. A kortárs tárcairodalom kispolgári gyűlöletében kulmináló ellenszenv előbb lapja cikkeinek cenzúrázását érte el, utóbb 1925-ben – a Somogyi–Bacsó politikai gyilkosságok Horthyval történő érintettségének leleplezése nyomán – annak betiltásához vezetett.

Bár a háborús idők valamelyest jelezték a közelgő szembenállás eljövételét, de féltetesen szemlélve a Tisza István híveként számontartott író³ körül látszólag minden a megszokott mederben haladt, és 1919 őszének sem kellett volna a politikai lövészarok ellenkező oldalán találnia őt. De mi történhetett, miről nem lehet olvasni a Kóbor-életrajzokban? Meglepő módon az ellenszenvhez éppen az vezetett, amire senki nem számított: a bolsevizmus bírálata.

A Károlyi-kormány és a rákövetkező Kun-diktatúra alatt Kóbor Tamás a helyén maradt, és *Az Ujság* 1919. március 25-i betiltásáig a kommün kritikusa volt. A felfüggesztett szerkesztő azonban nem töltötte unalomban a diktatúra heteit sem. Miskolc 1919. május 21-i visszafoglalása után úgy döntött, hogy írói tehetségével a bolsevizmus analízisébe fog. Túl nagy nehézséget nem okozott számára a rendszer groteszk működésének irodalmi megörökítése. Napjainkban jobbra kivonatban ismert, *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt* című kortörténetében⁴ olyan szemléltetését hozza a proletárdiktatúra működésének, amely méltán kiérdemelne, hogy a 133 nap eszmetörténeti megismeréséhez forrásműként kezeljük. De könyvecskéje talán még fontosabb jelentőséggel bír, hiszen műve az első konzervatív kritikája az ellenforradalomnak is. Hovatovább, ma ugyanúgy gondolkodásra késztet nemcsak a múlttól, hanem jelenről és jövőről egyaránt.

Kóbor nem bocsátkozik különféle jellemábrázolásokba, miként írása az akkoriban divatos antiszemita kirohanásoktól is mentes. Filozofikus művének rendíthetetlen célja: a nyilvánvaló ideológiai ellentmondások, továbbá a magasztosnak hirdetett eszmék és a valóság között húzóódó ellentét leleplezése. Ebben a keresztmetszetben ragadja meg a bolsevizmus magyar vonását, amit ő a normalitástól eltávolodott állapottal, azaz a tébblyal azonosít.

A mű elején olvasható eseteírásban, amikor boltok lecsukódó ajtajait a haldokló szeméhez hasonlítja, rögtön az általános áruhiányra hívja fel a figyelmet.⁵ Persze a kezdeti, eufórikus pillanatokban a tömeg a proletárdiktatúrában még a „magyar nemzeti

szocializmus”-t⁶ ünnepelte és nem érdekelték a polcok hézagai. De legkésőbb Miskolc felszabadítása után már mindenki csalódott, hiszen a forradalom, amely egy pillanatilag nemzetinek mutatta magát, ismét a terror és a kifosztás rettenetes valóságát hozta. A folyamatos nomenklatúraépítés, a társadalmi osztályok önkényes kicserélése, valamint a nemzeti értékek semmibevétele után a rendszer átcsapott az individuális kizsákmányolásba. „*S lelkemből elszedik a lelkiismeretet, az agyamból a gondolatot*”⁷ – jegyezi meg találoan Kóbor.

Eszméi beteljesítéséhez a bolsevizmus olyannyira szerette a jogszabályokat és a rendeleteket, hogy reggelente, amikor a polgár felébredt, egyenesen hálaérzettel gondolt a diktatúrára, hogy a napnak nem tiltották meg, hogy rá is süssön. „*De lehet holnap kijön már ez a rendelet is*”⁸ – teszi hozzá rögvest. Amikor kezdetét vette a terror, nem lehetett eldönteni, hogy az a kezdet vadsága, vagy a vadság kezdete volt.

Várni ugyan lehetett, hogy a burzsoázia az egyénben fog megszűnni, ám valójában a kommunisták a lelkeket szedték ki. A munkásokét, a diákokét, mindenkiét. A leghevesebben mégis az értelmiséget kritizálta Kóbor, akikről így ír: „*Ur Isten, nem az derül-e ki, hogy mind ahányan vagytok kedves szellemi proletárok, képmutató cselédek vagytok és azok maradtok, éppen csak az új gazdának hazudván köpködtek a régi ellen, beszenyyezve ezzel múltatokat és megbélyegezve rabszolga mivoltotokat minden jövőnek idejére?*”⁹ Mindemellett az antant sem mutatott együttérzést, sőt, amíg a megalkuvó értelmiség közreműködésével bolsevikok a polgárok lelkeit lopták el, addig az ő seregeik az ország vagyonát, területeit. Ilyen körülmények közt a megmaradt bankok kizárólag értéktelen kékpénzt bocsátottak ki.¹⁰ Értékálló valutához egyedül a kiválasztottak juthattak, miként külföldre sem utazhatott bárki.

Történelem volt ez vagy lázbetegség? – szól Kóbor kérdése, amelyre nehéz válaszolnia. Röviden állapítja meg, hogy a világ beteg, amiben az embereket nem vezetni vagy nevelni kellene, inkább gyógyítani. 1919. március 21. után nem valamilyen külső barbár világ hordái rohanták le az országot, itt az új világ belülről döntötte romba a társadalmat. Ezt úgy értette, hogy a bolsevizmus nem a semmiből jött; éppúgy megvolt az előzménye, mint egy zápornak, és csak betetőzte az ország romlását, ám alapvetően nem ő okozta azt. Amint azt már mások is megjegyezték,¹¹ nála a tanácsköztársaság a világtörténelem részeként, az I. világháború egyenes következményeként jelenik meg és nem valamiféle magyar sajátosságként. Azt tehát a legyőzött országok egyik kórképének vagy eltorzulásának tartotta és nem egy új világ kezdetének. Úgy gondolta, a válogatás nélkül pusztító háború idegbeteggé tette az egész társadalmat, ami megágyazott a bolsevizmusnak. Ekképp nem is beszél puccsról, vagy a „nagy emberek” tetteiről, hiszen történelemfilozófiai elképzelése szerint egy Károlyi Mihályt vagy Kun Bélát csak a „mélyebb történelmi erők képvisellete tette naggyá”.¹² A rendszer igazi bűne pedig, hogy valódi társadalmi átalakulást nem teremtett, mindössze az elnyomás irányát változtatta meg.

„*Eddig elnyomottak voltunk, most mi vagyunk az elnyomók? Nem újság, csak szerepcseré. Újság lenne, ha megszűnnék az elnyomás, de nem újság, hogy mások az elnyomók és elnyomottak.*”¹³

A kommunista ideológiában teória és gyakorlat között úgyszintén nem akadt különbség. A proletárdiktatúra elméletben és gyakorlatban is hibás. A bolsevizmus szintúgy fegyverekre támaszkodik, mint az általa megvetett burzsoázia tette, mindazonáltal ahol az eszme helyes, ott a megvalósítása egyaránt az lesz. A kommunizmus eszméje viszont a múltat kritizálta, a jövőt ígérte, de változtatásaiban nem akadt köszönet, csak felfordulás. Épp ezért – vallja meg nyíltan – nem egy politikai rendszer, hanem akut idegbaj, ami marxista tüneteket mutatott.

A diktatúra a legelképezhetőbb felfordulást a kultúra területén végezte. A tanácsköztársaság lényege abban állt, hogy a hatdekas hús mellé olesó proletár művészet és színház kell. Ezért az állam hamar a művészetekre is kiterjesztette hatalmát, és mindent megtett azért, hogy a maga képére formálja. Kezdetben mindössze behajtotta a proletártömegeket a múzeumokba, később a múltat is megpróbálta egészen a maga képére formálni, és mindenhová a saját embereit delegálta. A színházak kizárólag azt játszották, az egyetemen következetesen azt tanították, az újságok pedig feltétlenül és kérdés nélkül csak azt írták meg, ami a vezetőknek kedves volt.¹⁴ Felidézve szavait:

„A nagy tömegek épp úgy tartoznak engedelmeskedni a parancsoknak, mint eddig a törvénynek. Több ennivalót, több ruhát nem adnak neki, mert ezt a forradalom csodája sem termeli. Hanem kultúrát, azt lehet. Nosza színház neki, múzeum neki, muzsika és iskola, s mindenütt az első hely, piros karosszék, páholy és kedvezményes ár. Látod proli? Most te vagy az úr; neked húzza a cigány meg Dohnányi, neked szaval Paulay Erzsi a nyílt utcán és hajbókol neked az a sok hosszú hajú művész, akit eddig elnyomott a kapitalizmus, de most felszabadulva, a te nótádat húzza igaz lelkesedéssel, különben jaj neki!”¹⁵

A Potemkin-kultúra kábit és butít, ahelyett, hogy tanítana és felvilágosítana. Végeredményben ez ugyanaz a fogás, mint a pénzgyártás esetében: előbb senki nem veszi észre, hogy a kapott pénz hamis, utóbb viszont biztosan mindenki rajtaveszt. Műve végén – amelyben még számos szempontból ostorozza a tanácsköztársaságot – Kóbor hasonlat formájában az új hatalom vezetői felé is tesz egy csipős megjegyzést, amivel az ellenforradalom résztvevőinek 1918/19-ben tanúsított ambivalens magatartására emlékeztet.

„Ami történt – írja –, az az újtábol elterelt, élelem és szén nélkül hanyódó hajón a matrózok uralma, melyet a tisztek tehetetlensége és a saját kétségbeesésük provokált. De a tehetetlen tisztek sem voltak normálisak, ők is csak a süllyedésre gondoltak és a veszendő életükre. Persze, hogy a matrózt örültnek látják, persze hogy önmagukat csak kétségbeesetteknek.”¹⁶

De az író nem állt meg itt, és ez okozta a további szembenállást Horthyékkel. Mivel bolsevistákhoz hasonlóan a szegedi gondolat híveit sem becsülte sokra, ezért rögvést véleményét formált róluk is. Határozottan vallotta, hogy a bolsevizmus bukása nem igazolja annak a korábbi világnak a létjogosultságát, amelyet feldúlt. Annál inkább, mert a bevonuló fehér hadsereg ugyanazt a „tarthatatlanságot” hozta, s így a helyzet semmivel nem lett jobb, mint az augusztus előtti hetekben. Állítása szerint „a fehér diktatúra csak színben különbözik a vörös diktatúrától”.¹⁷ Lényegét tekintve szerinte az erőszak megmaradt, mindössze egy másik szervezetet és ellenséget teremtett magának. Reménykedni kell benne, hogy a régi hibákat nem követi több új. Ámbár e megállapításaival nem volt egyedül akkoriban, szavai mégis szikes talajba hulltak, és könyvét végül betiltották. A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt azon kevés irodalmi alkotás közé sorolható, amelyet 1945 után a Rákosi-diktatúra éppen úgy bezúzásra ítélt, mint tette a Horthy-korszak.

Kóbor Tamás írását ma is a konzervatív centrális politikai pozíció irodalmi kifejezésének lehet tekinteni, éppen ezért adódhat a kérdés, hogy vajon mit gondolna a mai politikai berendezkedésről és állami működésről. Ezt természetesen nem tudhatjuk, talán ugyanúgy mondhatna jót is, rosszat is, ám az biztos, hogy a rendszerváltozás utáni évtizedek zavaros eseményein először még ő is elámulna.

JEGYZETEK

- 1 Például: Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon*. I. köt. A–K. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 943.; *Tolnai Új Világlexikona*. 9. köt. Kóbor Tamás. Tolnai Nyomdai Műintézet és Kiadóvállalat Rt., Bp., 1927. 6.; Az asszimiláció témakörében lásd Szalai Anna: A kiemelkedés sikeres és sikertelen útjai Kóbor Tamás önéletrajzi vonatkozású regényeiben. *Limes*, 2008/1. 87–92.; Inzsöl Kata: Urbanizáció, asszimiláció, idegenség – Kóbor Tamás: Ki a gettóból. *Literatura*, 2013/3. 289–298.
- 2 Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Napvilág Kiadó, Bp., 2019. 78–80.; Csunderlik könyve további részében, az általa vizsgált szempontrendszer keretében, igen behatóan foglalkozik Kóbor munkájával, ám sajnos a fehérterror kóbori kritikájára nem tér ki.
- 3 *Ujság*, 1942. máj. 27. 4.
- 4 Kóbor Tamás: *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt*. Franklin-Társulat, Bp., 1919.
- 5 A hasonlatot tágabb összefüggésben vizsgálja Csunderlik Péter. Csunderlik 2019. 143–144.
- 6 Kóbor 1919. 7. Uo. 12.
- 7 Uo. 12.
- 8 Uo. 13.
- 9 Uo. 20.
- 10 Csunderlik 2019. 184. Uo. 135–136.
- 11 Uo. 135–136.
- 12 Uo.
- 13 Kóbor 2019. 29.
- 14 Vö. Csunderlik 2019. 216–217. Uo. 113–114.
- 15 Uo. 113–114.
- 16 Uo. 52–53.
- 17 Uo. 159.

Párizsi jegyzetek (Részletek a szerző készülő memoárkötetéből)

Két alkalommal kísértett meg a sors, hogy diplomáciai szolgálatot láthassak el Párizsban. Két különböző történelmi korszakban összesen hat évet töltöttem el a Magyar Intézet igazgató-helyettesi majd igazgatói székében. Közben változott Párizs, és változtunk mi magunk is. Néhány epizódot villantok fel életem e szép és tanulságos időszakából.

1994. március 25-én a csehszlovákiai rendszerváltás egyik magyar hőse, Duray Miklós érkezett Párizsba. Nem kell őt bemutatni. Ellenzéki értelmiségiként, a Charta 77 egyik aktivistájaként, a *Kutyaszorító* című kétkötetes „látélet” alkotójaként rengeteg borsot tört a végelgyengülésben szenvedő csehszlovák pártállam vezetőinek orra alá a nyolcvanas években. Igaz, börtönbüntetéssel szenvedett meg érte, de erkölcsi győztesként került ki az egyoldalú küzdelemből. Sajnos, nem mondhatjuk, hogy iszapbirkózása a felvidéki magyarság ügyét sikerre vitte volna. Sem az általa alapított Együttélés Politikai Mozgalom, sem a Bugár Béla-vezette kereszténydemokrata mozgalom, sem az A. Nagy László nevével fémjelzett liberális irány nem ért célt még csak a trianoni békeszerződésben vállalt cseh–szlovák ígérek betartásában sem. Hiába egyesítették erejüket a Magyar Koalíció Pártjában, a radikális erők kisebbségben maradtak az elmúlt két évtized belharcaiban, majd Bugárék árulása a Híd–Most megalakításával megadta a kegyelemdőfést az összefogásnak. Mára az a szégyenteljes helyzet állt elő Szlovákiában, hogy a széthúzás miatt az ottani magyarság a számarányának megfelelő eredményt sem tudja hozni az önkormányzati és parlamenti választásokon, így rendre kiszorulnak jelöltjei a népképviselési testületekből.

Párizsi látogatásakor azonban Duray még a pozsonyi parlament második legnagyobb többséggel megválasztott tagja volt. Hozzánk Svájból érkezett, s csakúgy, mint Bernben, a Szajna partján is az őshonos felvidéki magyarság jogfosztottságára próbálta meg felhívni a figyelmet. Ott és akkor nem kötötték az orrunkra, kivel találkozott. A sajtótájékoztatón – amelyen részt vettek a nagy francia lapok munkatársai is – Duray nem titkolta: szeretné elérni, hogy az úgynevezett Balladur-terv előkészítése és végrehajtása során kapjanak szerepet a szlovákiai magyar szervezetek is. Felhívta francia partnerei figyelmét arra, hogy az Európa Tanács által Szlovákiával szemben támasztott feltételek számonkérésének módja kidolgozatlan. Enélkül pedig féloldalasra sikerülhet a kisebbségi jogok rendezése. Az Együttélés elnöke ígéretet kapott, hogy az általa felvetett problémákról tárgyalópartnerei tájékoztatják a legfelsőbb francia politikai köröket. (N.B. El lehet képzelni ennek a „tájékoztatásnak” az eredményességét.)

Duray Miklós nem lett volna az, aki, ha nem kérte volna, hogy találkozhasson a franciaországi magyar szervezetek képviselőivel. Zártkörű megbeszélésükön Szén József, Sujánszky Jenő, Nyári Judit és a többiek minden bizonnyal hitelesen tájékoztatták arról, mire számíthat egy magyar politikus az egykori kisantant-országok legfőbb pártfogóitól.

Ami személyes benyomásaimat illeti: Durayban egy nagyon felkészült, kőkemény elveket valló, ugyanakkor barátságos és időnként a szarkazmusra hajló férfiút ismertem meg. Miután losonci származású, nem mulasztottam el megemlíteni neki, hogy édesapám családja a szomszédos Rimaszombatból származik. „Akkor Ön tudja, miről beszélek” – mondta mosolyogva.

1994. április 12. Megjelent négyhasábos nagy cikkem az Új Magyarországon arról az ügyről, amely már hetek óta borzolta a kedélyeket Franciaországban: a versailles-i megyei bíróságon megkezdődött a hetvenkilencedik évében járó egykori lyoni rendőr-főnök, Paul Touvier pere. Ha most idecitolom akkori írásomat, elsősorban azért teszem, hogy megvilágítsam a francia társadalom azóta sem sokat változott gondolkodásmódját a kollaboráció kényes történetét illetően.

„Természetesen nem az váltott ki vitát a francia közvéleményben, hogy öt évi vizsgálati fogság után végre esküdtszék elé állították a zsidó túsok kivégeztetésével vádolt milicistát. Sokkal inkább annak a fél évszázadnak a története, amelynek végén erre az eseményre sor került.

Touvier az első francia, akit emberiség ellen elkövetett bűncselekmény vádjával vonnak felelősségre. A második világháborúban győztes – vagy annak nyilvánított – hatalmak a vádlottak padján eddig csak német, olasz és japán ellenfeleiket, illetve azok utolsó pillanatig hűséges szövetségeseit szerették látni. Függetlenül attól, hogy a győztesek katonái esetleg ugyanolyan, vagy még súlyosabb bűnököt követtek el békés polgárok ellen. (Ld. például Drezda, Hamburg terrorbombázása, Sztálin rémtettei, vagy akár Hiroshima és Nagaszaki radioaktív felégetése.)

Az a vád Touvier ellen, hogy 1944 júniusában – miután a partizánok meggyilkolták a vichy-i kormány egyik miniszterét – személyesen válogatta ki a hét kivégzendő túszt, akik valamennyien helyi zsidó kereskedők voltak. Touvier-t tehát nem gyilkossággal, hanem emberiség elleni bűncselekményben való bűnrészességgel vádolják, noha vannak olyan tanúvallomások is, amelyek szerint legalább egy esetben személyesen vezényelte a kivégzőosztagot. Igazán különössé azonban az teszi az ügyet, hogy Touvier-t már ötször elítélték, igaz, más bűncselekmények miatt, és legtöbbször távollétében. De a fél évszázad alatt végig Franciaországban volt, s szó sincs arról, hogy – mint az többször megtette – az izraeli titkosszolgálatnak kellett volna elrabolnia őt. Mi több, katolikus egyházi intézményekben talált menedéket, 1971-ben pedig – igaz, a »lyoni hóhér«, Klaus Barbie felkutatásának egyidejű elrendelése mellett – Pompidou elnök eljárási kegyelemben részesítette. Zsidó ellenállók és deportáltak erőteljes tiltakozása nyomán azonban újra hajtóvadászat indult ellene, ami végül is 1989-es le tartóztatásához vezetett.

Természetesen a francia sajtó most sem mulasztja el görcső alá venni a katolikus egyház és Pompidou szerepét Touvier »mentegetésében«. (Különös pikantériát ad az ügynek, hogy az Élysée-palota akkori főtitkár-helyettese a mai miniszterelnök, Eduard Balladur volt. Ám ő bizonyíthatóan egyet nem értését fejezte ki a Monseigneur Duquaire vatikáni titkár által benyújtott kegyelmi kérvénnyel kapcsolatban.) A Le Figaro március 17-i számában Charles Molette, a francia katolikus egyház levéltári szövetségének elnöke kérdésre kérdéssel válaszolt:

Vajon az egyház kezeli a francia rendőrség és a Gestapo archívumát? Megnevezte-e bárki is az elmúlt ötven évben azokat a franciákat, akik katolikus papokat szolgáltattak ki a németeknek? Vajon köteles volt-e megszegni a gyónási titkot Touvier gyóntatópapja? Igazán a Touvier-ügy izgatja-e most a francia sajtót, vagy újabb antiklerikális kampány nyitányáról van szó?

Elgondolkodtató kérdések. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a vichy-i korszak és a nagy betűs Ellenállás történetének árnyalt vizsgálata csak az utóbbi években kezdődött meg Franciaországban. Nem is beszélve a kommunisták meglehetősen kétes szerepéről. (Melyik tankönyvben találunk utalást például arra, hogy az »illegális« kommunista pártlap, a l'Humanité kiadása a német megszállók segítségével történt 1940-ben?

Vagy, hogy a tulle-i kilencvenkilenc tűz felakasztását a német hadikórház sebesültjeinek a francia partizánok által történt bestiális lemészárlása előzte meg?)

Touvier bűnösségét nagy valószínűséggel meg fogják állapítani. Védekezhet bármivel, hivatkozhat kényszerre és a totális háborúra, egyetlen lépésére semmiképpen sem lehet mélység: hogy faji alapon döntött. Eredetileg ugyanis nyolc tűz volt a milícia fogságában, de Touvier egyet elengedett. Egyet, aki nem volt zsidó...

Tanulmányok a per körülményei is. Öt héten át tartottak a négy és félmillió frankot fölemesztő előkészületek. A hetvenkilenc éves vádlottat golyóálló üveggalériában kommandósok őrzik. Ügyvédjével is csak belső telefonon konzultálhat. A világ minden tájáról százhatven újságíró kérte akkreditálását, s hasonlóan a Barbie-tárgyaláshoz, az egész pert filmszalagra rögzítik.

S e ponton egy magyarnak, ha úgy tetszik: kelet-közép-európainak – lehetetlen nem föltenni a kérdést: vajon ez a százhatven újságíró, aki végig üli most egy népellenes bűnségét többhetes tárgyalását, eljön-e egy nap Magyarországra, ha több éves huzavona után végre bíróság elé kerülnek majd a mi sokáig fényes állásokban rejtőzködő tömeggyilkosaink? Akik, meglehet, nem faji alapon válogattak – mindegy volt, kit találnak az utcán 1956 őszén –, viszont kegyetlenségben semmiben sem maradtak el Touvier mögött.”

Paul Touvier-t a bíróság 1994-ben életfogytiglani börtönre ítélte. Két évvel később prosztatarákban halt meg a fresnes-i börtönben. Ezúttal hiába kért kegyelmet az elnöktől. Temetésén Philippe Lagurie atya arról beszélt, hogy jobb az isteni igazságszolgáltatás kezére kerülni, mint az emberére, mert ez utóbbi nem bocsátja meg bűnöket még ötven évvel később sem...

Az április sem telt el magas szintű magyar–francia találkozó nélkül. 19-én családja, s egy parlamenti küldöttség élén a magyar Országgyűlés elnöke érkezett Párizsba. (A küldöttségben helyet kapott felesége és kisgyermek is.) „Szabad György látogatása jól illeszkedik abba a dinamikus fejlődési folyamatba, amely a magyar–francia kapcsolatokat jellemzi az utóbbi időben” – fogalmazták meg a diplomaták a maguk tolvajnyelvén a tekintélyes professzor tárgyalásainak jelentőségét. Hivatalos programját tudósítóként kísérték végig.

Az első nap délelőttjén a küldöttség a Nemzetgyűlés munkájával ismerkedett. Jacques Barrot, a gazdasági bizottság elnöke bizalmat keltőnek nevezte a magyar kormány politikáját, de nem mulasztotta el megjegyezni: a nagyberuházásoknál is fontosabbnak tartja a kis- és középvállalatok együttműködését. Jó kezdetnek nevezte, hogy már háromszáznál is több magyar–francia vegyesvállalat vetette meg a lábát Magyarországon. Szabad György véleményt cserélt Jean Valleix-szel, az Európa Tanács francia képviselőcsoportjának elnökével, majd ebéden találkozott a Nemzetgyűlés magyar–francia baráti csoportjának tagjaival.

Délután Jean Kahnnal, a Zsidó Világkongresszus alelnökével tárgyalt, majd megkoszorúzta idősebb és ifjabb Antall József emléktábláját. Látogatása kapcsán tudtam meg, hogy Körösi Csoma Sándor életművének volt egy francia folytatója is: Edouard Foucaux, akinek a 7. kerületi rue Perronet 3-as számú ház homlokzatára elhelyezett emléktábláját Szabad György avatta fel. Beszédének tervezetét Csernus Sándor kollégám írta, ebből idézek most:

„Körösi Csoma munkásságának közvetlen folytatója, a nyugati világ első nagy orientalista-tibetológusa, az INALCO hajdani professzora Philippe-Édouard Foucaux volt. Foucaux professzor a Körösi Csoma által felhalmozott tudásanyagra építve szilárd alapokra helyezte tibeti nyelv és civilizáció oktatását. A párizsi Keleti Nyelvek Főiskoláján 1842-ben, Körösi Csoma Sándor halálának évében indult meg

a tibetológia oktatása. Foucaux professzor később a Collège de France szanszkrit tanszékének vezetőjeként is folytatta a tibetológia művelését, melynek világszerte elismert tudósa volt.”

Az első napi program zárásaként a házelnököt Valéry Giscard d’Estaing látta vendégül. A két öregúr protokollmentesen, jóízűt beszélgetett. Az este további része minden bizonnyal emlékezetes maradt a Szabad család számára: a Nemzetgyűlés alelnökének, Éric Raoult-nak vendégeként sétahajózással egybekötött vacsorára voltak hivatalosak.

A látogatás vastagját a második napra tartogatták. Szabad György először a Szenátust kereste fel, s mint történész, nagy érdeklődéssel barangolta be a Medicipalota szebbnél szebb termeit, köztük a valóban lélegzetelállító hatalmas könyvtárat. Aztán bekopogtattunk René Monoryhoz, a Szenátus elnökéhez, akinek magyaros hangzású neve ellenére semmi köze nem volt Magyarországhoz. Egyszerű vidéki autószerelőből küzdötte fel magát a nagypolitikába, s 1992-től 1998-ig töltötte be a törvényhozás felsőháza elnöki tisztét.

Monory egy ideig türelmesen hallgatta Gyuri bácsi véget nem érő körmondait, majd egyre idegesebben pillantva órájára megkérte a szózuhatagot hősiesen fordító Karinthy Judit tolmácsot, közölje a magyar vendéggel: próbálja meg ezt a monológot párbeszéddé alakítani... Meglehetősen kínos pillanat volt, de a házelnök vette a lapot, s a következőkben már többször hagyta szóhoz jutni vendéglátóját. A mintegy háromnegyed órás eszmecsere végén Szabad György magas állami kitüntetést nyújtott át Hubert Martin szenátornak, a magyar–francia kapcsolatok – ahogy itt mondanák: – jeles partizánjának.

Délután az alsóház vendége volt a házelnök. Az ülést megszakítva Phillippe Séguin, a Nemzetgyűlés tuniszi származású, frissen megválasztott jobboldali elnöke meleg szavakkal köszöntötte kollégáját, akit a képviselők nagy tapsal üdvözöltek. A szokásos udvariassági félóra után a magyar delegáció konvoja rendőri felvezetéssel az Élyséepalotába indult. Újságírók és fotósok természetesen csak a bejárat előtt szokásos kézfogás szemtanúi lehettünk; maga a tárgyalás Mitterrand-nal csaknem egy óra hosszát tartott, de az általánosságokat leszámítva ennek részleteit nem köztölték az orunkra.

Egy biztos: az MDF választási kampányának támogatása biztosan nem tartozott megbeszélésük napirendi pontjai közé a szocialista párti elnökkel. A magyar kormányzópart nyilván a francia jobboldaltól remélhetett támogatást, s ez a korábban már említett fiaskó ellenére nem is késett soká. Április utolsó hetében, a kampány véghajrájában az RPR több kipróbált harcosa érkezett Budapestre, s útjukat nekünk kellett előkészíteni Párizsból. Így például korábbi tárgyalópartnerünk, Richard Cazenave, az RPR külügyi titkára és Gérard Larcher szenátor utazott Magyarországra, hogy részt vegyen másoké mellett Lezsák Sándor és Für Lajos vidéki kampányában.

Túl a személyes találkozás és a változatos program élményén, Szabad György párizsi látogatásának volt még egy hozadéka számomra: az MTV kérésére francia stábommal interjút készítettem *Jean Kahnnal*, az Európai Zsidó Kongresszus elnökével, aki egyúttal betöltötte a Zsidó Világkongresszus alelnöki posztját is. A beszélgetés leírt változatát megtaláltam korabeli irataim között azzal a megjegyzéssel, hogy „*eredetileg a Magyar Televízió számára*”. Mindez talán azt jelenti, hogy végül is nem kérték, vagy nem adták le az anyagot a Szabadság téren. Sajnos, emlékezetem ebben sincs már a segítségemre. Az interjút az utókor számára mégis közreadom. Egyrészt, mert nem hiszem, hogy sok magyar újságírónak nyilatkozott volna az Európai Zsidó Kongresszus akkori elnöke, másrészt egyszer talán kordokumentum lesz.

„– Elnök úr, milyen témákról tárgyaltak ma délután Szabad Györggyel?

– Mindenekelőtt arról, hogy izgat bennünket néhány magyarországi antiszemita jelenség. Elmondtam az elnök úrnak, hogy éberem követjük ezeket a jelenségeket, mert tudjuk, hogy vannak bizonyos politikusok, akik valamikor élenjáró szerepet játszottak populista, következőképpen rasszista és antiszemita kampányokban. Magától értetődően szeretnénk, ha mind törvényhozási szinten, mind a jogszabályok végrehajtása során gyökeresen kiirtanák ezeket a rasszista, antiszemita, intoleráns nézeteket. Szabad elnök úr megnyugtatóan bennünket, hogy pártja, a kormányon lévő Magyar Demokrata Fórum harcolni kíván a fajgyűlölet és az antiszemitizmus minden fajta megnyilatkozása ellen.

Megkérdeztem tőle azt is, hogy a magyarországi jogalkotás elég hatásos-e ezen istencsapás ellen, mire elnök úr azt válaszolta, hogy a törvényi keretek adottak, és semmi sem akadályozza alkalmazásukat. Megemlítettem a zsidó emlékhelyek – zsinagógák, temetők – problémáját is, kifejezve azt a kívánságunkat, hogy legyenek felújítva, helyreállítva, megőrizve, s ennek terheit a kormány viselje. Az elnök úr megerősítette, hogy a munkálatok egy része már megkezdődött, a többi részét is folytatni fogják. Kértem, készüljön leltár azokról a helyekről, amelyek a szörnyű 1939–45-ös háború előtt virágzó magyarországi zsidó közösségek emlékét őrzik.

Végül megismertetem elnök úrral azt a kívánságunkat, hogy a már megtartott moszkvaihoz, és a tervezett varsóihoz, illetve szófiaihoz hasonlóan tartassék Budapesten is szeminárium országgyűlési képviselők számára. A célunk az lenne, hogy mint az Európa Tanácshoz társult Zsidó Kongresszus tagjai, megmagyarázhassuk nekik, miként lehet jobban harcolni a rasszizmus, az antiszemitizmus és az idegengyűlölet ellen. Hogy még alaposabban megismerjék a demokrácia világát, hogy a nép választott küldöttei jobban megértethessék a lakossággal, hogyan képzeljük el mi az etikai és erkölcsi elveken alapuló Európát.

– Milyen módon szerzik Önök az információikat az antiszemita jelenségekről? Például a magyarországiakról...

– Létezik egy zsidó közösség Magyarországon, mintegy 120-150 ezer személy, s ennek vannak felelősei, akikkel állandó kapcsolatot tartunk. Így tudjuk követni, mi történik ott, csakúgy, mint abban a huszonnyolc európai országban, amelyet szervezetünk behálóz. És ezáltal tudunk közösen harcolni – ha kell, sürgősen beavatkozni – az antiszemitizmus ellen. Ön bizonyára tudja, hogy a mi népünk szenvedett a legtöbbet a Harmadik Birodalomtól, amelynek ideológiáját a »végső megoldás« tetőzte be, vagyis a minden zsidó kiirtásának szándéka.

– Európai tükörben milyennek látja Ön a magyarországi zsidók helyzetét? Nyugtalanítóbbnak, mint például Nyugat-Európában?

– Nézze, az antiszemitizmusban semmilyen szint nem fogadható el. Nincs az intoleranciának küszöbértéke. A rasszizmus, az antiszemitizmus bármely megjelenési formája elvezethet ahhoz, ami ötven évvel ezelőtt történt. Ezért aztán nem lehetünk élnézéssel semmi ilyesfajta megnyilvánulással szemben. Az egyik országban több, a másikban kevesebb antiszemita jelenség tapasztalható. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy listát állítanánk fel, jó és rossz pontokat osztogatnánk. Egyébként a rasszizmus elleni harc nem csupán a zsidók ügye: minden olyan európai polgár és nemzet ügye, amelyik szeretné megóvni a kontinenst azoktól a szenvedésektől, amelyeket annak idején mi átéltünk. Láthatjuk, mi történik az egykori Jugoszlávia területén: etnikai tisztogatás, etnikai átrendezés. Lényegében ugyanaz, csak furcsábban elnevezve, mint ami ötven évvel ezelőtt történt. S amikor azt látjuk, hogy egy nyugati országban, nevezetesen Itáliában, visszajön a hatalomba egy újfasiszta párt, hát ez bizony erősen

nyugtalanít bennünket. Még ha ez egy nyugati ország is! Mindez arra int bennünket, hogy területi korlát nélkül ernyedetlenül harcoljunk mindenfajta türelmetlenség ellen, bárhol üsse is fel a fejét.

Olaszországot említettem, de beszélhetnék Németországról is, ahol egy bizonyos Schönhuber undorító szerepet játszik, ami nyilvánvalóan túrhetetlen. De említhetném Ausztriát, amely – mint bizonyára tudja – az Európai Unió tagságára pályázik, ám ahol felüthetik a fejüket olyan nézetek, hogy az Anschluss nem az erősödő náci befolyás következménye, hanem a lakosság szuverén akaratának örömmujongással kísért megtestesülése volt. Mindez természetesen választ kíván és éberséget követel.

– Említette az országgyűlési szemináriumokat. Például a moszkvai hatékonyságáról milyen tapasztalatokat szereztek?

– Mintegy száz képviselőt sikerült összegyűjtenünk, ami nagyon szép szám. Voltak közöttük olyanok is, akiket »vörösbornáknak« nevezünk, vagyis a szélsőjobbal szövetkezett kommunisták. Végigkövették az előadásokat, kerekasztalokat, amelyek mind azt a célt szolgálták, hogy felvértezzük őket minden olyan kísértés ellen, amely újra fel kívánja élesíteni az antiszemitizmust, ezt az istencsapást. S amikor találkoztunk az orosz sajtóval, akkor láttuk csak igazán, milyen nagy szükség volna ilyen szemináriumokra sajtókörökben is. Mondok önnek egy nagyon egyszerű példát:

Az 1993. május 5-i Pravdában megjelent egy cikk, amelyben leírják, hogy egy görögkeleti kolostorban meggyilkoltak egy papot. A gyilkost megtalálták – egy volt afganisztáni harcost –, akit annak rendje és módja szerint be is börtönöztek. Az újság hozzátette: ez a régi frontiharcos nem magától tervelte ki szörnyű tettét, hanem egy oroszországi zsidó közösség nyomására. Ugyanis – írta a Pravda – »a zsidók azt mondták, húsvétkor keresztény vérnek, még inkább keresztény egyházi személy vérenek kell folynia...«

Hát, kérem, ez teljesen túrhetetlen. Ez újra felmelegíti a vérvád eszméjét. Ám még jobban felháborított bennünket az a közömbösség, amellyel a lapok kritikánkat fogadták. Egy hónapon át egyetlen újság sem volt hajlandó megjelentetni válaszcikkünket, míg végül kitartó követelésünkre az egyik lapban közölték, hogy amit az Igazság állít – hazugság. Lám, ezért fontos megmagyaráznunk, hogy a sajtónak óriási a felelőssége, s egyben a nevelő hatása. Ezt fogjuk most megmagyarázni Varsóban, és Szabad elnök úr úgy nyilatkozott, nem volna ellenére, ha mindez Budapesten is megtörténne, valamikor az év végén vagy jövőre.

– Úgy hiszem, Magyarország nagyon messze van az Ön által említett típusú eseményektől...

– Igen, ma még valóban csak bizonyos választási kampánybeszédekben van jelen az antiszemitizmus. De ez a jelenség sem tetszik nekünk, ezért indokoltnak tartjuk fenntartani a »riadókészültséget«. Valahányszor ilyen megnyilvánulással találkozunk, nem habozunk bírálni és elítélni.

– Szóba került-e a zsidók kártalanításának ügye a megbeszélésükön?

– Igen, beszélünk erről Szabad úrral. Elmondtam, szeretnénk, ha ez az ügy, amelynek megoldását már többször sürgettük, végre kedvező befejezést nyerne, konkrét és gyakorlati intézkedések formájában. Hogy azok, akik elszenvedték az üldözéseket, kárpótolva legyenek, még hozzá nem holmi évek múltán beváltható bónokkal, hanem pénzben és azonnal. Végére az mégsem tartható, hogy az üldözöttek leszármazottainak második generációja is hiába várja az igazságos jóvátételt.

– Ha jól tudom, éppen a budapesti zsidó közösségek nem tudnak megegyezni egymással bizonyos kérdésekben.

– *Én is hallottam vitákról, de biztos vagyok benne, hogy előbb-utóbb meg fogják találni a módját, hogyan terjeszthetik elő egységes frontban a követeléseiket.*”

Természetesen a magyar kolónia is élt szavazati jogával. Az első forduló napján, május 8-án este a nagykövetség könyvtárában ültünk össze, ugyanis a Duna Televízió élőben közvetítette az eredményvárót. Lehattunk vagy húszan a képernyő előtt, bejöttek a diplomaták családtagjai is. Akkoriban csak itt lehetett fogni a műholdas adást. Ahogy érkeztek a részeredmények, úgy lett a hangulat egyre forróbb. Nem akartam hinni a szememnek és fülemnek: a kollégák túlnyomó többsége az MSZP sikeréért drukkolt. Egy-egy véglegesnek tűnő részeredményt üdvrivalgással fogadtak, s jeges tekintetek meredtek rám, amikor a pécsi eredmények láttán összecsaptam a kezem: „Ez nem lehet igaz! Egy ávos Andrásfalvy miniszter helyén!”

Mert valóban ez történt. Pécs 1-es számú választókerülete mindig is kitüntetett szereppel bírt. A belváros és a keleti bányásznegyed egy része tartozik ide, s a rendszerváltoztatásig Aczél elvtárs hitbizománya volt. (Kár lenne tagadni, hogy a Pécsi Balett, a Bóbita Bábszínház, a Pécsi Nyári Színház, a Pécsi Játékfilmszemle, a Múzeum utca, a Villányi–Siklósi Alkotótélep Aczél támogatása nélkül nem jöhetett volna létre.)

Az 1990-es választások során a pécsi ellenzék megbecsült vezérért, Andrásfalvy Bertalant indította az MDF ebben a választókerületben. Andrásfalvy reputációja olyan magas volt még a „demokratikus” (értsd: liberális) ellenzék körében is – Bibó-émlékkötet, számos emberi jogi aláírás, könyvek csempészése nyugatról, tüntetések szervezése stb. –, hogy a Fidesz például nem indított vele szemben jelöltet. Meg is választották minden nehézség nélkül.

És most, ezen a képviselői helyen egy Lusztig Péter nevű szocialista párti jelölt lett a befutó, aki a nyolcvanas évek végén a Baranya megyei rendőrfőkapitány állambiztonsági helyettese volt. Akkor is, amikor az ellenzéki pártok és civil szervezetek éppen március 15-i fáklyás felvonulást rendeztek, vagy a titokban megvalósítandó ófalui atomtemető ellen tüntettek. Amikor még intenzíven figyelték ügynökeik az ellenzék-ellenség minden megmozdulását, majd megszagolván a közlegő bajt gőzerővel semmisítették meg az őket kompromittáló iratokat.

Kaján tekintetek kereszttüzében keserűen kellett megállapítanom, hogy ezt az „urat” már nem kényszerből, hanem szabad akaratából választotta meg a jó pécsi nép. Pezsgők pukkantak, s az örömködés hullámai kezdtek oly magasra hágni, hogy Molnár Géza elsőbeosztottnak kellett figyelmeztetni a társaságot: „Hölgyeim és Uraim, ez egy nagykövetség, kéretik a politikai érzékenyilvánításokat mellőzni!”

Máig becsülöm érte. Annak ellenére, hogy korábban Horn Gyula tanácsadója volt, profi diplomataként tudta, mit tehet meg egy állami tisztviselő és mit nem.

Egy héttel a választások első fordulója után háromhasábos nagy cikk jelent meg a Le Figaróban a kelet-európai választásokról. Szerzője Hélène Carrère d’Encosse akadémikus, azon ritka francia társadalomtudósok egyike, aki valóban jól ismerik és értik régióink történelmét, sajátosságait. (Hál’Istennek ma is jó egészségnek örvend.) E helyütt nincs módom az egész elemzést ismertetni, ezért az egyszerűség kedvéért azt a cikket másolom ide, amelyet a történész asszony írásának apropóján küldtem az Új Magyarországnak:

„Bármennyire igyekezik is a baloldalhoz közel álló sajtó természetes váltásnak feltüntetni a kelet-európai választási eredményeket, reformerként bemutatni a nyolcvanas években regnáló vörös vezetőket, a politikáló francia közvélemény zöme változatlanul értetlenül áll a jelenség előtt: hogyan lehetséges, hogy az antikommunizmus egykor oly

hősies élharcosai, mint a lengyelek, litvánok és magyarok szabad akaratukból, sorozatban hívják vissza egykori úr-elvtársaikat? Erre keresi a választ a Francia Akadémia tagja is. [...]

A szerző a litván helyzet elemzésével kezdi megállapítván: a liberális és nemzeti erők kudarcát egyebek között mozgalmuk szervezetlensége okozta, szemben a volt kommunis-ták mintegy tizennégyezer főt számláló, egységes és jól szervezett csapatával. Carrère d'Encosse asszony szerint hozzájárult bukásukhoz a lakosság négy évtizeden át érlelt poli-tikaellenessége, és a volt Szovjetuniónak kiszolgáltatott gazdaság működésképtelensége is.

Lengyelország az egyetlen volt szovjet-csatlós ország, ahol 1993-ra látszani kezdtek a gazdasági fejlődés eredményei. Hogyan lehetséges, hogy mégis a kommunizmus me-legyágyából kikelt pártok szerezhették meg a győzelmet? A szerző ezt a változások nagy árával, a lakosság biztonságérzetének hiányával magyarázza. A nyolcvanas évek nemze-ti küzdelmeinek két élharcosa, a Szolidaritás és a katolikus egyház nem tudott segíteni a napi gondok leküzdésében, ezért az emberek csalódtak bennük. Az előbbitől elfordultak, az utóbbinak pedig – bár változatlanul tisztelik –, az állami-politikai élettől való távol-tartását szorgalmazzák.

Ami Magyarországot illeti, a 90-es választásokon a hatalomból kiseprűzött »neokommunisták« visszatérése a közvélemény-kutatások ismeretében már nem volt meglepetés. »Másokhoz hasonlóan a magyar lakosságot is irritálták az átalakulás ne-gatív következményei, a munkanélküliség, az áremelés, a korrupció« – írja a francia akadémikus, majd így folytatja: »Miközben a neokommunisták az elesettek védelmezői-ként mutatták magukat, a hatalmat gyakorlóok, Antall József és Göncz Árpád számtalan kérdésben vitatkoztak: az egyházi javak ügyében, a médiakérdésben, a kommunisták sorsát illetően... Ezek a viták hatalmi pozíciójukat gyengítették. Végül Antall halála megfosztotta a reformereket egy olyan személyiségtől, aki egy bizonyos mértékig képes lett volna összegyűjteni a szavazatokat.«

A szerző Horn Gyulával kapcsolatban megjegyzi: miközben ellenfelei folyamatosan támadták, a szocialista pártelnök még előnyöket is tudott szerezni ebből, a kormánypárti intolerancia áldozataként feltüntetve magát.

Vilnius, Varsó és Budapest példájából azt a következtetést kell hát levonnunk, hogy visszatérőben van a kommunizmus? – teszi fel a kérdést a szerző. Válasza egyértelműen: nem. Hélène Carrère d'Encosse szerint a tömegek hamarosan csalódní fognak, s miután nincs többé Varsói Szerződés, a demokrácia szabályainak alkalmazásával hamarosan le fogják váltani őket.»

Mint tudjuk a május 29-i második forduló bebiztosította Horn Gyuláék eredményét, akik a képviselői helyek 54 százalékát nyerték el. Egyedül is kormánytöbbséget alkot-hattak volna, de főként nemzetközi nyomásra, valamint imágójuk fényesítése érdekében lepaktáltak a szabad demokratákkal. A ciklus végére Horn ezt már nagyon megbánta, hiszen, mint várható volt, a farok kezdte el csóválni a kutyát, de a mézeshetek idején ez még nem látszott.

A magyar választások második fordulójának másnapján minden jel arra mutatott, hogy a francia sajtó már ellötte a puskaporát az első forduló után. A hétvégi lapok közül összesen kettő foglalkozott a budapesti végeredménnyel. Ráadásul a show-t ezen a hét-végén Erich Honecker vitte el: a keletnémet diktátor azon a napon búcsúzott el a földi létől, amelyen „a hatámyító” Horn Gyula ismét hatalomra került.

A Libération szerint a magyar szocialisták elérhetik akár a kétharmados többséget is. A tudósító előbb Horn Gyulát idézte, aki szerint „nem kell félni a hatalomtól”, az-tán Békesi Lászlót, aki nem annyira matematikai, mint inkább politikai szempontból

érezte szükségét a liberálisokkal kötött koalíciónak. Jánosi György alelnök még ennél is sarkosabban fogalmazott: „Kerül, amibe kerül, kompromisszumot kell kötnünk az SZDSZ-szel.”

Aztán fokozatosan megoldódott a francia tudósítók nyelve. A Le Monde hétfő délutáni kiadása már vezető helyen közölte: „*Ez már nem győzelem, ez diadal!*” A tudósító fejtet hajtott az SZDSZ előtt, a vesztes pártokat pedig nemes egyszerűséggel hullalalmaznak nevezte. A lap idézte Horn Gyulát, aki szerint „a szocialistákon keresztül a munkásság, a külvárosok és a falvak népe tért vissza a parlamentbe”.

Reagált a választási eredményre az Európai Magyar Szabadságharcos Szövetség is. Sujánszky Jenő elnök és Németh István főtitkár aláírásával május 30-án közleményt adtak ki, amelyben a szövetség egyebek között *„sajnálattal állapítja meg, hogy a vasfüggöny összeomlása után megrendezett második szabad választás során olyan politikai párt győzött, amelynek szellemisége nem azonosítható 1956-os forradalmunk szellemével. Nem azonosítható 1956 erkölcsi örökségével és azzal a tisztelettel és szeretettel, amit mi, volt szabadságharcosok érzünk a harcokban hősi halált halt bajtársaink, és a forradalom leverése utáni megtorlásban kivégzett mártírjaink emléke iránt.”*

Jelevén azonban, hogy már új szelek fújnak az emigrációban is, a szabadságharcosok hozzáfűzték: *„Ennek ellenére, mivel a parlamenti képviselők megválasztása a teljesen függetlenné vált országban valóban demokratikus keretek között zajlott le, tudomásul vesszük a választók döntését, és az új kormányt – az 1990 előtti Kádár-korszak minisztertanácsaival ellentétben – Magyarország törvényes kormányának fogjuk tekinteni.”* Egyúttal kifejezték reményüket, hogy *„az új kormány az előzőhöz hasonlóan biztosítani fogja az emberi szabadságjogokra épülő parlamentáris demokrácia hiánytalan működését, és örködni fog azon, hogy 1956-os forradalmunk emlékének világtörténelmi csillogása ne árnyékolódjon be”.*

Furcsa lett volna, ha az ex-kommunisták győzelme után nem szólal meg Fejtő Ferenc. Szerinte a magyarok *„a szakértelemre szavaztak”.* Seres Attila kollégám interjúolta meg:

„Azt hiszem nem csak engem, de az MSZP-t magát is meglepte a nagyrányú győzelem. Két fő oka lehet. Az egyik az általános elégedetlenség a jelenlegi helyzettel, ami együtt jár egy totális bizalomvesztéssel az MDF-ben, a másik ok pedig a Németh-kormány működése iránti nosztalgia. Visszarendezésről tehát szó sincs, a magyarok a rendszerváltozás előtti utolsó kormányok szakértelmét kívánják vissza.”

Akkoriban a keleti és nyugati liberálisok egyaránt a szakszervezeti lobbij erejétől féltették az új kormányt, Nagy Sándorban, az egykori KISZ-vezérből lett szakszervezeti élharcosban látva a legfőbb veszélyforrást. Seres Attila erről a „csapdáról” is kérdezte Fejtőt, aki a következő jóslásba bocsátokozott:

„Két dologgal kell majd megküzdenie az új kormányzatnak. Az egyik a gazdasági helyzet, amelyben javulás egyhamar nem várható, sőt, a mélypont 1995-ben valószínű. A választók annak tudatában adták szavazatukat a szocialistákra és a liberálisokra, hogy a lehető legkisebb elvesztéssel vezessék ki az országot a krízisből. A másik nehézség: a szakszervezet. Az azonnali szociális javulás érdekében lépnek-e föl, kockáztatva az infláció meglódulását, vagy türelemre intik tagjaikat? Ez nagy kérdés lesz. Az új kormánynak oly módon kell kielégítenie a várakozásokat, hogy közben ne tegye kockára a gazdasági fejlődést.”

2016. december 11. vasárnap

Utolsó alkalom ebben az esztendőben, hogy a Katolikus Misszió magyarjaival találkozunk. A nyáj ősszel pásztor nélkül maradt: Cibian Miklós nem újította meg szerződését az egyháztanáccsal. Különböző változatok keringenek az egyet nem értés okáról. A legvalószínűbbnek az látszik, hogy az idős magyar hívek megsokallták az egyre izmosodó román katolikus közösség jelenlétét a Magyar Katolikus Misszió épületében. A vegyesházasságból született Miklós atya viszont abból indulhatott ki: miért zárja be a kaput római katolikus románok előtt, ha a magyarok egyre gyéribben látogatják miséit? (Nem tévedés: mind Erdélyben, mind Franciaországban egyre nő az ortodoxiával szakító, vagy eleve a római katolikus vallást választó románok száma.) Bárhogy történt is, a szakítás elkerülhetetlen volt. A Gondviselés és Párizs érsekének jóvoltából hol kezdett új szolgálatot Cibian Miklós? A Magyarországi Szent Erzsébetnek dedikált templomban...

Miklós atya „eltávolítását” a Magyar Püspöki Kar nehezteléssel fogadta, s nem is titkolta a párizsi magyar híveket vádolja békétlenséggel. Nem siet helyettest küldeni, így mármár úgy látszott, az idén elmarad az adventi-karácsonyi összevont mise. A párizsi érsekség, amely az egyházi főhatalmat gyakorolja a gyülekezet felett, végül nem hagyta pásztor nélkül nyáját, s egyenesen egy püspöki rangú papi személyt, az érseki helynököt küldte el misézni.

Halk szavú, szelíd bácsika a püspök. Csupa kedvesség és jóindulat. Szegény, bizonyára nem sejtette, milyen darázsfészekbe érkezik, amikor feltárult előtte az Albert Thomas utcai imaterem ajtaja.

Az első percekben minden a mise szertartásrendje szerint történik. A szentlecke felolvasása helyett azonban Léh Tibor ügyvéd, a Magyar Katolikus Misszió egyháztanácsának elnöke profán hürokat kezd pengetni: először is megköszöni a karácsonyi vásár szervezőinek és közreműködőinek áldásos munkáját, majd franciára és liturgikusra fordítva a szót a Jóistentől magyar pap küldését kéri. Helyeslő moraj a teremben. A püspök úr megköszöri a torkát. Legnagyobb meglepetésemre ahelyett, hogy tudomásul venné a kis kitérőt, s haladna tovább a miserend szerint, szelíd polémiába kezd Léh Tiborral. Elmagyarazza, hogy a katolikus egyetemet jelent, s olyan mindegy, milyen nyelven szolgáljuk az Urat, a lényeg az, hogy szolgáljuk.

A hívők soraiban nyugtalan fészkelődés kezdődik. Az arcok elkomorulnak, néhányan összesúgnak. Gálfi Géza, az egyháztanács tagja emeli föl a kezét, s meg sem várva a helynök jóváhagyását föláll. Veretes stílusban, hosszan és tanárosan elmagyarazza, hogy a magyarok számára történelmi idők óta nem mindegy, milyen nyelven szól hozzájuk az ige. Különösen nem mellékes tényező ez a szórványban, ahol a Szentírás és az anyanyelv összekapcsolódása egyenesen lelki szükséglet. Amikor ötperces szónoklata után leül, dörgő taps tör ki a teremben. De az érseki helynököt ez sem hozza zavarba. Mégkevésbé gondolja, hogy jó lenne talán berekeszteni a közgyűlést és visszatérni a liturgiához. Mintha elmebeteghez beszélne, újra elkezd magyarázni, hogy a világ sokszínű, sokfélék vagyunk, a krisztushit azonban mindenkit összeköt nemre és fajra tekintet nélkül. Ő érti, hogy itt nagy a lelki inség plébános nélkül, s ezért ő felajánlja, hogy egy fiatal, lelkes afrikai papot áthelyez ide a Sacré-Coeur-ból. Akár már holnap elkezdheti a szolgálatot.

A gyülekezet felháborodása leírhatatlan. Éppen csak nem fűjjognak és füttyülnek. Egy idősebb úr felpattan a hátsó sorban, fölrángatja a kabátját. „En ezt nem hallgatom tovább” –sziszegi a szomszédjának és kirohan. Most egy barna fiatalember áll föl, és nyugalmat erőltetve magára még ékeesebb franciasággal magyarázza el a püspök úrnak ugyanazt, amit Gálfi már öt perccel ezelőtt elmondott. Szavait hatalmas ováció fogadja.

Ez az a pillanat, amikor a püspök úr feladja. Ettől kezdve minden igyekezete arra irányul, hogyan tudja visszamanőverezni a misét a spirituális világba.

A szertartást hagyományosan magyaros ebéd követi. A püspök úr ezt már nem várja meg, udvariasan elköszön. Természetesen az ebédnél szó kerül a szokatlan közjátékra is.

– Ilyen vita Magyarországon istentisztelet keretében elképzelhetetlen – kockáztatom meg. – Még egy protestáns gyülekezetben sem, pedig ott az egyháziak igen csak büszkék a szuverenitásukra.

– Ó, ez itt másként megy – legyint mosolyogva asztalszomszédom. – Láttad, a püspök atya sem vette nagyon szívére. A lényeg, hogy értsék meg végre: nekünk magyar papra van szükségünk!

2018. december 5. szerda

Végre megérkezett a minisztériumból az állásfoglalás a Sorbonne Université (Paris 4) szerződésével kapcsolatban. A jó hírbe mindjárt feladat is vegyül: nekünk kell a módosításokat átvezetnünk, létrehoznunk egy koherens szöveget és azt lefordítani.

Délben aztán robban egy szép nagy bomba. Ebéd közben hív Pestről főosztályunk helyettes vezetője: magyarul szeretném meg, mi folyik itt a Csirkefej című Spiró-darab párizsi bemutatása körül. Amúgy baráti és kollegiális hangú telefonjából kiderül: egy párizsi magyar hölgy felháborodását fejezte ki a Külügyminisztériumnál amiatt, hogy tőlünk, mármint a Párizsi Magyar Intézettől egy durván kormánybíráló meghívólevelet kapott a Csirkefej holnapi bemutatójára. „Hogyan engedheti meg magának ezt egy állami intézmény?” – tette fel a költői kérdést a levélíró.

Így szembesülök a darab rendezőjének partizánakciójáról, amelynek ismertetéséhez szükség van az előzmények összefoglalására is.

Még koraősszel határoztuk el, hogy Gerzsényi Bea két sikeres intézeti bemutatója után lehetőséget biztosítunk neki és kis francia társulatának, hogy felolvasó színházi jelleggel színpadra állítson egy magyar színművet. Bea Spiró György kultikus darabját, a *Csirkefejet* választotta. Én ugyan nem tartozom Spiró rajongóinak táborába, de kétségkívül a magyar kortárs irodalom jeles alkotójáról van szó. A nevét először Jerzy Robert Nowak történetésztől hallottam, akivel a nyolcvanas évek elején a lengyel menekültekről szóló interjúkötetem kiadásáról tárgyaltam, s aki villámokat szórt Spiró *Az Ikszek* című „lengyelgalázó” regényére.

Bea pár hete el is kezdte a próbákat három színészével. Az utóbbi héten többször igénybe vette valamelyik vendégszobánkat is, ha a sztrájkok, tüntetések vagy más okok miatt nem tudott, vagy nem akart külvárosi lakásába hazamenni.

Miután a főosztályról pár perc múlva megkapom az inkriminált szöveget, most már magam is meggyőződhetek róla, mi verte ki a biztosítékot a magyar hölgnél.

Bea e-mail-ben küldte el egyoldalas meghívóját mintegy százhusz ismerősének. Az íromány felső része egy szubjektív „kedvesináló” a rendező tollából, bár a neve nincs odaírva. Alatta pedig az intézet *hivatalos programfüzetéből* kimásolt szöveg. Mindez azonos tipográfiával, azonos sorszerkezetben, mintha az egész beharangozó a Magyar Intézet közleménye lenne:

„From: Bea Gerzsényi

Date: mar.4. déc. 2018. 23:32

Subject: Théâtre hongrois dissident – le 6 décembre [vagyis: disszidens magyar színház, december 6-án]”

S innen kezdve már csak a magyar fordítás:

„MEGHÍVÓ

Spiró György: *Csirkefej*

Felolvasószínház

Akik még nem tudnák, ideje megtanulniuk, hogy ma is léteznek valahol Európában indexre tett könyvek és emberek. Harminc évvel a diktatórikus kommunizmus bukása után még nem fejeződött be azoknak a tátongó sebeknek a gyógyítása, amelyet a vörös óriás ejtett Közép- és Kelet-Európában. A totalitárius eszme továbbra is működik ebben a szabadnak mondott világban, amely még sohasem volt ennyire megbénítva a Másoktól (idegenektől, migránsoktól) való félelemtől és rettegéstől. A korrupció államában Orbán Viktor úr összeköti a média leigázását az igazságszolgáltatásával, hogy megerősítse csizmája alatt létrehozott, magába zárkózó rendszerét.

A szabad eszmét képviselő Spiró György, mint annyi más menekülésre vagy rágalmak elviselésére ítélt társa, Orbánisztán villámaintól szenved. A nyolcvanas években, közvetlenül a kommunista rezsim bukása előtt írt kiábrándult színdarab, a Csirkefej rávilágít a mai Magyarországra is, amely még sohasem volt olyan szomorú, sivár és abszurd, mint most. Amikor a butaság, a szeretethiány, a mások gyűlölete pöf-feszkedik korlátlan úrként életünkön, fel kell készülnünk a legrosszabbra. Mert a mai Magyarországon a butaság államvallássá vált. És nagyon ritka a hitetlen. Spiró hangját hallatni még mindig és megint egyfajta ellenállás a vaskos tudatlanság ellen.”

Elhűlve olvasom a szöveget. Szinte nem hiszek a szemeknek. Mert tény, hogy Gerzsényi Beárol a közösségi médiában általa közölt és megosztott tartalmak alapján már régóta tudom, hogy nem tartozik a jelenlegi magyar kormány szimpatizánsai közé. De jó rendezőnek tartom, s hogy így hátba szúrjon minket egy nappal a bemutató előtt, ezt soha nem feltételeztem volna róla.

Egy kis időt kérek a főosztálytól, hogy kivizsgáljam az esetet és meghozzam döntésemet. Azonnal hívom Gerzsényit, aki nem is nagyon védekezik. Azzal érvel, hogy ő csak érdekesebbé akarta tenni a holnapi bemutatót a Spiró-darab ily módon történő „aktualizálásával”. S hogy csak a barátainak küldte ki a meghívót. Semmi reakciója sincs arra az egetverő sunyiságra, hogy mindezt a politikai öklendezést a mi hivatalos szövegünkkel egybemosva tette közzé.

– Bea, ugye tudod, hogy ezt én nem hagyhatom szó nélkül? Hamarosan értesítelek a bemutató sorsáról – mondom, mielőtt bontanám a vonalat.

A Külügy rám bizza a döntést. Tisztában vagyok vele, hogy ebből jól már nem jöhetnek ki: ha nem tartjuk meg a bemutatót, akkor mindkét országban, ha megtartjuk, akkor Magyarországon tör ki botrány. Mert az biztos, hogy az előadás törlése esetén Gerzsényi mindent meg fog tenni a közvélemény fellázításáért. A kollégáimtól nem számíthatok segítségre. Megszépen figyelik a fejleményeket. Még túl friss a Palabres- és a Week-end à Budapest-„ügy”. A rendezőnő sunyi húzása őket is megdöbbenetette, de félnek a botránytól.

Tudom, hogy sokáig nem lehet halasztani a dolgot, mert a társulat közben gőzerővel próbál. Közlöm elhatározásomat Budapesttel, amit ők jóváhagynak. Pár perc múlva megy a levél Gerzsényi Beának: „Tájékoztatlak, hogy a holnapi előadást töröltem a Magyar Intézet programjából. Az okokat ismered. Üdvözlettel: Havasi János.” Az interneten lévő programismertetőre és a bejáratnál kihelyezett plakátra kitesszük az „Annulé” feliratot. Kiadok egy sajtónyilatkozatot is, amelynek lényege: „Inkorrekt lépésével Gerzsényi Bea olyan helyzetbe manőverezte intézetünket, magát és társulatát, amelyben nem dönthettem másként, mint hogy a rendezővel megszakítottam a munkakapcsolatot, és a bemutatót töröltem az intézet programjából.”

Talán egy órát sem kell várni az első telefonhívásra. Rám talál a HVG, az Index. Nem talál rám, de ír rólam a 444.hu és egy csomó bulvárlap. Hogy én betiltottam Spiró darabját, mert a szegény rendezőnő egy magánlevélben bírálta a kormányt. El kell ismernem, hogy éppen a HVG és az Index újságírói a legkorrektebbek velem szemben, mert szó szerint lehozzák az intézet hivatalos állásfoglalását, és a telefonban hozzáfűzött kommentárjaimat. Például:

„Az esettel kapcsolatban megkerestük a Párizsi Magyar Intézetet is. Közleményükben hangsúlyozzák, hogy »fontos és értékes műnek« tartják Spiró György Csirkefej című művét. Kiemelik, hogy Gerzsényi Bea színdarabja »a magyar kormány Publishing Hungary programjának keretében és anyagi támogatásával került a műsortervbe«, és hogy a három hónapos próbafolyamat során »a rendező minden szakmai kívánságát« teljesítették: »egyebek között térítésmentes szállást biztosítottunk számára.»

Vagy:

„Gerzsényi úgy rendezi meg a darabot, ahogy akarja, mindenki azt ért bele a darabba, amit akar. Ha aktualizálni akarja, engem az sem érdekel, ez messze befér a szólásszabadságba. De az nem megy, hogy egy gyalázkodó közleményt tesz közzé, ráadásul úgy, hogy azt úgy tünteti fel, mintha az a mi közleményünk lenne – fogalmazott az igazgató.”

Ilyen légkörben kell megtartanunk a Mikulás-ünnepséget, amelyen szülő és más férfi-jelentkező híján én öltöm magamra Szent Miklós köpönyegét, s növesztem hosszúra ősz szakállamat. A gyerekek tündérik. Ahogy Mikulásként szoba elegyedem velük, egyre közelebb merészkednek, így néha már az inkognitóm megőrzése is gondot okoz.

Este pedig Dézsy Zoltán egykori televíziós kollégám *Seuso II.* című dokumentumfilmjét vetítjük le a szerző jelenlétében. Döbbenetes krimi és elgondolkodtató talány: az rendben van, hogy megkerült tízvalahány darab a polgári borospince kincseiből, és nagy pénzért vissza is vásároltuk őket minden rendű és rangú nyugati seftestől, de hol van a többi? És megbűnhődnek-e valaha Sümegh József gyilkosai, s az ő megbízói? A vetítés előtt Visy Zsolt régészprofesszor beszél érintőlegesen a filmről, majd részletesen Pannónia római kori leleteiről.

December 6. csütörtök

Még mindig habzik a Spiró ügy, sőt, most habzik igazán. Egy újságban megkérdezik az író véleményét is. „Fingom sincs, kik ezek” – nyilatkozta Gerzsényiről és rólam, nagyjából a Csirkefej stílusában. (*Vö. le style c'est l'homme...*) A kötelező diktatúrázás után azért valami olyasmit is odabiggyeszt mondanója végére, hogy a rendező az rendezzen és ne politikai magyarázatokkal rága szájba a mondanivalót.

Természetesen a közösségi oldalon is forrnak az indulatok. Gerzsényi Bea egyoldalú bejegyzéséhez csatlakoznak a színészei is, amit megértek, mert az előadás elmaradása miatt elúszni látszik gázsijuk. Márpedig ők szabadúszók, nyilvánvalóan nem mindegy, megkapják-e több heti munkájuk díját. Közülük Jazédének válaszolok egyedül, annak a fiúnak, akivel egy felolvasóestje után olyan jól elbeszélgettem. Próbálok megnyugtadni, hogy ők nem lehetnek az affér károsultjai.

Az Origó védelmemre kel és Gerzsényit „ekézi”, tehetségtelen rendezőnek nevezve. A Párizsban élő Gábor György nyílt levelében újfajta numerus clausust emleget, majd imígyen fordul hozzám:

„Volna egy kérdésem: Kedves Havasi János! Én szinte már csak undorral és megvetéssel vagyok képes gondolni az Orbán-kormány egészére, s valamennyi kiszolgálójára. Azt szeretném tudni, hogy a korábbiakkal ellentétben maradt-e még jogom belépni a Párizsi Magyar Intézet területére, avagy jobb, ha elkerülöm még a környékét is?” (Őt megnyugtatom, hogy bármikor tárt ajtókkal várjuk.)

A Momentum párizsi alapszervezete is fontosnak érzi, hogy hallassa szavát. Eddig nem is tudtam, hogy van ilyen szervezet. Nekem címzett hosszú epistolájuk végét be-tűhíven közlöm:

„Ön maga is a részesévé válik annak a döntéshozási mechanizmusnak, mely, ha jönnek látja korlátozhatja, a véleményalkotási pluralizmust, felülemelheti magánszemélyek érdekeit

a közérdeken, akár újra is definiálhatja azt és sivárabbá teheti a polgárok hétköznapjait. A hétköznapi emberek pedig tehetetlenek ezzel szemben. Mindazonáltal a döntés, természetesen az Ön egyéni állásfoglalása marad.

De talán egy kicsit erről is szól a Spiró György bemutatásra nem került alkotása, a jogállamiságon, a szabadságon, a politikán és a sivár hétköznapokon túl.

Az Ön személyes döntéséről.”

Nekik nem áll szándékomban válaszolni, hiszen a tegnapi közleményünkhöz képest sok újat nem tudnék mondani. Választ kapnak viszont egy Párizsban élő magyar hölgytől. Miután higgadt levele engem is meglep, sőt új szempontokat villant fel, hozzászólását az utókor számára ide másolom:

„Akkor tegyük tisztába ezt az ügyet! Tudjátok, hogy utálok a hergelést, és a tárgyilagosság rajongó híve vagyok. A Párizsi Magyar Intézet NEM Spiró darabját tiltotta be. Meghívta, meghirdette, nyilván tudta, miről van szó. Be akarták mutatni, nem betiltani. Az olvasott információkból azt szűröm le, hogy a rendezőnővel nem kívántak dolgozni. Én két dolgot nem értek: mi szükségére volt a rendezőnőnek arra, hogy az előadás előtt elmagyarázza, miről szól? Majd az előadással elmagyarázta volna. A másik, a legfontosabb, hogy nem tudni, KIKNEK küldte. Ha valóban csak barátoknak, akkor enyhén szólva furcsa barátai vannak, akik azonnal feljelentik őt. Mint tudjátok, öt évig a Római Magyar Akadémián dolgoztam. A politikai hergelődés, gyűlölködés szerencsére nem is hasonlított a mostanihoz, de azért akkor is voltak preferenciái a különböző pártoknak. Én konkrétan két olyan kiállításra emlékszem, amik művészeti szempontból értékelhetetlenek voltak, de mindkettőt be kellett mutatnunk erős »ajánlás« okán. Az egyik a Fideszhez, a másik az MSZP-hez volt köthető. Egy-egy. A külföldi Magyar Intézetek akkor a Művelődési Minisztériumhoz tartoztak, most meg a Külügyhöz. Ez azért erősen megváltoztatja a csecsemő fekvését... meg az is, hogy azóta a politika nagyon elmérgesedett. A mindenkori igazgatók kinevezése mindig kötődött a politikához, most még erősebben. Soha, egyetlen párt sem nevezett ki ellenzéki igazgatót, mint ahogy nagykövetet sem. Ezt tudni kell, és ha az ember a Párizsi Magyar Intézetben akar rendezni, akkor természetesen lehet magánvéleménye, ezt meg is oszthatja a barátaival. De ha a »barátai« közül valaki felnyomja, és ettől a mindenkori igazgató ügy érzi, hogy nincs »biztonságban« az előadása, mert BARMIRE számíthat ezek után (nyílt provokációra, tüntetésre... bármire), akkor nem teljesen téves a döntése, mely szerint leállítja. Nem tehet mást. A Külügy félkatonai szervezet. A mindenkori igazgatónak minden lépéséről be kell számolnia, minden rendezvényről jelentést kell írnia, mint ahogy a nagykövetnek is. Ez van. Ugyanolyan butaság azt várni egy kultúrintézet igazgatójától, hogy »ellenzéki« módon viselkedjen, mint a kommunizmus alatt felnőtt generációtól – az enyémtől – hogy miért nem negligáltuk az egyetemen a politikai gazdaságtan vizsgát. Hát csak azért, mert anélkül nem kaptunk volna diplomát.”

Ezúton is köszönöm az ismeretlen hölgynek higgadt és pontos elemzését.

Este, az előadás tervezett időpontjában tüntetés kezdődik a ház előtt. Gerzsenyi Bea kezdeményezte ezt is. Lehetnek vagy huszonötven, köztük sok ismerős, például Jean-Luc Soulé, a PMI Baráti Társaságának vezetőségi tagja. (Utóbb azt állítja, hogy ő csak az előadásra jött, nem tudván a program törléséről. Ehhez képest elég szépecskén ott marad a demonstrálókkal.) Bea megteríti a szobor lábánál, előkerülnek a műanyagpoharak és néhány borostüveg. A kalapos hölgy mögé A4-es lapot rögzítenek: „*A véleménynyilvánítás szabadsága (1989 – 2018)*”. Mindezt a biztonsági kamera képein látom. Egy kis ideig még hezitálok, ne menjek-e le közéjük, de aztán elhessentem az ötletet. Sok újat úgysem tudnánk mondani egymásnak, legfeljebb a járókelőket szórakoztatnánk egy parttalan és indulatos vitával. Aztán lassan széledezni kezdenek. Egy óra múlva már csak Beát látom, amint a poharakat és üres üvegeket szedegeti össze. Szinte megsajnálom. Most hajolnának meg a színészei a tapsrend szerint.

Fájó Trianon

Száraz Miklós György Trianon-kötete egyszerre szöveggyűjtemény – melyet irodalmunk legjobbjainak írásaiból válogatott össze –, valamint fotók, mindennapi tárgyak és műalkotások tárháza. A lapokon egy korszak hétköznapi elevekednek meg, olykor giccsesen, máskor égető fájdalomként, valódi, szívbe markoló művészet formájában. A könyv szövegei Trianonról szólnak, a revízióról, a veszteségről és a felelősségről, az igazságtalanságról és az öngyilkos ostobaságról: Ady, Babits, Füst Milán, Illyés, József Attila, Juhász Gyula, Karinthy, Kosztolányi, Márai, Németh László, Szerb Antal vagy Weöres Sándor kétségbeesett, hitetlenkedő sorai és dühös, vádló, önmarcangoló mondatok – rövid publicisztikák, versek, riportok s novellarészletek.

A könyv címe az is lehetne: Trianon képekben. Ez a kötet ugyanis olyan képes könyv, ami élénk tárja, amit sokáig nem láthattunk, Trianon emlékeit. Az emlékművek, szobrok, férlárbócra eresztett országhátlók mellett helyet kaptak a mindennapi tárgyak is. Láthatunk „Nem, nem soha!” feliratú ceruzákat, porcelánszobrokat, irredenta jelvényeket, bélyegeket, emlékérmeket, zászlókat, konyhai falvédőket, képeslapokat. De van itt „nemzeti” rajzszeget és Trianon injekciós tű, sőt irredenta frizura is. Bizony, 1920 után ezek voltak az akkori magyar ember „hétköznapijainak” szomorú kísérői. A parkok, a házfalak, a viselet, a használati tárgyak mind-mind emlékeztették az embereket és a közvéleményt Trianon – ideiglenesnek remélt – igazságtalanságára.

Csak kitérőként jegyezzük meg: a Horthy-kori magyar irredenta kultusz történetét és sokszínűségét Zeidler Miklós 2002-ben megjelent kötetében foglalta nagyszerűen össze, mely az interneten is olvasható. Érdeemes megnézni a kötet végén található képmellékletet is, mert szintén egy kisebb merités a Trianon utáni állami és kereskedelmi „merchandizing”-ból.

A szerző ismert szepíró. *Fájó Trianon* című kötete a 2011-ben megjelent mű bővített kiadása. Egy interjúban így fogalmazta meg motivációját: „A Trianon-könyvvel valójában egy terhet tettem le. Gyerekkoromban még beszélni sem lehetett róla, útlevéllal utazhattunk anyám nővéreékhez Erdélybe, háromévente. Naná, hogy általános iskolás korom óta gyűjtöttem minden, Trianonnal kapcsolatos írást és tárgyat. Aztán '89 után, amikor megjelent rengeteg Trianonról szóló szöveges könyv, én azt gondoltam, csinálok egy színes-szagos, giccses-fájdalmas Trianon-képeskönyvet. (...) De azt hadd mondjam el a hivatásos történészek után sokadszor, hogy Trianon nem csak nekünk rossz. Az összes utódállamban, ha nem is egyforma mértékben, a demokratizálódás folyamatának egyik komoly akadálya.”

Az összeállítás hiánypótló. Nagyon szépen megírt és összeválogatott könyv, rengeteg fotó színesíti, valóban élmény a „bogarászás”. Végül a Trianon-kronológia az, ami ezt a kis könyvet nemcsak érdekessé, de praktikussá is teszi. Minden oldal margóján van egy szalag, amin évekre, hónapokra lebontva fut végig, milyen döntések születtek. Az időrend, a többé-kevésbé rövid és szenttelen sorok egymásutánja érdekes összefüggéseket világít meg.

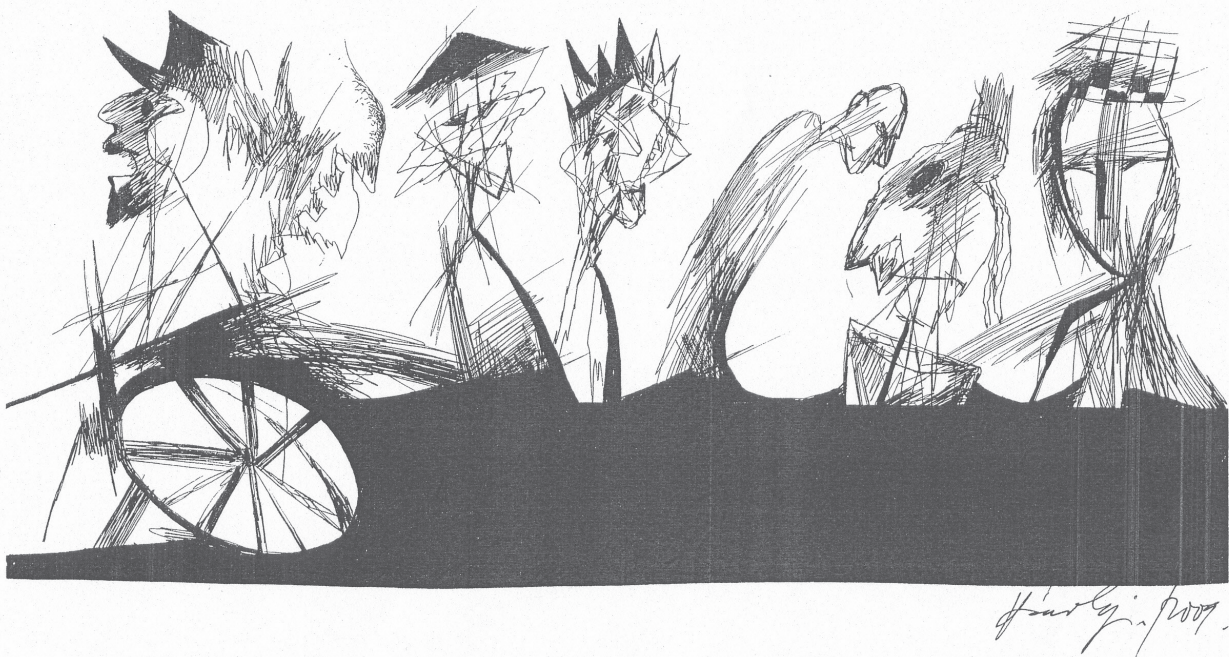
Elég hátborzongató, amikor már a végjáték sejthető. Sokan kimondták, hogy Erdély elveszett, s soha nem becsültük meg, amink volt. Nem lehetett megszokni a „Csonka-Magyarországot”, bár volt olyan évtized, amikor másképpen magyarították a történeteket.

1938 reménytelenül össze hozta a várva várt döntéseket, a magyar lakta területek egy részének visszacsatolását. Ettől kezdve örömteli tudósításokat, méltató verseket olvashatunk egészen a háború alatt történt népcserék, kölcsönös megtorlások időszakig.

Ezt az időszakot főként Márai Sándor-, Cs. Szabó László-idézetekből ismerhetjük meg. A II. világháborút követő párizsi béke ismét lezárta a határokat: „Ezt a békeszerződést, ma már tudjuk, Magyarországon nemcsak hogy örömujjongás nem fogja fogadni, hanem még az a csendes fellelegzés sem, ami a bizonytalanság megszűnését még egy kevésbé előnyös békeszerződés esetében is kísérni szokta...” – olvassuk Bibó István írását. A békeszerződést követő évtizedeket képes anyag nélküli kronológia követi.

A kronológia a lapszéleken Wilson 14 pontos béketervezetével 1918. január 8-án indul és 2019. június 8-án a kolozsvári román–magyar szolidaritási menettel fejeződik be. De hogy hol ér véget? Azt ma még senki sem tudja.

(Szász Miklós György: Fájó Trianon. Budapest, 2019, Scolar Kiadó, 192 p.)

Walter Russell Mead

A wilsoni korszak vége
Miért vallott kudarcot
a liberális internacionalizmus

Száz évre rá, hogy az Egyesült Államok szenátusa megszégyenítette Woodrow Wilson elnököt azért, hogy elvetette a versailles-i szerződéssel kapcsolatos elképzeléseit, a Princetoni Egyetem, amelynek Wilson volt az elnöke politikai karrierjének megkezdése előtt, eltávolította a volt elnök nevét híres, nemzetközi ügyek intézetének elnevezéséből. Ahogy ma zajlanak a „változtatások”, ezt az egyet legalábbis vitán felül érdemes volt megtenni. Wilson még saját korának mércéje szerint is minden képzeltet felülmúlóan raszszista volt; túl régóta és túl kritikátlanul ünneplik a saját politikai ellenfeleinek üldöztetése, illetve az első, ún. *Red Scare* – ’vörös veszedelem’, azaz a kommunizmus terjedésétől való félelem – visszaélései mögött álló embert.

Bármennyire is problematikusak voltak Wilson személyes nézetei és belpolitikája, államférfiként és ideológusként modern világunk legbefolyásosabb megalkotói közé tartozik. Nem volt különösebben eredeti gondolkodó. Több mint egy évszázaddal azelőtt, hogy Wilson javasolta a Népszövetség létrehozását, I. Sándor orosz cár egy hasonló jövőkép felvázolásával okozott riadalmat uralkodótársai körében a bécsi kongresszuson: egy olyan nemzetközi rendszert vázolt fel, amely erkölcsi egyetértésen alapszik, a hatalmak együttműködése tartja fenn, és amely az államok szuverenitásán nyugvó közös elképzelések alapján működne. Wilson idejére ráadásul szinte közhelynek számított a művelt amerikaiak és britek körében az a meggyőződés, miszerint a demokratikus intézmények elősegítik a nemzetközi békét,

míg az abszolút monarchiák eredendően háborúpártiak és ingatagok. Wilson érdeme az volt, hogy ezeket az elképzeléseket egy konkrét programba ötvözte egy szabályokon alapuló, nemzetközi intézmények sorára támaszkodó rend érdekében.

Wilson, akit megtört a kudarc, hogy hazájában nem sikerült széles körű támogatást nyernie ennek a jövőképek, keserű, csalódott emberként halt meg. Az elkövetkező évtizedekben elképzelései azonban inspirációvá és útmutatóvá váltak a nemzetek vezetői, diplomatái, aktivisták és értelmiségiek számára szerte a világon. A második világháború alatt sok amerikai megbánta, hogy országa elszigetelődött a háború előtt, többek közt, hogy megtagadta a Nemzetek Ligájához való csatlakozást is, és Wilson egyre kevésbé tűnt már esetlen, gyenge képességekkel rendelkező politikusnak, hanem inkább profétának, akinek ha megfogadták volna bölcs szavait, a húsz éven belül elkövetkező világégés elkerülhető lett volna. A második világháború alatti és utáni amerikai vezetők egy olyan, reményeik szerinti wilsoni világrendnek fektették le az alapjait, amelyben a nemzetközi kapcsolatokat az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elvei irányítják, és olyan intézmények által meghatározott szabályokkal összhangban alakítják azokat, mint az ENSZ, a Nemzetközi Bíróság és a Világkereskedelmi Szervezet.

Ezt a feladatot nehezítette a hidegháború, de a „szabad világ” (ahogy az amerikaiak akkor a nem kommunista országokat nevezték) tovább fejlődött a wilsoni vonalak mentén. Az elkerülhetetlen kompromisszumokat, például a kíméletlen diktátorok és katonai uralkodók Egyesült Államok általi támogatását, szükséges rossznak tekintették a világ számos részén, amelyet a még nagyobb rossznak tekintett szovjet kommunizmus legyőzése követelt meg. Amikor 1989-ben leomlott a berlini fal, úgy tűnt, hogy

vége eljött az ideje egy wilsoni világrendnek. A volt szovjet birodalmat wilsoni vonalak mentén lehetne újjászervezni, a nyugat pedig a szovjet fenyegetés megszűntével következetesebben tudná magáévá tenni a wilsoni elveket. Az önrendelkezés, az államok közötti és azokon belüli jogállamiság, a liberális közgazdaságtan és az emberi jogok védelme: nagyon is wilsoninak hangzott az az „új világrend”, amelynek létrehozásáért mind George H. W. Bush, mind a Clinton-kormányzat munkálkodott.

Ma az számít a világpolitika legfontosabb tényének, hogy ez a nemes erőfeszítés kudarcot vallott. A világtörténelem következő szakasza nem a wilsoni vonalak mentén fog kibontakozni. A föld nemzetei továbbra is próbálnak majd valamiféle politikai rendet keresni, hiszen kénytelenek. Az emberi jogi aktivisták és mások pedig tovább folytatják tevékenységüket céljaik elérése érdekében. Az egyetemes, törvényen alapuló rend álma azonban, amely biztosítja az országok közötti békét és az azokon belüli demokráciát, egyre kevésbé fog megnyilvánulni a világ vezetőin munkájában.

Ennek az igazságnak a kijelentése nem azt jelenti, hogy örömmel fogadjuk. A wilsoni világrendnek számos előnye van, még akkor is, ha ez a rend részleges és hiányos. Számos elemző, akik közül néhányan Joe Biden elnöki kampányával álltak kapcsolatban, úgy gondolja, hogy újra sikerül összerakni Humpty Dumptyt.¹ Sok sikert nekik. A wilsoni rendet szétszakító centrifugális erők olyan mélyen gyökereznek azonban jelen világunk természetében, hogy még a Trump-korszak lezárulta sem volt képes újraéleszteni Wilson projektjét. Noha eszméi nem fognak eltűnni, és a wilsoni gondolat továbbra is befolyással lesz az amerikai külpolitikára, a hidegháború utáni korszak régi szép napjai, amikor az amerikai elnökök a liberális internacionalizmus elvei köré szervezték külpolitikájukat, valószínűleg nem térnek vissza a közeljövőben.

1 Egy népszerű angol gyermekmondóka hőse: egy tojás, amelyik a falon ült, leesett, és senki nem tudta újból összerakni, még a király emberei sem.

A dolgok rendje

A wilsonizmus csupán egyike a sok, szabályokon alapuló világrendnek. A vesztfáliai-rendszer, amely akkor alakult ki Európában, amikor 1648-ban véget ért a harmincéves háború, és a 19. század elején a napóleoni háborúk után megjelenő [bécsi] kongresszusi rendszer, egyaránt szabályokon, sőt törvényeken alapultak. Azokból a korokból származik a nemzetközi jog néhány alapgondolata. A Német-Római Császárság pedig – a Franciaországtól a mai Lengyelorszáig és Hamburgtól Milánóig terjedő soknemzetiségű terület – egy olyan nemzetközi rendszer volt, amely előrevetítette az Európai Uniót, rendkívül összetett szabályokkal, amelyek a kereskedelemről kezdve a fejedelmi házak közti uralkodói örökösödésig mindent lefedtek.

Az emberi jogokat illetően a huszadik század elejére a Wilson előtti európai rendszer egy évszázadon át haladt abban az irányban, hogy az emberi jogok súlyos megsértését nemzetközi szinten napirendre tűzze. Akkoriban, ahogy most is, a kisebbségek elnyomása esetén elsősorban nem a katonailag erős államok magatartása került a figyelem középpontjába. Lényegesen több figyelmet kapott például az Oszmán Birodalom területén élő keresztény kisebbségeket érintő, oszmán csapatok és gerillák általi népirtás a 19. század végén és a 20. század elején, mint az orosz erőknek a Kaukázusban lázadó muzulmán népekkel szembeni, körülbelül ezzel egy időben történő atrocitásai. Az európai hatalmak nem küldtek delegációt Washingtonba, hogy megvitassák az őslakos amerikaiakkal való bánásmódot, vagy észrevételeiket közöljék az afro-amerikaiak helyzetével kapcsolatban. Ennek ellenére a Wilson-korszak előtti európai rend jelentősen elmozdult abba az irányba, hogy diplomáciai szintre emeljék az emberi jogok megvitatását.

Wilson ugyanakkor a világrendről és az emberi jogokról szóló eszméket nem egy korábban anarchisztikus államok és felvilágosulatlan államvezetések közössége számára akarta bevezetni. Küldetése inkább abban állt, hogy megreformálja egy létező nemzetközi rendet, amelynek hibáit végérvényesen bebizonyították

az első világháború szörnyűségei. A Wilson előtti kor rendje szerint a felszentelt dinasztikus uralkodókat általában legitimnek tekintették, és törvényesnek tekintették az olyan beavatkozásokat, mint az 1848–49-es magyar szabadságharcot leverő, Habsburg-uralmat visszaállító orosz beavatkozást. A legszembetűnőbb esetek kivételével az államok többé-kevésbé kényük-kedvük szerint bántak állampolgáraikkal vagy alattvalóikkal, és bár a kormányoknak elvben be kellett tartani a nemzetközi közjog szabályait, egyetlen nemzetek feletti szerv sem volt megbízva e normák betartásával. A hatalmi egyensúly megőrzésére az államok irányításának céljaként hivatkoztak; a háborút, a rendszer bár sajnálatos, de legitim elemének tekintették. Wilson nézőpontjából ezek végzetes hibák voltak, amelyek elkerülhetlenné tették a jövőbeni összecsapásokat. A problémák orvoslása érdekében olyan rend kialakítására törekedett, ahol az államok törvényesen végrehajtható korlátozásokat fogadnak el belpolitikai és a nemzetközi magatartásukat illetően.

Ez soha nem valósult meg teljesen, de az utóbbi évekig az Egyesült Államok vezette második világháború utáni rend több lényeges szempontból hasonlított Wilson elképzeléséhez. Megjegyzendő továbbá, hogy ez nem mindenhol volt egyformán hamvába holt elképzelés. Noha Wilson amerikai volt, a világrendről szóló nézetét elsősorban az európai nemzetközi politika irányítási módszerének dolgozta ki, és Wilson elveinek Európában voltak a legnagyobb sikerei, és továbbra is itt voltak a legjobbak a kilátások. A legtöbb európai államférfi először keserűséggel és cinikus megvetéssel fogadta Wilson javaslatait, később azonban ezek az európai rend alapvető előfeltételeivé váltak, amelyeket az unióis jogszabályokban és gyakorlatban is rögzítettek. Vitathatatlan, hogy Nagy Károly óta egyetlen uralkodó sem gyakorolt olyan mély hatást az európai politikai rendre, mint a Shenandoah-völgyből származó, sokat gúnyolt presbiteriánus.

A történelem íve

Európán túl nem kecsegtetők a wilsoni rend kilátásai. Bukásának okai azonban eltérnek attól, amit sokan feltételeznek. A wilsoni külpolitikai

megközelítés bírálói gyakran leszólják azt, amit ők az előbbi idealizmusának tartanak. Valójában, amint Wilson a versailles-i békeszerződésről folytatott tárgyalások során megmutatta, tökéletesen képes volt a legcinikusabb reálpolitikára, amikor épp az felelt meg neki. A wilsonizmus valódi problémája nem a jó szándékba vetett naiv hit, hanem a történelmi folyamatok leegyszerűsített szemlélete, különösen, ha a technológiai fejlődés emberi társadalmi rendre gyakorolt hatásáról van szó. Wilsonnak nem az volt a problémája, hogy önelégült, hanem hogy liberális („Whig”).

Mint általában a huszadik század elejének haladó gondolkodói és sok amerikai értelmiségi is mind a mai napig, Wilson az angolszász iskolán nevelkedett liberális determinizmus híve volt; osztozott abban az optimizmusban, amelyet Herbert Butterfield történészprofesszor „Whig-féle történelem-értelmezésnek” nevezett, amelyben a viktoriánus kori brit gondolkodók az emberi történelmet a megállíthatatlan fejlődés és javulás narratívájaként szemlélték. Wilson úgy vélte, hogy az úgynevezett elrendelt szabadság, amely az angol-amerikai országokat jellemezte, utat nyitott a tartós jólét és a béke felé. Ez a hit egyfajta angolszász hegeliánizmust képvisel, és úgy tartja, hogy a szabad piacok, a szabad kormányzás és a jogállamiság keveréke, amely az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban kialakult, feltartóztathatatlanul átalakítja a világ többi részét – s mivel ez a folyamat folytatódik, a világ lassan és többnyire önként közelíteni fog azokhoz az értékekhez, amelyek az angolszász világot olyan gazdaggá, vonzóvá és szabadabbá tették, mint amilyen lett.

Wilson egy lelkes fia volt; vallásos hite mélyen gyökerezett az eleve elrendelésről és Isten teljes szuverenitásáról szóló kálvinista tanokban, és a haladást sorsszerűnek tekintette. A jövő beteljesíti majd az elkövetkező évezredről szóló bibliai jóvendöléseket: a béke és a jólét ezeréves uralmát az emberi lét végleges kiteljesedése előtt, amikor is a visszatérő Krisztus egyesíti az eget és a földet. (A mai wilsoniánusok világi fordulatot adtak ennek a determinizmusnak: az ő szemükben a liberalizmus válik majd

uralkodóvá a jövőben, és juttatja az emberiséget „a történelem végére” emberi természetünk miatt, nem pedig az isteni szándék következményeképpen.)

Wilson úgy vélte, hogy a Német Császárság veresége az első világháborúban, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia, az Orosz Birodalom és az Oszmán Birodalom összeomlása azt jelentette, hogy végre elérkezett az egyetemes Nemzetek Szövetségének órája. 1945-ben az amerikai vezetők, a baloldali Eleanor Rooseveltől és Henry Wallace-tól, a jobboldali Wendell Willkie-ig és Thomas Dewey-ig, nagyjából hasonló módon értelmezték Németország és Japán bukását. Az 1990-es évek elején a vezető amerikai külpolitikai döntéshozók és kommentátorok ugyanazon determinista prizmán keresztül látták a Szovjetunió bukását: jelzésként, hogy eljött az ideje egy valóban globális és valóban liberális világrendnek. Mindhárom alkalommal úgy tűnt, hogy a wilsoni rend építőinek célja látható közelebb került. De Odüsszeuszhoz hasonlóan minden alkalommal eltérítette őket újtjukról az ellenszél.

Technikai nehézségek

Ma ezek a szelek újra erősödőben vannak. Számos akadállyal kell megküzdenie annak, aki a lanyguló wilsoni projekt újjáélesztésében reménykedik. A legnyilvánvalóbb az ideológia-táplálta geopolitika visszatérése. Kína, Oroszország és számos velük szövethető kisebb hatalom – például Irán – helyesen látja a wilsoni eszményeket halálos fenyegetésként belföldi megállapodásaira. A hidegháború utáni időszak kezdetén olyan nyilvánvaló volt az Egyesült Államok elsőbbsége, hogy ezek az országok megpróbálták eljelentékteleníteni vagy leplezni az uralkodó demokráciapárti konszenzussal szembeni ellenállásukat. Barack Obama amerikai elnök második ciklusától kezdődően és folytatólagosan a Trump-korszakon át azonban mindinkább levették a gátlátsukat. Mivel Peking és Moszkva a wilsonizmust Amerika és bizonyos mértékig az EU törekvéseinek fedezéként látta, egyre merészebben ellenezték a wilsoniánus gondolatokat és kezdeményezéseket

olyan nemzetközi intézményekben, mint az ENSZ, illetve az adott helyszíneken Szíriától a Dél-kínai-tengerig.

Ezeknek a hatalmaknak a wilsoni renddel való szembehelyezkedése több szempontból is káros hatású. A wilsoni hatalmak számára beavatkozások kockázatát és költségeit jelentik a saját határaikon túli konfliktusokat illetően. Gondoljunk például arra, hogy a szíriai Aszad-rezsimmek nyújtott iráni és orosz támogatás miként akadályozta meg az Egyesült Államokat és az európai országokat abban, hogy közvetlenebbül kapcsolódjanak be Szíria polgárháborújába. A nagyhatalmak jelenléte a wilsoni elvekkel ellentétes koalícióban menedéket és segítséget jelent azoknak a kisebb hatalmaknak is, amelyek egyébként nem ellenkeznének a status quo-val. Végül, nehezítik a wilsoni normák támogatását szolgáló tevékenységet az olyan tagországok a nemzetközi intézményekben, mint Kína és Oroszország: vegyük például az utóbbiak által emelt vétőkat az ENSZ Biztonsági Tanácsában, a wilsoni elveket ellenző képviselők megválasztását az ENSZ különböző szerveiben, valamint az olyan országok, mint Magyarország és Lengyelország szembehelyezkedését a jogállamiság előmozdítását célzó uniós intézkedésekkel.

Eközben az „információs forradalom” néven ismert technológiai újítások és változások áradata akadályokat emel a wilsoni célok előtt az országokon belül és nemzetközi téren egyaránt. A dolog ironiája, hogy a wilsoniánusok gyakran úgy vélik, hogy a technológiai fejlődés a világot kormányozhatóbbá, és a politikát észszerűbbé teszi – még akkor is, ha ez a háború veszélyét is növeli azáltal, hogy az sokkal pusztítóbbá válik. Maga Wilson is ebben hitt, csakúgy, mint a háború utáni világrend építői és a liberálisok, akik az Egyesült Államok vezetete rend kiterjesztésére törekedtek a hidegháború után. A technológiai változásokba vetett hit azonban minden alkalommal túlzottan bizonyult. Amint ez újabban látható az internet térnyerésével, bár az új technológiák gyakran hozzájárulnak a liberális eszmék és gyakorlatok elterjedéséhez, demokratikus rendszereket is alááshatnak és tekintélyelvű rezsimeknek is segítségére lehetnek.

Ma, amikor az új technológiák teljes iparágakat tesznek tönkre, és ahogy a közösségi média felforgatja a hírmédiát és a választási kampányolást, a politika sok országban egyre viharosabbá és polarizáltabbá válik. Ez sok helyen valószínűbbé teszi a baloldali és a jobboldali populista és berendezkedés-ellenes – antiestablishment – jelöltek győzelmét. Ez megnehezíti a nemzeti vezetők számára azoknak a kompromisszumoknak a megvalósítását, amelyeket a nemzetközi együttműködés elkerülhetetlenül megkíván, és növeli annak esélyét, hogy a hivatalba lépő kormányok elutasítsák elődeik törvényi kötelezettségeinek felvállalását.

A wilsonizmus nem a jószándékba vetett naiv hitben szenved, hanem abban, hogy leegyszerűsített módon szemléli a történelmi folyamatokat.

Az információs forradalom más módon destabilizálja a nemzetközi életet, ami megnehezíti a szabályokon alapuló nemzetközi intézmények számára, hogy megbirkózzanak vele. Vegyük például az első világháború óta a wilsoni külpolitika központi problémájának számító fegyverellenőrzés kérdését, amely még fontosabbá vált az atomfegyverek fejlesztését követően. A wilsoni elvek hívei nemcsak azért helyezik előtérbe a fegyverellenőrzést, mert a nukleáris hadviselés elpusztíthatja az emberi fajt, hanem azért is, mert még ha nem is használták fel a nukleáris fegyvereket vagy ezek megfelelőit, elérhetetlenné teszi a teljességgel szabályokon alapuló, törvényekhez kötött nemzetközi rendről szóló wilsoni álmot. A tömegpusztító fegyverek pontosan olyan állami szuverenitást garantálnak, amely a wilsonizmus szerint összeegyeztethetetlen az emberiség hosszú távú biztonságával. Nem lehet egykönnyen humanitárius beavatkozást szervezni egy atomhatalom ellen.

Az atomfegyverek elterjedése elleni küzdelemnek megvannak a maga sikerei, és a folyamat késleltetve lett – de nem állt meg, és a küzdelem idővel egyre nehezebbé válik. Az 1940-es években a világ leggazdagabb nemzete és vezető tudósok konzorciuma kellett az első atomfegyver összeállításához. Ma az alacsony

jövedelmű országok másod- és harmadrangú tudományos intézményei is képesek erre. Ez nem jelenti azt, hogy fel kellene hagyni a tömegpusztító fegyverek elterjedése elleni harccal; pusztán emlékeztető arra, hogy nem minden betegség gyógyítható.

S mi több, az információs forradalom alapjául szolgáló műszaki fejlődés nagymértékben súlyosbítja a fegyverellenőrzés körül kialakult problémát. A kibernetikus fegyverek fejlesztése és a biológiai anyagokban rejlő lehetőség, hogy stratégiai kárt okozzanak az ellenfélnek – amint ezt a covid-19 is szemléletesen mutatja – figyelmeztetésül szolgálnak arra vonatkozóan, hogy a hadviselés új eszközeit lényegesen nehezebb figyelemmel kísérni vagy irányítani, mint a nukleáris technológiát. Lehetséges, hogy ezeken a területeken a fegyverek hatékony ellenőrzése nem lehetséges. A tudomány túl gyorsan változik, a mögöttük álló kutatásokat túl nehéz kikélni, igen sok kulcsfontosságú technológiát pedig nem lehet teljesen betiltani, mert hasznos polgári alkalmazásuk is van.

Ráadásul az olyan gazdasági ösztönzők, amelyek nem léteztek a hidegháborúban, most új területeken szorgalmazzák a fegyverkezési versenyeket. Az atomfegyverek és a nagy hatótávolságú rakéták technológiája rendkívül drága volt, és kevés hasznot hozott a polgári gazdaság számára. A biológiai és technológiai kutatás ezzel szemben kritikus fontosságú minden olyan ország vagy vállalat számára, amely abban reménykedik, hogy versenyképes maradhat a huszonegyedik században. Egy ellenőrizhetetlen, többpólusú fegyverkezési verseny zajlik csúcstechnológiák széles körének bevonásával, és ez megnyírbálja a reményeket egy újjáéledő wilsoni renddel kapcsolatban.

Nem való mindenkinek

A wilsoni rendre törekvés egyik alapfogalata az a meggyőződés, hogy az országok fejlődésük során hasonlóbba válnak a már fejlett országokhoz, és végül közelíteni fognak egymáshoz az Észak-Amerikát és Nyugat-Európát formáló liberális kapitalista modell alapján. A wilsoni projekt nagyfokú konvergenciát igényel a siker érdekében; a wilsoni rend tagországainak

demokratikusnak kell lenniük, továbbá hajlandónak és képesnek kell lenniük arra, hogy nemzetközi kapcsolataikat liberális multilaterális intézményekben folytassák.

A konvergenciába vetett hitet – legalábbis középtávon – már nem lehet fenntartani. Ma úgy tűnik, hogy Kína, India, Oroszország és Törökország kevésbé fognak közelíteni egymáshoz a liberális demokrácia tekintetében, mint 1990-ben. Ezek és sok más ország nem azért mentek át gazdasági és műszaki fejlődésen, hogy jobban hasonlítsanak a Nyugatra, hanem inkább hogy nagyobb mértékű függetlenséget érjenek el a Nyugattól, továbbá, hogy megvalósítsák saját civilizációs és politikai céljaikat.

Valójában a wilsonizmus egy kifejezetten európai megoldás egy kifejezetten európai problémakörre. A Római Birodalom bukása óta Európa egyenrangú és majdnem egyenrangú versenytársakra oszlik. Európa történetének nagy részében a háború állandóan jelen volt, és Európa világszintű uralkodó szerepe a 19. században és a 20. század elején nem kis részben annak tulajdonítható, hogy Franciaország és az Egyesült Királyság között hosszú ideig folyt a fennhatóságért való versengés, amely előmozdította a pénzügyi, államszervezési, ipari technikai fejleményeket, és nemkülönben a harcművészetet, amely az európai államokat kegyetlen és heves versenytársakká tette.

Mivel a nagyhatalmi háború kísértete folyamatosan ott járt az európai államok között, bonyolultabb diplomáciai és nemzetközi politikai rendszert fejlesztettek ki, mint a világ más részein. Európában már jóval azelőtt léteztek kellő fejlettségű nemzetközi intézmények és a legitimitási doktrínák, hogy Wilson áthajózott volna az Atlanti-óceánon, hogy életre hívja a Népszövetséget, amely lényegében a nemzetközi kormányzás már létező európai formáinak továbbfejlesztett változata volt. Noha egy újabb pusztító világháború kellett ahhoz, hogy Németország és nyugati szomszédai betartsák egy új rendszer szabályait, Európa már felkészült a wilsoni rend megteremtésére.

Európa tapasztalatai azonban nem jelentették a világban érvényes normát. Habár Kínát rendszeresen érték nomád inváziók, és történelmében

voltak olyan időszakok, amikor több független kínai állam küzdött a hatalomért, történelmének legnagyobb részében egységes egész volt. Az igazi nemzetközi társak nélküli egyetlen legitim állam olyan mélyen beágyazódott Kína politikai kultúrájába, mint a kölcsönös elismerésen alapuló, több államból álló rendszer elképzelése Európába. Történetek összezapások kínaiak, japánok és koreaiak között, de a 19. század végéig ritka volt az államközi konfliktus.

Az emberi történelem egészét tekintve a tartósan fennálló civilizált államok jellemzőbbek voltak, mint az társállamok közti rivalizálás európai mintája. A kora újkori Indiát a Mogul Birodalom uralta. A tizenhatodik század és a tizenkilencedik század között az Oszmán és Perzsa Birodalom volt erőfölényben a ma Közép-Keletnek ismert területen. Az inkáknak és az aztékoknak pedig nem igazán voltak vetélytársaik régióikban. A háború az emberi kultúrákat tekintve szinte általános jelenségnek mondható, de úgy tűnik, hogy a nemzetközi életben nem igazán nyert teret az európai minta, ahol a súlyosbodó háborús helyzet mozgósítást követelt, illetve a műszaki, politikai és bürokratikus források fejlesztését kényszerítette ki az állam fennmaradása érdekében.

A világ nagy részén az államok és a népek számára modern történelem megoldásra váró problémája nem a nagyhatalmi konfliktusok kiújulása. Ehelyett annak kitalálása jelenti a problémát, hogy miképpen üzzék el az európai hatalmakat, ami erőltetett kulturális és gazdasági változtatásokkal járt együtt a természeti és ipari erőforrások kiaknázása érdekében. Európa belső viszállyai nem megoldásra váró, egzisztenciális civilizációs kihívásokként érték az Európán kívüli népeket, hanem a függetlenség elérésének lehetőségeként üdvözltek.

A posztkoloniális és a nem nyugati államok gyakran csatlakoztak a nemzetközi intézményekhez, hogy helyreállítsák és növeljék szuverenitásukat, ne pedig feladják azt, a nemzetközi jog terén pedig legfőbb érdekük a gyenge államok védelme volt az erősekkel szemben, illetve hogy ne korlátozzák a nemzeti vezetők hatalmát tekintélyük megszilárdítása

érdekében. Európai kollégáikkal ellentétben ezeknek az államoknak nem volt kézzelfogható politikai tapasztalata a szarnoki rendszerekről, amelyek elnyomják a másként gondolkodókat, a tehetetlen lakosságot pedig gyarmati sorba taszítják. Tapasztalataik inkább annak megcségyenítő tudatát jelentették, hogy a helyi hatóságok és az elit képtelenek megvédeni alattvalóikat és polgáraikat az idegen hatalmak arrogáns cselekedeteitől és rendelkezéseitől. Miután a gyarmatosítás kora hivatalosan véget ért, és a kialakulóban lévő országok elkezdtek gyakorolni az új területeik feletti ellenőrzést, a posztkoloniális világban a kormányzás klasszikus problémái továbbra is a gyenge állam és a megalkuváson alapuló szuverenitás maradtak.

Európán belül is a történelmi tapasztalatok különbségeivel magyarázhatók a wilsoni eszmék iránti elkötelezettség változó szintjei. Az olyan országok, mint Franciaország, Németország, Olaszország és Hollandia azt megértve léptek be az Unióba, hogy alapvető nemzeti céljaikat csak szuverenitásuk egyesítésével tudják teljesíteni. A Varsói Szerződés számos korábbi tagja számára azonban az elvesztett szuverenitás visszaszerzése volt az indítók, amikor az olyan nyugati „klubokhoz” csatlakoztak, mint az EU és a NATO. Ők nem osztoztak a gyarmati múlt – és Németországban a holokauszt – miatti bűntudat és megbánás érzéseiben, amelyek Nyugat-Európában sokakat arra készítettek, hogy a nemzetközi ügyek új megközelítésének gondolatát tegyék magukévá, és lelkiismeret-furdalás nélkül használták ki az uniós és a NATO-tagság előnyeinek teljes körét, anélkül, hogy bármi módon köve érezték volna magukat e szervezetek dogmái által, amelyeket sokan álszent panelszövegnek tekintettek.

Szövegszedszédő szakértők

A nyugati populista mozgalmak közelmúltbeli térnyerése újabb veszélyt tárt fel a wilsoni projekt szempontjából. Ha az Egyesült Államokban 2016-ban meg lehetett választani Donald Trumpot elnöknek, akkor mi történhet még? Mit tehetnek a választók más jelentős

országokban? És ha a wilsoni rend annyira ellentmondásossá vált Nyugaton, milyen kilátásai vannak a világ többi részén?

Wilson egy olyan korszakban élt, amikor a demokratikus kormányzás olyan problémákkal szembesült, amelyek sokan szemében leküzdhetetlennek tűntek. Az ipari forradalom megosztotta az amerikai társadalmat, és példátlan mértékű egyenlőtlenséget teremtett. A gigantikus méretű vállalatok és trösztök hatalmas politikai hatalmat szereztek, és önző módon kihasználták ezt a hatalmat, hogy szembeszálljanak minden, a gazdasági érdekeiket fenyegető kihívással. Abban az időben az Egyesült Államok leggazdagabb emberének, John D. Rockefellernek nagyobb vagyona volt, mint a szövetségi kormány éves költségvetése. Ezzel szemben 2020-ban a leggazdagabb amerikai, Jeff Bezos nettó vagyona a költségvetésben szereplő szövetségi kiadások körülbelül három százalékával volt egyenértékű.

Wilson és haladó társai szempontjából azonban e problémák megoldása nem lehet egyszerűen a választókra átruházott hatalom. Abban az időben a legtöbb amerikai még mindig nyolc általánossal vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezett, az Európából érkező migrációs hullám pedig olyan szavazók millióival töltötte meg az ország gyorsan növekvő városait, akik nem tudtak angolul, gyakran írástudatlanok voltak, és gondolkodás nélkül dróton rángatott urbánus politikusokra szavaztak.

Ha a wilsoni rend olyan ellentmondásossá vált Nyugaton, hogyan fog alakulni a világ többi részén?

A haladó szelleműek válasza erre a problémára az volt, hogy támogatni kell egy ügyvezetőkből és adminisztrátorokból álló apolitikus szakértői osztály létrehozását. A haladók olyan közigazgatási állam felépítésére törekedtek, amely megfékezné a gazdagok túlzott hatalmát, és orvosolná a szegények erkölcsi és politikai hiányosságait. (Az alkoholtilalom fontos részét képezte Wilson választási programjának, továbbá az I. világháború alatt és után Wilson erőteljesen elmozdult annak irányában, hogy letartóztassa, és egyes esetekben deportálja a szocialistákat és más radikálisokat.) A haladók abban reménykedtek,

hogyan olyan intézkedések révén, mint az oktatás javítása, a bevándorlás szigorú korlátozása és az eugenikus születésszabályozási politika, képzetesebb és felelősségteljesebb szavazótábor jön majd létre, amely megbízhatóan támogatja majd a technokrata államot.

Egy évszázaddal később ennek a haladó szellemű gondolkodásnak az elemei változatlanul alapvető fontosságúak maradnak a wilsoni kormányzás számára az Egyesült Államokban és másutt, de a nyilvánosság támogatása kevésbé könnyen érkezik, mint a múltban. Az internet és a közösségi média aláasta a tiszteletet a szakértelem minden formája iránt. Az egyszerű polgárok ma lényegesen jobban képzettek, és kevésbé érzik szükségét a szakértői útmutatásoknak. Az olyan események pedig, mint az Egyesült Államok 2003-as iraki inváziója, a 2008-as pénzügyi válság és a kormány tehetetlensége a 2020-as világiárvány idején, komolyan csökkentették a bizalmat a szakértők és technokraták iránt, akiket sok ember egyre inkább úgy lát, mint aljas „háttérhatalom” létrehozóit.

A nemzetközi intézmények még nagyobb bizalmi válsággal néznek szembe. A polgártársai technokrata uralmával szemben is bizalmatlan választók még bizalmatlanabbak a gyanús kozmopolita nézetekkel rendelkező külföldi technokratákkal szemben. Ahogy a [volt] európai gyarmati területek lakói is előnyben részesítették az önrendelkezést (még rossz közigazgatás esetén is) a gyarmatosítók (mégannyira hozzáértő) köztisztviselőivel szemben, nyugaton és a posztkoloniális világban sok ember valószínűleg elutasítja a globális intézményekről szóló, akár legjobb szándékú terveket is.

Eközben a fejlett országokban nemigen segítettek a technokrata megoldások az olyan problémákon, mint a gyártóipari munkahelyek elvesztése, a bérek stagnálása vagy csökkenése, a kisebbségi csoportok tartós szegénysége és az opioid járvány. És amikor olyan nemzetközi kihívásokról van szó, mint az éghajlatváltozás és a tömeges migráció, kevés a bizonyíték arra, hogy a globális kormányzás nehézkes intézményei és az őket irányító civakodó országok olyan költségkímélő, elegáns megoldásokkal fognak előállni, amelyek közbizalmat ébreszthetnek.

Mit jelent mindez Biden számára

Mindezen okokból kifolyólag valószínűleg folytatódni fog a wilsoni rendtől való elmozdulás, és a világpolitika egyre inkább nem a wilsoni, és egyes esetekben akár a wilsoni elvekkel ellentétes irányvonalak mentén zajlik majd. Az olyan intézmények, mint a NATO, az ENSZ és a Kereskedelmi Világszervezet, fennmaradhatnak (a bürokrácia szívósságát soha nem szabad alábecsülni), de kevésbé lesznek képesek és talán kevésbé hajlandók teljesíteni eredeti céljaikat, még kevésbé vállalják az új kihívásokat. Eközben a nemzetközi rendet egyre inkább eltérő utakon járó államok fogják alakítani. Ez nem jelenti azt, hogy az elkerülhetetlen jövő civilizációk harcából fog állni, azt viszont igen, hogy a globális intézményeknek nézetek és értékek sokkal szélesebb körét kell befogadniuk, mint a múltban.

Van remény, hogy a wilsoni rend számos nyereségét meg tudjuk őrizni, sőt, talán még ki is terjeszthetők néhány területre. De a múlt dicsőségéhez való görcsös ragaszkodás nem segíti elő az egyre veszélyesebbé váló idők által megkívánt elképzelések és politikák kidolgozását. A nem wilsoni alapú rendek már léteztek a múltban, Európában és a világ más részein is, és a világ nemzeteinek valószínűleg ezekre a példákra kell majd támaszkodniuk, miközben valamiféle stabilitási keretet, és ha lehet, békét szeretnének kovácsolni a jelen körülmények között.

Az amerikai döntéshozók számára a wilsoni rend világszerte kialakuló válsága olyan aggasztó problémákat vet fel, amelyek valószínűleg az elkövetkező évtizedekben foglalkoztatja majd az elnöki hivatalt. Az egyik probléma az, hogy a hivatásukat komolyan vevő tisztviselők és erőteljes hangok a Kongresszusban, a civil társadalmi szervezetekben és a sajtóban mélyen hiszik, nemcsak azt, hogy a wilsoni külpolitika jó és hasznos dolog az Egyesült Államok számára, hanem azt is, hogy ez az egyetlen út a békéhez és a biztonsághoz, sőt a civilizáció és az emberiség túléléséhez is. Folytatni fogják harcukat ügyükért, lövészárkok-hadviselést folytatva a bürokrácián belül, kongresszusi felügyeleti hatáskörök gyakorlásával és folyamatos

kiszivároztatásokkal az ügygel szimpatizáló sajtóorgánumok felé, hogy ne hagyják kialudni a lángot.

Ezek a frakciók akadályoztatva lesznek azáltal, hogy az amerikai külpolitikában minden internacionalista koalíciónak jelentős mértékben támaszkodnia kell a wilsoni szavazókra. De egy túlkapasokkal és gyenge politikai ítélőképességgel jellemezhető nemzedék miatt a wilsoni elképzelések jelentősen vesztek hitelességükből az amerikai választók körében. Sem George W. Bush elnök iraki nemzetépítési katasztrófáját, sem Obama líbiai humanitárius beavatkozási fiascoját nem ítélte sikeresnek az amerikaiak többsége, és nem túl nagy az általános lelkesedés a demokrácia külföldön való kiépítéséért.

Az amerikai külpolitika mindig is koalíciós ügy volt. Amint a *Special Providence* ('Különleges gondviselés') című könyvemben megírtam, a wilsoni az egyike annak a négy iskolának, amelyek a tizenharmadik század óta az amerikai külpolitika alakítóinak nevezhetők. A hamiltoniak az amerikai külpolitikát egy erős nemzeti kormány köré akarják szervezni, amely szorosan kapcsolódik a pénzügyek és a nemzetközi kereskedelem világához. A wilsoniánusok demokrácián, emberi jogokon és jogállamiságon alapuló világrendet akarnak építeni. A jacksoni populisták gyanakvóak a nagyvállalkozásokkal és a wilsoni küldetészerű hadjáratokkal szemben, de erős katonai és populista gazdasági programokat akarnak. A jeffersoniak korlátozni szeretnék a tengerentúli amerikai elkötelezettségeket és kötelezettségvállalásokat. (Az ötödik iskola, amelynek Jefferson Davis, az Amerikai Konföderációs Államok első és egyetlen elnöke volt a vezető szószólója, az Egyesült Államok nemzeti érdekét a rabszolgaság megőrzésében határozta meg az amerikai polgárháború idején.) Nagyrészt a hamiltoni és a wilsoni elvek uralták az amerikai külpolitikát a hidegháború után, de Obama elkezdett visszahozni néhány jeffersoni elképzelést a visszafogottságról, és a líbiai kudarc után egyértelműen erősödött preferenciája e megközelítést illetően. Trump, aki kitette Andrew Jackson elnök képét az Ovalis irodába, jacksoni és jeffersoni

alapon álló nemzeti koalíciót akart felépíteni a hamiltoniak és wilsoniak globalista koalíciójával szemben, amelyek a második világháború óta feltörekvően voltak.

Még akkor is, ha a Biden-kormány igyekszik elterelni az amerikai külpolitikát a Trump-korszak nacionalizmusától, a hazai és külföldi megváltozott politikai viszonyok fényében újra ki kell igazítani az egyensúlyt a wilsoni megközelítés és a többi iskola elképzelése között. Hasonló kiigazítások történtek a múltban is. A háború utáni korszak első reményteli éveiben az Eleanor Roosevelthez hasonló wilsoniak azt akarták, hogy a Truman-kormányzat az ENSZ támogatását tegye kiemelt prioritássá. Harry Truman és csapata hamarosan látta, hogy a legfontosabb a Szovjetunióval való szembehegyezkedés, és elkezdtek lefektetni a hidegháború és a [politikai elszigetelés] alapjait. A váltás nehéz volt, és Trumannak épphogy csak sikerült némi langyos támogatást kicsikarnia Rooseveltől az 1948-as, küzdelmes választások idején. A wilsoni demokraták kritikus tömege azonban elfogadta azt a logikát, miszerint a sztálini kommunizmus legyőzése olyan cél, amely igazolja azokat a megkérdőjelezhető eszközöket, amelyeket megkövetel a hidegháború elleni harc. Biden tanulhat ebből a példából. A bolygó klímakatasztrófától való megmentése és a Kína-ellenes koalíció felállítása olyan okok, amelyek sok wilsoniánus szerint mind a szövetségesek, mind a taktikák megválasztása során egyfajta gátlatlanságot követelnek meg, illetve igazolják azt.

A Biden-kormány más technikákat is alkalmazhat, amelyeket a korábbi elnökök használtak a wilsoni elvek támogatásának elnyeréséhez. Az egyik szerint a Washington befolyási övezetében eső gyenge országokat különböző fontos kérdésekben reformok bevezetésére kényszerítik. A másik technika az, hogy legalább látszólagos támogatást nyújtanak olyan inspiráló kezdeményezésekhez, amelyeknek nem sok sikerrel kecsegtetnek. A wilsoniak – mint csoport – szokva vannak a felemelt fejjel viselt kudarc-hoz, és gyakran támogatnak (feltételezett) nemes szándékaik alapján politikusokat anélkül, hogy túl sok sikert várnának el tőlük.

Vannak más, kevésbé machiavellista módszerek a wilsoniak elkötelezettségének fenntartására. Még akkor is, ha a wilsoni politika végső céljait nehezebben lehet elérni, vannak olyan kérdések, amelyekben az intelligens és célzott amerikai politika hozhat az előbbieknél tetsző eredményeket. A haladás egyik lehetséges területe a pénzmosás megnehezítése és az adóparadicsomok felszámolása érdekében folytatott nemzetközi együttműködés. A nemzetközi közegészségügy iránti komoly aggodalom valószínűleg még évekig nem hagyja alá a covid-19 járvány lecsengésével. A külföldön élő hátrányos helyzetű csoportok – nők, etnikai és vallási kisebbségek, a szegények – iskoláztatásának támogatása az egyik legjobb

módszer egy jobb világ építésére, és számos kormány, amely összességében elutasítja a wilsoni eszméket, a területén elfogadhatja az efféle törekvések külső támogatását mindaddig, amíg ezek nem kapcsolódnak kifejezetten politikai célokhoz.

Jelenleg az Egyesült Államok és a világ egyfajta visszaesést él meg a wilsoni elveket illetően. A politikában azonban semmi nem tart örökké, és a remény hal meg utoljára. A wilsoni elképzelés túlságosan mélyen beágyazódott az amerikai politikai kultúrába, és azok az értékek, amelyeket hordoz, túl nagy vonzerővel bírnak világszerte, hogy idejé múltjának tekintsük.

(Foreign Affairs)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Havasi János újságíró, Pécs

Jarjabka Ákos dr. habilitált egyetemi docens, a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Vezetés- és Szervezéstudományi Intézetének igazgatója, a PTE Diaszpóra Projekt Hálózat rektori megbízottja, Pécs

Kapronczay Károly egyetemi tanár, történész, Budapest

Kollarik Tamás dr. filmes szakember, Bánffy Miklós-díjas producer, filmalkotó, egyetemi oktató, Budapest

Kuráth Gabriella dr. habilitált egyetemi docens a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara Vezetés- és Szervezéstudományi Intézetében, Pécs

Pánczél Hegedűs János történész, a történelemtudományok doktora, Veresegyház

Pető Zoltán, az Eötvös József Kutatóközpont – Molnár Tamás Kutatóintézet (Nemzeti Közszolgálati Egyetem) tudományos munkatársa, Budapest

Dr. Póczik Szilveszter CSc/PhD, tudományos főmunkatárs, Országos Kriminológiai Intézet / Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola, Budapest

Turbucz Péter történész, főlevéltáros MNL BAZML, Miskolc

Vörös Boldizsár történész, tudományos főmunkatárs, ELKH BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Wesselényi-Garay Andor építészteoretikus, egyetemi tanár, Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet, tudományos főmunkatárs, Budapest

TARTALOMJEGYZÉK

Búcsú Hámori József akadémikus úrtól,
a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat elnökétől. 1

Póczik Szilveszter: A 2015. évi menekültválság mélyebb okairól 3

A Valóság cikkpályázat – 2021 eredményhirdetése 11

VALÓSÁG CIKKPÁLYÁZAT

Pető Zoltán: „Isten és a filozófus” – Molnár Tamás vallásfilozófiája 12

Pánczél Hegedűs János: A molnári jobboldal ösvényein
Molnár Tamás politikai filozófiái alapvetései a jobboldalnak. 25

MŰHELY

A művészet közege

Kollarik Tamás: A film mint stratégiai ágazat
A filmtámogatás gazdasági és jogfejlesztő hatása Magyarországon 44

Wesselényi-Garay Andor: A papír tere. Az építészeti kiállítás
mediális lehetőségeiről 54

Jarjabka Ákos – Kuráth Gabriella: A művészeti alkotások szerepe
Avagy egy jubileumi projektnek lehet hosszú távú
hatása a felsőoktatásban?. 76

SZÁZADOK

Vörös Boldizsár: Nevek, számok, szimbólumok
Áldozatok és megörökítők a Nemzet Vértanúinak Emlékművén 1929–1945 84

Turbucz Péter: Kóbor Tamás analízise bolsevizmusról és fehérterrortól 99

Havasi János: Párizsi jegyzetek
(Részletek a szerző készülő memoárkötetéből) 103

NAPLÓ

Kapronczay Károly: Fájó Trianon 117

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Walter Russell Mead: A wilsoni korszak vége. Miért vallott kudarcot a liberális
internacionalizmus (119)

KÉPEK

Károlyi András grafikái (24, 43, 102, 118)

Szakkollégiumi pályázat eredményhirdetése 2021

A felkészült kutatójelöltek jelentik a jövő ígérését a tudományban és a tudománykommunikációban egyaránt. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat a Protestáns Felsőoktatási Szakkollégiummal és a Szent Ignác Jezsuita Szakkollégiummal közösen ezért hirdette meg ismeretterjesztő cikkpályázatát a szakkollégiumi tagsággal rendelkező fiatal pályázóknak. A pályaművek bírálata lezárult.

EREDMÉNYEK:

Élet és Tudomány kategória:

Első díj (megosztva): Kiss Krisztián: Jól csak röntgennel lát az ember – avar kori antropológiai leletek radiológiai vizsgálata – ELTE Bolyai Szakkollégium, témavezető: Schlett Katalin

Első díj (megosztva): Selmeczi Péter: Menekülés Erdélyből, avagy az „asszonyok futása” – ELTE Eötvös József Collegium, témavezető: Fazekas István

Harmadik díj (megosztva): Garamvölgyi Dávid: A távoktatás története – Magyary Zoltán Szakkollégium, témavezető: Bauer Lilla

Harmadik díj (megosztva): Hargitai Lili: „A részeg angol tengerész németül próbálkozik”, avagy mi fán terem a holland nyelv? – Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium, témavezető: Albertné Balácsi Julianna.

Természet Világa kategória:

Első díj (megosztva): Hajnal Dániel Konrád: Fényképezés műonokkal – ELTE Bolyai Kollégium, témavezető: Nógrádi Dániel, Asbóth János

Első díj (megosztva): Világos Blanka: Báriumcsillagokkal alkotóelemeink nyomában – ELTE Bolyai Kollégium, témavezető: Nógrádi Dániel.

Valóság kategória:

Első díj: Somodi Imre: A pécsi jezsuiták története a „felszabadulástól” a feloszlatásig 1945–1950 – PTE MK Művészek a Művészetért Szakkollégium, témavezető: Gocsál Ákos

Második díj: Torda Sztella: A globalizáció kihívásai – tendenciák a XXI. században – Magyary Zoltán Szakkollégium, témavezető: Fejes Zsuzsanna

Harmadik díj: Mossóczy Katinka Zsófia: A művészeti és kulturális tevékenységek szerepe a békeépítésben az Afganisztáni Nemzeti Zenei Intézet példáján keresztül – Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium.

A díjazottaknak gratulálunk, ők a díjazásról és a megjelentetés tudnivalóiról a szerkesztőségektől külön értesítést kapnak. Minden pályázónknak köszönjük, hogy írásukkal megtisztelték felhívásunkat!

A Valóság Szerkesztősége folyóiratunkban mindhárom díjazott pályamunkát megjelenteti.

A 2017. évi és az azelőtti lapszámaink kedvezményesen, 250 forintos áron vásárolhatók meg a szerkesztőségben.

Ára: 870 Ft • Előfizetéssel: 785 Ft